

**Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne**

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 16

**Institute for the Study
of the USSR**

**Institut zur Erforschung
der UdSSR**

**Institut d'études
sur l'URSS**

**МЮХЕН
1959**

diasporiana.org.ua

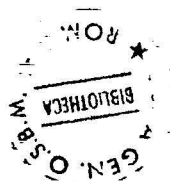
ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ССРСР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 16

diasporiana.org.ua

МІУНХЕН

1959

**Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів
і висновків**

Передрук дозволений за умовою подання джерела

**Herausgeber und Verlag: Institut zur Erforschung der UdSSR, e. V.
München 26, Schliesslach 8, Telephon 220681.
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinnyj, München 22. Mannhardtstr. 6
Druckerei: «LOGOS», München 19, Bothmerstr. 14**

Printed in Germany.

UKRAINIAN REVIEW
of the
Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDSCHAU
des
Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINENNE
de
l'Institut d'études sur l'URSS

16

München
1959

M. O. Bemyris
25. 7. 1902 — 12. 6. 1959

М. О. ВЕТУХІВ

12 червня ц. р. в Нью-Йорку помер проф. д-р Михайло Ветухів.

Проф. Михайло Олексійович Ветухів, Президент і Дійсний член Української Вільної Академії Наук на еміграції, Ординарний професор Українського Вільного Університету в Мюнхені, дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка, член багатьох спеціальних наукових товариств і закладів, член Асамблеї Інституту для вивчення ССРСР у Мюнхені, видатний діяч українського визвольного та громадського руху.

Життя М. О. Ветухова, надхненне ідеєю визволення українського народу, не обмежувалося лише науковою ділянкою. Більшою своєю частиною воно проходило в сфері громадської діяльності, на становищі одного з її провідних діячів. Видатні здібності організатора, адміністратора та репрезентанта завжди висували його в перші ряди діячів на кожній ділянці роботи, що він виконував.

М. О. Ветухів у момент несподіваної хвороби (рак), був у розквіті своїх сил. Він ще не належав до покоління, що відходить, скінчивши свою роботу.

Тим тяжча для нас його втрата.

Народився М. О. Ветухів 25. VII. 1902 р. в Харкові, в родині проф. Олексія Ветухова, відомого етнографа-фольклориста, ідейного вихованця школи проф. О. Потебні — основоположника українського мовознавства. Дитячі й шкільні роки М. О. Ветухова пройшли в національному оточенні в родині, що мала глибокі національні контакти (М. Сумцов, Є. Редін та інші харківські діячі національного руху). Вже з 1917 року окреслилися громадські зацікавлення М. О. Ветухова. Свій життєвий шлях він присвятив біології, генетиці, проводячи одночасно громадсько-політичну діяльність.

Після закінчення харківського ветеринарного Інституту М. О. Ветухів поступово посідав посади професора Полтавського Сільськогосподарського Інституту (1928—34), Харківського Ветеринарного Інституту, Харківського Університету. Внаслідок розгрому «українізації» в Україні 1933 року М. О. Ветухів примушений був взяти посаду професора Московського Ветеринарно-Зоологічного Інституту і наукового керівника відділу ветеринарної генетики Всесоюзного Інституту Експериментальної Ветеринарії в Москві (1934—1941). Під час німецької окупації (1941—1944) М. О. Ветухів був обраний на ректора харківського університету (1942—43) і брав найактивнішу участь в українському громадському житті Харкова (1941—42 р.). З 1944 року М. О. Ветухів емігрував в Європу, де був заступником Голови Цент-

рального Представництва Української еміграції в Німеччині (1945—49 р.), міністром екзильного уряду УНР, а з 1949 року перебував в США, де з 1951 року працював як дослідник — генетик Колумбійського Університету (Нью-Йорк). Він був членом низки американських наукових товариств, а з 1950 року Президентом Української Вільної Академії Мистецтв та Наук і професором Українського Технічно-Господарчого Інституту (УТГІ) в Нью-Йорку. В роках 1949—1955 М. О. Ветухів був заступником Голови і членом Ради Українського Конгресового Комітету в Америці.

Наукові праці М. О. Ветухова, (монографії, статті і реферати), починаючи з його дисертації, розкинені в багатьох спеціальних журналах, а на еміграції в працях біологічної секції УВАН, у звітах міжнародних конгресів, конференцій наукових товариств, зокрема Інституту для вивчення СРСР у Мюнхені (Конференції I—VIII), на яких М. О. Ветухів був незмінно вибраний у склад Президії.

На еміграції в США проф. М. О. Ветухів був головним редактором (з 1951 року) і організатором видавництва УВАН.

Основною ідеєю при організації наукової праці в Українській Вільній Академії Наук на еміграції (доки наука в УРСР перебуває в комуністичному полоні) було — створити центральне наукове видавництво УВАН, очолене Президією, через яке українські вчені, де б вони не перебували, могли видавати свої дослідження в умовах вільного світу на користь українському народові і для виховання його майбутніх поколінь. Здійснення цього відповідального завдання було покладене на проф. М. О. Ветухова.

Треба відзначити, що М. О. Ветухів зумів притягти фонди на нього. Завдячуючи йому, УВАН у США почала видавати сталий загальноакадемічний періодичний орган і стала до допомоги українським ученим у друкуванні їх праць.

М. О. Ветухові належить ініціатива видання коштами фундації Форда в серії видань НТШ і УВАН праць низки українських письменників, що загинули в СРСР. На жаль йому не пощастило розбудити в належній мірі українську і американську громадську ініціативу в так важливій справі, що запобігала б геноцид і духову катастрофу в УРСР. Але все ж таки завдяки діяльності М. О. Ветухова, УВАН і НТШ змогли створити в США англійську трибуну для вислову наших учених у вільному світі, тих учених, що хочуть науково працювати для визволення українського народу і його науки.

М. О. Ветухів брав діяльну участь у фахових міжнародних з'їздах генетиків, спеціальних конгресах в Японії, Італії, Норвегії та локальних в США. На нього було покладено обов'язок підтримувати духовий зв'язок з українським народом через радіо, де він, крім поздоровлень з нагоди національних свят, подавав щорічні звіти УВАН у зв'язку з сесіями її, на яких М. О. Ветухів обов'язково робив підсумки щорічної дослідчої роботи.

Відійшов від нас видатний син українського народу, що всі свої високі здібності віддав на боротьбу за кращу долю свого народу, за його визволення.

Вічна йому пам'ять!

Українська Редакція Інституту

МАТЕРІЯЛИ ДО БІБЛЮГРАФІЇ НАУКОВИХ ПРАЦЬ М. О. ВЕТУХОВА

1. Праці українською і російською мовами*

В період 1924—1941 рр. М. О. Ветухів надрукував 73 наукові праці, з них головнішими він сам вважав такі:

«Хемічний склад тканин тваринного організму, відповідно до хемічного складу харчу», **Дослідник**, Харків, 1924.

«Оцінка генетипових ознак у птахів», **Вісті Харківського С. Г. Інституту**, Харків, 1925.

«Сіра українська худоба», **Вісті Харківського С. Г. Інституту**, Харків, 1926.

«Рази с. г. тварин на Україні», **Вісник с. г. науки**, Харків—Київ, 1926.

«Методи поліпшення тварин на основі генетичних методів», **Вісник с. г. науки**, Харків—Київ, 1928.

«Свійські тварини України», Вид. Академії Наук ССРСР, Ленінград, 1929.

«Дослідження популяцій курей України», **Труди Всесоюзного С'єзда по Генетике, Семеноводству и Племенному Животноводству в Ленинграде**, 10—16 января 1929. Том VI, **Селекция животных**.

«Генетип птахів на Україні», Вид. Академії Наук ССРСР, Ленінград, 1930.

«Популяція курей на Україні», **Збірник наукових праць**, Головна наука, Харків, 1930.

«Татарська гірська худоба», там же.

«Кров'яні угруповання великої рогатої худоби», там же.

«Дарвінізм і тваринництво», збірник **Дарвінізм**, Харків, 1932.

Тарган, Праці Академії С. Г. Наук Укр. СРР, 1932.

«Спроби одержання штучних мутацій у мишей», **Науковий збірник**, Харків, 1935.

«Метизація коней на Україні», там же.

«Питання метизації та породного плянування в конярстві на Україні», там же.

«Нові шляхи і методи оцінки с. г. тварин при селекції», там же.

«Кров'яні показники, як ознаки генетичних особливостей», там же.

Імунітет у тварин як генотиповий фактор. Вид. Академії Наук ССРСР, Москва, 1938.

«Природа стійкості тваринного організму до туберкульозу», **Прикладная ветеринария**, Москва, 1939.

«Процес індивідуального розвитку організму і його генотип», **Праці Українського Н. Досл. Інституту Тваринництва**, Харків, 1941.

«Дослідження природньої стійкості організму тварин до туберкульозу», **Зоотехнія**, Москва, 1941 та інші.

* Назви російських праць подано в перекладі на українську мову.

2. Праці англійською мовою.

„The Factor of Natural Resistance to TB in Animals“, **Genetics**, 12, 1951.

Book review: **The Death of Science in Russia**, edited by Conway Zirkle, **Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.**, New-York № 1, 1951.

Book Review: „Soviet Science“. Symposium arranged by Conway Zirkle and Howard A. Meyerhoff, edited by Ruth C. Christman, **The Annals . . .** New-York № 6, 1952.

„Viability of Hybrids Between Lokal Populations of *Drosophila pseudoobscura*“, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Vol. 39, 1953.

„Heterosis and Hybrid Breakdown in Hybrids between Local Populations of Certain Species of *Drosophila*“, **Caryologia**, Vol. VI, Sup., 1954.

„Integration of the Cenotype in Local Populations of three Species of *Drosophila*“, **Evolution**, Vol. VII, 1954.

„Genetics in the USSR“, **Academic Freedom Under the Soviet Regime**, Institute for the Study of the USSR, Munich 1954.

Wallace Bruce and M. Vetukhiv, „Adaptive Organization of the Gene Pools of *Drosophila* Populations“, **Cold Springs Harbor Symposium on Quantitative Biology**, 1955.

„A Hundred and Fifty Years of Kharkov University“, **Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.**, № 16—17, 1956.

„Contemporary Soviet Science“, **Report on the Soviet Union in 1956**, Institute for the Study of the USSR, 1956.

„The Longevity of Hybrids Between Local Populations of *Drosophila Pseudoobscura*“, **Proceedings of the First International Congress of Human Genetics**, 1957.

Further Changes in Soviet Policy on Genetics, Reference Paper, Institute for the Study of the USSR, Munich 1959.

Володимир Кубійович

ЗМІНИ В СТАНІ НАСЕЛЕННЯ СОВЕТСЬКОЇ УКРАЇНИ в рр. 1927—1958

Оголошені в травні 1959 р. перші висліди советського перепису населення з дня 15. 1. 1959¹ дозволяють порівняти сучасну кількість населення Советської України (УСРСР) з даними першого загального советського перепису з 17. 12. 1926². Покищо можемо порівняти лише населення всієї УСРСР (так міське як і сільське), поодиноких областей і тих міст, що числять понад 50 000 мешканців, або є обласними містами. Хоча дані про людність у 1926 р. відносяться до зовсім інших адміністративних одиниць (округи, райони і сільради; для Західньої України повіти, збірні громади і громади), але факт, що вони доволі дрібні, дозволив нам на перерахування населення з 1926 р. на сучасні області. Для Західньої України треба було крім цього перерахувати дані з переписів населення з 1921 і 1930/31 рр. на 1926 р.³

Натомість докладніше порівняння людности з 1959 р. зі станом за другим советським переписом від 17. 1. 1939 р. не можливе, бо дані з 1939 р. оголошені лише по областях, яких величина не покривається з сучасною. Крім цього, кількість населення за переписом з 1939 р. для УСРСР подана зависока — мабуть, більше на 2 міль., — щоб покрити втрати населення, які постали на початку 1930-х років наслідком екстермінаційної політики большевиків в Україні.*

Наша стаття складається з двох частин: у першій розглядаємо зміни, яких зазнала людність України в різних періодах часу між переписами з 1926 і 1959; в другій представляємо географічне розміщення цих змін.

¹ Про попередні підсумки Всесоюзного перепису населення 1959 р. «Радянська Україна» 10 травня 1959.

² Найкраще зіставлення для УСРСР подає статистичний довідник: Тиміш Олесьюк, Статистичні таблиці українського населення СРСР; Праці Українського Наукового Інституту, т. II, Варшава, 1930. Оригінальні джерела в публікації «Всесоюзная перепись населения 1926 г. Отдел I», Москва.

³ Джерела подані мною в: Українське Економічне Бюро, «Другий Річник», Варшава, 1934.

* Правдоподібно також число населення за переписом з 1959 дещо перебільшене, головне тому, що частину осіб, які в дні перепису перебували тимчасово поза місцем свого постійного проживання, почислено двічі.

Зміни в стані населення УРСР в різних періодах часу⁴

Фази в стані населення за 1927—58 рр. Порівняння населення УРСР в рр. 1926 і 1959 видно з таблиці (в сучасних межах в тисячах):

	Все	Міське	Сільське
17. 12. 1926	37 895	7363	30 532
15. 1. 1959	41 893	19 130	22 763
Зміна в рр. 1927—58 у ‰	+ 10,5	+ 160	— 25,4

Рівночасно відсоток міської людности зріс з 19,5‰ на 45,6‰. Ці зміни в стані населення, а також поступ урбанізації були доволі різні в різних періодах часу і в різних географічних країнах України; фази нормального росту населення чергувалися з фазами гвалтовних утрат, спричинених советськими репресіями на початку 1930-их років і другою світовою війною.

Інший був розвиток людности на території УРСР в межах до 17.9.1939 р., а інший на Західній Україні, яка до цього часу входила в склад Польщі, Румунії і Чехословаччини (згл. Угорщини). Тож нашим завданням буде розглянути еволюцію населення УРСР в межах до 1939 р. в поодиноких фазах — нормального розвитку до 1930 р., демографічної катастрофи в першій половині 1930-х рр.,⁵ років 1935—40, воєнних і повоєнних. Окремо треба розглянути зміни на Західній Україні в часі до 1939 р.

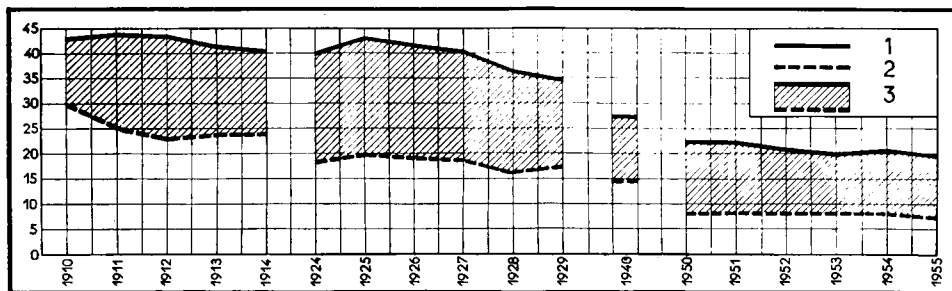
Зміни до 1930 р. Населення УРСР розвивалося нормально лише до 1930 р. Роки 1924—30 становлять для України «демографічний оптимум», бо в наслідок сильного зменшення смертності проти передвоєнного періоду, — хоч одночасно дещо впало і число народжень, — природний рух досягнув ще вищого числа, ніж перед війною. На ці роки припадає на 1000 мешканців.^{5, 6}

Роки	Народжень	Смертей	Приросту
1911—13	42,9	22,9	20,0
1926—27	41,2	18,0	23,2
1928—29	36,6	17,1	19,5

⁴ На цю тему писав я обширніше між іншим в Енциклопедії Українознавства, т. I. Мюнхен, 1949. Див. також мою статтю: Die Entwicklung der Bevölkerung der Ukraine in den Jahren 1890—1932 (Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik VI. 1936. Heft 5).

⁵ Джерела для природного руху УРСР: «Статистика України», серія Демографія, том 106, 117, 154, 169, 193, 213, Харків, 1927—30.

⁶ «Україна». Статистичний щорічник 1925, 1927, 1928, 1929. Харків, 1925—29.

Природні зміни населення в Україні в рр. 1910—1955 (На тисячу населення)
(1 — Народжень, 2 — Смертей, 3 — Природний приріст)

У тому часі еміграція з УССР за Урал, до Азії, була менша, ніж до війни, а тому дійсний приріст був вищий, ніж у минулому. Процес урбанізації почався сильніше щойно в 1929—30 рр. Свідчать про це числа:⁷

Населення в тисячах

Роки	Все	Міське	Сільське
1. 1. 1927	29 040	4930	21 110
1. 1. 1929	30 250	5350	24 900
1. 1. 1931	31 400	6490	24 910

Пересічний річний приріст населення на тисячу душ був у цих роках такий:

Роки	Все	Міське	Сільське
1927—28	20,4	41,0	16,1
1929—30	18,0	96,8	0,1

Події в рр. 1931—39. Роки 1931—35, зокрема 1932—34, це роки найтрагічніші з погляду популяції України, коли приріст населення зазнав не лише яркого заломання, але коли Україна втратила 5—7 міль., або коло $\frac{1}{5}$ свого населення, у висліді репресій, заслань і голоду, спричиненого советською владою. Не входячи в подробиці, ні в з'ясування цих подій, згадаємо лише, що вже 1930 р. розпочалися репресії щодо частини селянського елементу у зв'язку з примусовою колективізацією, що в 1932—33 р. прийшло до голодової катастрофи в супроводі дальших репресій. Наслідком цього у висліді репресій загинуло може до 1 міль. на-

⁷ Джерела: а) Статистичні річники — «Социалистическое строительство СССР», що їх видавало Центр. Управ. Нар. хоз. учета Госплана СССР в Москві; б) посібник Административно-территориальное деление СССР на 15. VI. 1934, Москва, 1935; в) Народне господарство УРСР, Київ, 1935.

селення, у висліді голоду може 3 міль., або й більше, прийшло до зменшення природного приросту, а то й надвишки смертей над народженнями, нарешті Україну покинуло кілька мільйонів українців, які переселилися примусово чи добровільно, головню до Азії, а рівночасно в Україну наплинула деяка кількість росіян, як до міст, так і до сіл (головню адміністративний апарат); за весь час постійно пересувалося населення з сіл до міст. Зміни ці можемо представити за допомогою офіційних чисел для 1931—32 рр., і то лише частинно, бо з 1930 р. советська влада не публікує даних природного руху.

Населення УССР на 1. 1. 1933 р. подається на 31 900 000 душ, в тому на міське припадає 7 160 000, на сільське 24 740 000. Це давало б такий річний приріст на 1000 душ для років 1931—32:⁷ ⁸

Все	Міське	Сільське
+ 7,9	+ 48,8	— 3,4

Числа наочно доводять вплив колективізації і індустріалізації на зміни в стані людности міст і сіл. В 1931—32 рр. настає злам у рості населення; на підставі не зовсім точних советських джерел, населення УССР зменшилося вже в 1932 р. на 127 тис.

Змін в стані населення після 1932 р. не можна представити точніше за допомогою чисел. Найкритичніші роки були 1933—34, від 1935 р., мабуть, починається вже приріст населення, хоч набагато нижчий, ніж перед колективізацією. Дані природного руху населення нам відомі лише на 1940 р. (їх опубліковано щойно 1956 р.). За ними⁹ припадало в тому році на 1000 мешканців 27,7 народжень, 14,6 смертей і 13,1 природного приросту, себто природний приріст зменшився на $\frac{1}{3}$ в порівнянні з 1920-ими роками.

Зміни в стані населення УССР за роки 1933—38 в світлі офіційних даних такі:

Рік	Все	Міське	Сільське
1. 1. 1933	31 900	7158	24 742
1. 1. 1939	30 960	11.196	19 764
Зміни в % в 1933—38 рр.	— 2,9	+ 56,2	— 20,1

У світлі цих даних населення УССР зменшилося за роки 1933—38 на 940 000. У дійсності воно зменшилося багато більше, бо числа на 1939 р.

⁸ Блж. кче в мой розвідці: Зміни в стані населення на українських землях в ССР за останні роки (Melanges de Géographie, offerts á V. Svambera, Praha, 1936).

⁹ Народне господарство Української РСР, Київ, 1957.

перебільшені. Ось спроба цілком загально представити баянс змін населення УССР за 1933—38 рр. (в міль.):

Число людности на 1. 1. 1933	31,9
Природний приріст 1935—38	+ 1,8 (?)
Голод	— 2—3 (?)
Смерть у наслідок репресій	— 1 (?)
Еміграція (в тому числі заслання)	— 2—3 (?)
Іміграція (головно росіян)	+ 1—2 (?)
Стан на 1. 1. 1939	28—31 (?)

Щодо рубрики «голод», то більшість авторів подає втрати, спричинені голодом, багато вищі — на 4—7 міль. Якщо б прийняти ці числа, треба б консеквентно припускати дуже сильний приплив людности з інших республік в Україну, зокрема до сіл, щоб вирівняти ці величезні втрати. На такий масовий приплив неукраїнського населення до сіл України не маємо ніяких даних.¹⁰

На підставі цих оцінок, населення УССР на початок 1939 р. можна визначити числом 28—31 міль. Перепис з 17. 1. 1939 виявляє 31,9 міль.; число це перебільшене мабуть на 2 мільйони душ.

Треба ще додати, що УССР із усіх союзних республік, за винятком Казахстану, виявляє найменший приріст населення. За час між двома переписами з 1926 і 1939 воно нібито зросло в УССР на 6,9%, у всьому СССР на 15,9, у Російській СФСР на 16,9.

Західня Україна до 1939 р. На зміну в стані населення Зах. України (Галичина і Волинь з Поліссям у межах Польщі, Закарпаття в межах Чехословаччини, частини Буковини і Басарабії в межах Румунії) впливав перш за все природний приріст населення (в 1930-их роках пере-січно 1,2% річно). Невеликий вплив мали мандрівки населення, бо еміграція за океан і до Франції (в часі між двома світовими війнами коло 400 000, переважно українців — бл. 180 000 — і жидів) була зрівноважена напливом поляків (бл. 300 000) до Галичини й Волині (переважно колоністи, що поселивалися по селах), чехів на Закарпаття (бл. 30 000) і невідомої ближче кількості румунів, що приплинули на Буковину і Басарабію. Ближче про це в другій частині цієї статті.

Разом на Зах. Україні (територія, яка тепер належить до УССР) жило на початку 1927 р. — 7,8 міль. населення, 1939 р. — 9,4 міль. (оцінки!).

На той же час, себто на початок 1939 р., жило на території УССР в сучасних межах 40,4 міль. населення, якщо візьмемо за підставу дані советського перепису з 1939; правдоподібно це число виносило неповних 39 міль.

¹⁰ Література до проблеми голоду на Україні подана в статті «Голод» в Енциклопедії Українознавства, словникова частина, і в статті Д. Соловоя, Голод в системі колоніального панування ЦК КПСС в Україні, Інститут для вивчення СССР. Український Збірник. Книга 15, Мюнхен, 1959.

Зміни населення в рр. 1939—45. Перші зміни в стані людности, спричинені змінами політичних кордонів і війною, виявляє Закарпаття. У зв'язку з окупацією Карпатської України угорцями — її залишають усі чехи (бл. 30 тис.) і деяка кількість українців, а напливає якась кількість угорців.

Досить великі зміни постають після окупації Зах. України Советами. Найважливіші з них такі: 1. на підставі німецько-советського договору щодо взаємної виміни населення, бл. 10 тис. українців із зах. окраїн, які опинилися під німецькою владою, переселилися на територію УРСР, а всі німці з Галичини і Волині переселилися до Німеччини (бл. 100 тис.); 2. понад 10 тис. українців перед приходом большевиків подалися на Захід; 3. советська влада провела на Західній Україні репресії проти українського населення, жертвою яких стало кілька десятків тисяч осіб; 4. большевики вивезли поголовно всіх польських колоністів, поселених по селах Західної України за часів польської окупації, а в якійсь мірі і зайшло польське міське населення (разом бл. 300 тис.).

Ще перед зайняттям большевиками Буковини і Басарабії Німеччина переселила всіх своїх земляків із цих країв до Німеччини.

Період советсько-німецької війни спричинив колосальні зміни в стані людности України, на території якої і за яку воювали ці військові сили. Ці втрати, більші, ніж в будь-якій іншій країні Європи, були вислідом безпосередніх воєнних дій, репресій окупантів і переселень людности.

Безпосередньо жертвою війни впали українці, що загинули на полях боїв, і та частина цивільного населення, яка загинула в наслідок воєнних дій. Жертвою війни стали й ті українці — вояки советської армії, які попали в німецький полон і там померли з голоду, що лютував у таборах полонених.

Другою групою людности, яка загинула під час війни, були жертви терору обох окупантів. До них належить передусім більшість жидівського населення, винищена німцями. Українці ж зазнали втрат і на рідних теренах, і в таборах праці, до яких їх заганяли і німці, і большевики.

Взимку 1941—42 рр. по містах України лютував голод, спричинивши смерть може сотні тисяч людей.

У зв'язку з війною сталися масові пересування населення; деякі з них — тимчасові переміщення людности, інші — постійні. Советська армія, відступаючи, евакуювала частину населення, головне міського; це були здебільшого неукраїнці — росіяни і жида. Далеко більше українського населення німці забрали на примусові роботи. В наслідок цих подій населення України дуже зменшилося. Особливо великих втрат зазнали міста.

В 1943 р. німці провели на частині окупованих ними українських земель перепис населення.¹¹ Хоч він не цілком точний, однак дозволяє нам визначити втрати, яких зазнало населення України за перші роки війни. Вони були найменші на Західній Україні, а саме в Галичині, яка тоді входила в склад т. зв. Генеральної Губернії (втрата 22% населення за роки 1939—43) і на західній Волині та Поліссі (12% втрат; ближче про те в

¹¹ Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement... am 1. März 1943. Krakau, 1943; Виписки з матеріалів Міністерства Сходу в Берліні.

другій частині нашої розвідки). Далеко більший втрат зазнали центральні землі України, з яких пляномірніше евакуювали населення, а також забирали на роботу до Німеччини. Населення т. зв. Райхскомісаріату України зменшилося з 24 міль. до 17 міль., себто на 30%. Кількість населення більших міст знизилася на 53%. Особливо зменшилося населення великих міст, де жило багато жидів і росіян, що виїхали з большевиками чи, якщо йдеться про жидів, були винищені німцями. Так, людність Києва зменшилася з 846 до 305 тис., Дніпропетровського — з 501 до 280, Запоріжжя — з 286 до 120 тис., Миколаєва — з 167 до 84 тис., Полтави з 130 до 75 тис. Якщо візьмемо до уваги, що число населення в 1939 р. було подане перебільшено, то в дійсності населення в 1943 р. зменшилося в порівнянні з 1939 р. на яких 25%, при чому, відлічивши жидів, зменшення християнського населення можна обрахувати на яких 20%, а українців на 12—15%.

Якщо прийняти, що подібних втрат зазнало населення Східної України, яка не входила 1943 р. до «Райхскомісаріату України», то можна думати, що людність УССР в сучасних межах виносила 1943 р. бл. 30 міль., себто на 10,5 міль., а правдоподібно на 9 міль. менше, ніж 1939 р.

Відступ німців з України спричинив нові зміни: 1. вивіз майже всього німецького населення з УССР і Криму; 2. евакуацію частини українського населення і заслання його на роботи в Німеччині; 3. перед приходом большевиків на Захід виїхало бл. 100 тис. українців, головне з провідної верстви, які згодом стали підставою найбільшої в історії української політичної еміграції. Все це вплинуло на ще більше зменшення числа населення України, яке 1945 р. досягнуло свого мінімуму.

Зміни в стані населення після Другої світової війни

Після поновного опанування України советською владою, а особливо після закінчення війни, почався у широких масштабах поворот на батьківщину евакуйованих і вивезених. Репатрיוвали більшість забраних на роботу до Німеччини українців, повернулися до ССРСР з німецького полону советські вояки. Треба вважати, однак, що не всі репатрיוвані повернулися на Україну: частину їх советська влада поселила поза межами України. Ще в більшій мірі це стосується колишніх полонених. Так само лише частина українців, евакуйованих большевиками під час війни в глибину ССРСР, повернулася назад, бо їх примусово залишили в промислових районах Азії.

Інші зміни сталися в зв'язку з проведенням нових кордонів між УССР і Польщею. За договором з 1945 р. майже все польське населення покинуло Зах. Україну і перейшло в Польщу. І навпаки, українська людність із зах. окраїн, які були влучені до Польщі, в числі бл. 700 тис. душ, була вивезена на Схід (головне Галичина і Донбас), в далеко меншій мірі на Захід (головне до сх. Пруссії і на Долішній Шлезьк, зайнятий тепер поляками); лише нечисленні українці залишилися на місці; частина їх загинула в боях з поляками (бої Української Повстанської Армії — УПА) та в наслідок польських репресій. Із Криму виселила советська влада всіх татар

(1926 р. — 187 000). До малих змін населення належить виїзд чехів (30 тис.) з західної Волині; Закарпаття залишила частина угорців, переважно тих, які наплинули туди в 1939 р. і пізніше.

Безперечно, після війни на українські землі знову наплинули росіяни та інші неукраїнці, щоб виповнити прірви, які постали в населенні в наслідок війни, а також тому, що не всім українцям було дозволено повернутися.

Важко сказати, скільки населення жило в УССР після закінчення Другої світової війни і спричинених нею мандрівок. На підставі урядової оцінки в 1940 р. жило на території УССР в сучасних межах 41,0 міль. населення, на 1. 4. 1956 р. 40,6 міль.,¹² на 15. 1. 1959 — 41,9 міль. Беручи до уваги природний приріст населення за 1947—55 рр. (він відомий нам для 1950—55 рр.; див. нижче), можна рахувати населення УССР — зовсім приблизно — на якихось 36 міль. на поч. 1947 р. При такому розрахунку, втрати населення України становили б за 1940—46 рр. — 4,5 міль., в дійсності, мабуть, якихось 6 міль., бо кількість населення УССР, яку подав советський перепис з 1939 р. і оцінка на 1940 р. — надто велика. На ці втрати склалися такі чинники: 1) абсолютні втрати на фронтах і в результаті репресій (гол. жиди — бл. 2 міль.); зменшення народжень і збільшення смертності за 1941—46 рр.; 3) виїзд німців і поляків (більшість) з Західної України, частини чехів і угорців, вивіз татар; 4) факт, що лише частина полонених, евакуйованих і вивезених повернулася в Україну; 5) арешти і заслання, проведені советською владою після нової окупації України. Натомість, в той же самий час, наплинули на територію УССР українці із зах. територій, прилучених до Польщі, і поважне число росіян та інших із інших частин СССР.

Якщо йдеться про зміни в стані населення УССР в 1950-их рр., то знаємо тепер один його складник, а саме природний рух.¹² Ось числа (на 1000 осіб і для порівняння числа з 1913, 1926 і 1940 роках):

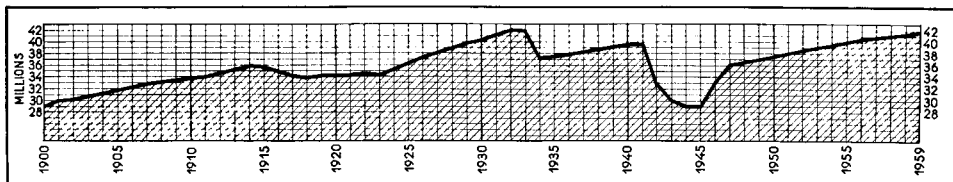
Роки	1913	1926	1940	1950	1955	1950—55
Народжень	44,0	41,4	27,7	22,5	19,7	21,2
Смертей	24,9	17,7	14,6	8,4	7,4	8,2
Природ. приросту	19,1	23,7	13,1	14,1	12,3	13,0

Порівняно з відносинами до 1920-их років наступила в Україні, як і в цілому СССР, цілковита — майже революційна — зміна популяційних відносин. Смертність знизилася, завдяки загальному зростові гігієни і охорони здоров'я так, що вона є одною з найнижчих в Європі. Але ще більше зменшилося число народжень і тепер Україна, яка увесь час до 1929 р. мала одні з найвищих в Європі числа народжень і природного приросту, має середні, як на європейські відносини, коефіцієнти, менші від ряду сусідніх країн, зокрема від Польщі і Росії. Цей факт, спричинений насамперед браком пропорції між кількістю чоловіків і жінок та розбиттям українських родин, яке проводять большевики постійно, починаючи з 1930 р., шляхом ув'язнень і заслань великого відсотку українських чо-

¹² Народне господарство Української РСР, Київ, 1957.

ловіків. Дальше триваюче примусове поселювання української молоді, зокрема чоловічої, в Азію — на цілинні землі і в промислові райони — вириває з людности України найсильніші і під популяційним поглядом найкращі річки, а цим самим спричиняє штучне збільшення участі старших річків, унеможливує численним жінкам вступити в супружі зв'язки, себто заложити нові родини. Що цю екстермінаційну популяційну політику веде Москва перш за все в Україні, свідчить факт, що природний приріст УССР є нижчий від всього СССР і зокрема від Російської СФСР. В наступній таблиці подаємо порівняння природного руху населення УССР з іншими її сусідами (природний приріст Білоруси бл. 1,7%) та з Казахстаном, як країною, в якій поселено сотки тисяч української молоді (числа з 1955 р. на 1000 мешканців):

Країна	Народжень	Смертей	Природного приросту
Казахська ССР ¹³	36,9	9,0	27,9
Молдавська ССР ¹⁴	30,0	8,0	22,0
Польща	29,1	9,6	19,5
СССР ¹⁵	25,6	8,2	17,4
Російська СФСР ¹⁶	25,6	8,4	17,2
Румунія	25,6	9,7	15,9
Українська ССР	19,7	7,4	12,3
Чехо-Словаччина	20,3	9,6	10,7
Угорщина	19,6	10,0	9,6

Зміни населення в Україні в рр. 1900—1959

Про виміну населення між УССР та іншими советськими республіками в останньому десятиріччі не маємо чисельних даних. Можна лише повторити про постійну висилку найпрацездатніших сил з сіл і міст України до Азії та рівночасний деякий приплив російського елементу в Україну до адміністрації і промисловості. Невелике чисельне значення має поворот в Україну частини репресованих і засланих за межі України осіб (головно старші особи, як чоловіки так і жінки). Якщо йде про внутрішні мандрівки в Україні, то дальше триває процес урбанізації і приплив людности з хліборобських районів до промислових.

На закінчення цієї частини статті подаємо перегляд змін у стані населення УССР за останніх 60 років при допомозі діаграми і табелі:

¹³ Народное Хозяйство Казахской ССР. Алма-Ата, 1957.

¹⁴ Народное хозяйство Молдавской ССР. Кишинев, 1959.

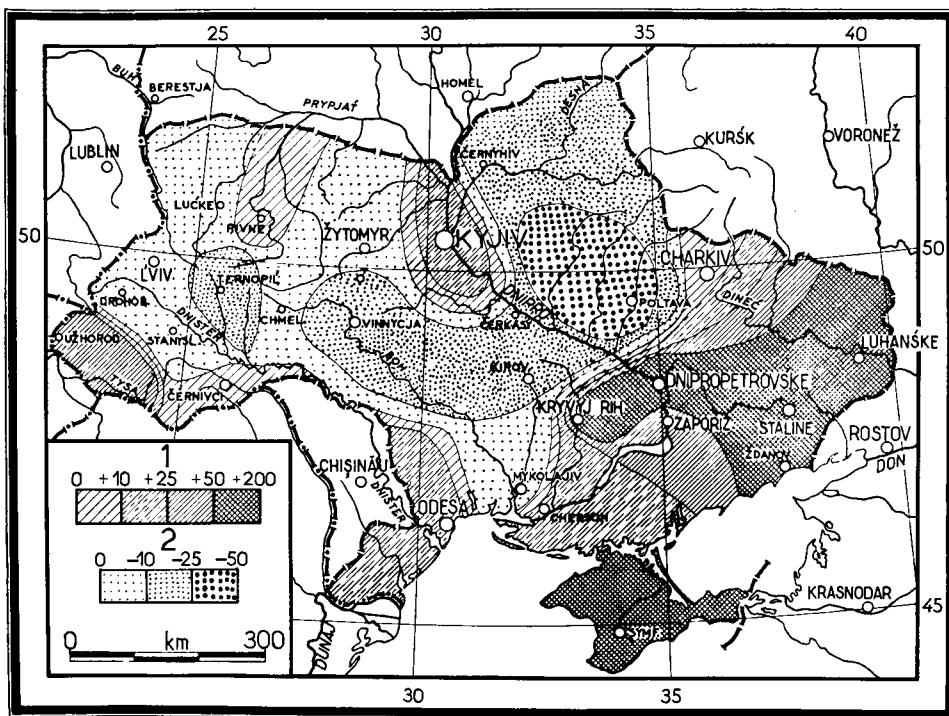
¹⁵ Народное Хозяйство СССР в 1956 г., Москва, 1956.

¹⁶ Народное Хозяйство РСФСР. Москва, 1957.

Роки	Вся людність		Міська		Сільська	
	Міль.	% ⁰ %	Міль.	% ⁰ %	Міль.	% ⁰ %
1897	28,8	100	4,6	16	24,2	84
1913	35,2	100	6,8	19,5	28,4	80,5
1926	37,7	100	7,4	19,5	30,3	80,5
1932	41,1	100	9,0	21,8	32,1	78,2
1940	41,0*	100	13,7	33,5	27,3	66,5
1959	41,9	100	19,1	45,5	22,8	54,5

Географічне розміщення змін у стані населення УССР

Географічне розміщення змін у стані населення України за роки 1927—58 з'ясовано на чотирьох схематичних картах; вони представляють зміни всієї людності і окремо міської, сільської та більших міст.

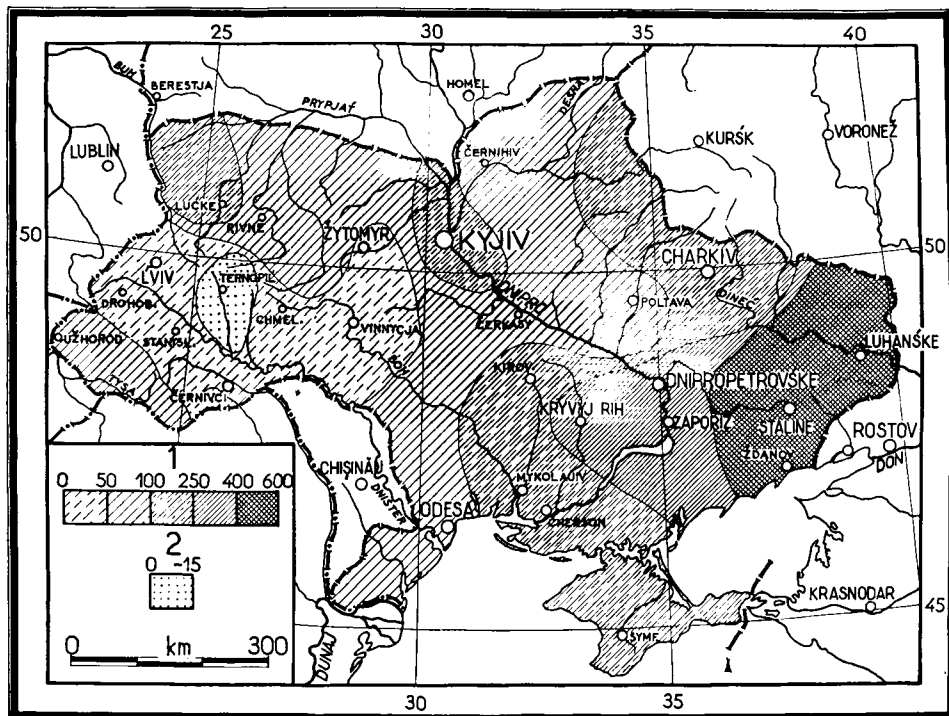

Зміни в стані людності УССР в рр. 1927—1958 (приріст і убиток населення у %⁰% у порівнянні зі станом з 1926 р.; 1 — приріст, 2 — зменшення).

Зміни всього населення (див. мапа) коливаються в широкіх межах від +157% (приріст Сталінської області) до зниження насе-

* Число на 1,5 до 2 міль. за високе.

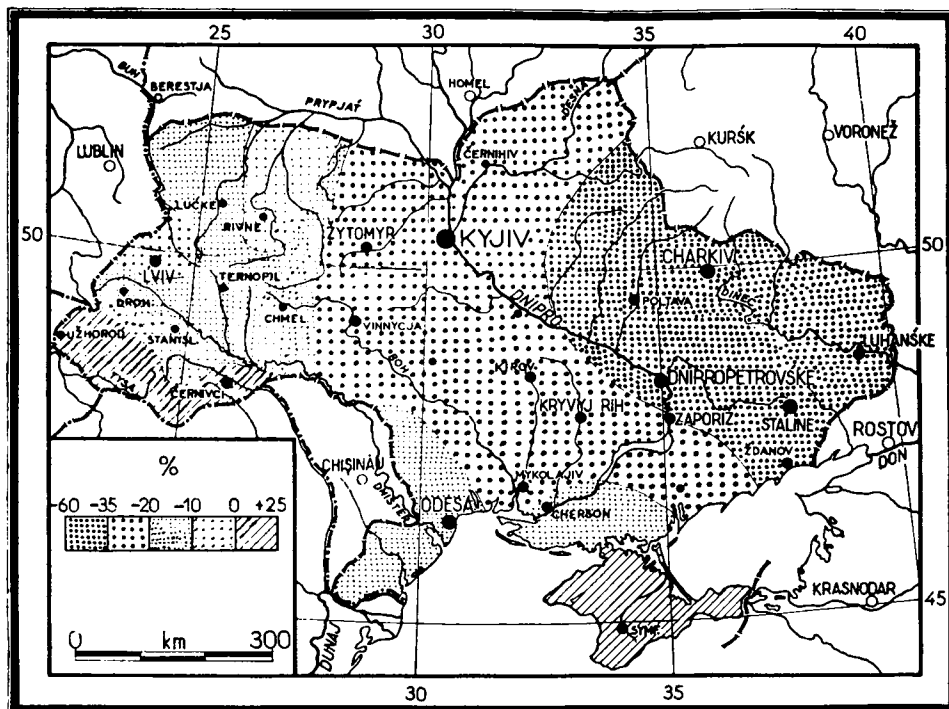
лення на 58% попередньої кількості в Полтавській області. Різко відрізняється промислова півд.-сх. Україна (Донбас і Дніпровський промисловий район), якої населення майже подвоїлося, від переважно хліборобської центральної лісостепової і півн. України, яких населення зменшилося на $\frac{1}{5}$, за виїмком Київської і Харківської областей, які завдячують свій приріст ростові двох найбільших міст України — Києва і Харкова. Сильний приріст всього населення виявляє Крим (+68%) і Закарпаття (+34%), невеликі зміни постали в решті півд.-зах. степової України і Західної України (докладніше згодом).

Зміни в стані міської людності в УРСР в рр. 1927—1958 (у % у порівнянні зі станом з 1926 р; 1 — приріст, 2 — зменшення).

Населення України приросло лише завдяки ростові міст, то теж карта приросту міського населення представляє подібну картину, як карта змін всього населення. Вище середнього (+160%) приросло міське населення південно-східної України (в Луганській області +596), найслабше ростуть міста Зах. України, в якій поважніший процес урбанізації розпочався лише після другої світової війни. Тут є єдина область України — Тернопільська, якої міське населення зменшилося за 1927—58 рр. на 15%. Єдиним більшим містом України, яке за цей час виявило абсолютну втрату населення, є Бердичів (1926 р. — 55 600, 1959 — 53 000 мешк.); причиною є ліквідація під час війни, німецькими нацистами жидівського

населення, що становило більшість (1926 — 55%). На окремій карті представлено приріст більших міст (див. наст. стор.).

Зміни в стані сільської людності УССР в рр. 1927—1958 (у %/о/о у порівнянні зі станом з 1926 р.).

Більш одностайну картину представляє географічне розміщення змін в стані сільського населення. Воно є тепер менше, ніж в 1926 р. у всіх областях України за винятком трьох — Закарпаття (+23%), Криму (+11%) і Чернівецької області (+1%). Відносно невелику втрату сільського населення виявляє решта Зах. України (—13%). Найбільше впало сільське населення Лівобережжя (—38%) і півд.-сх. промислової України (—40%).

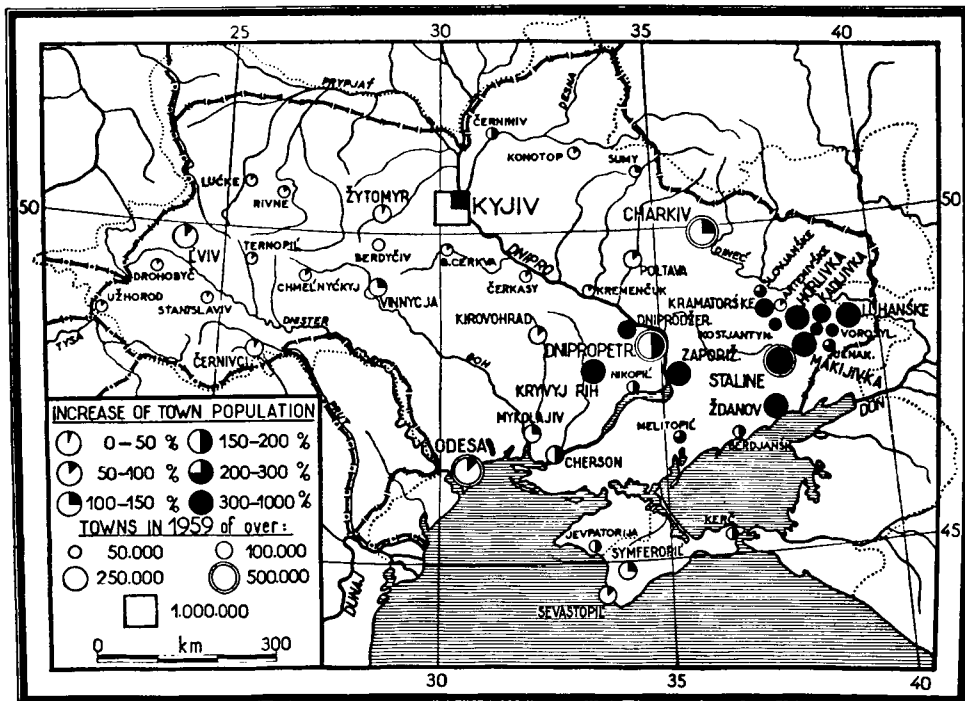
З'ясуємо коротко зміни в стані населення в поодиноких краях України (див. також таблиці на кінці розвідки).

Донецький басейн виявляє найбільший приріст населення (+136%) і найбільшу урбанізацію (1926 р. — 32,9%, 1959 р. — 83,8%) з усіх країв України завдяки постійному росту індустріалізації. Ще більшим є приріст населення у властивому Донбасі, який обіймає менше як половину адміністративного Донбасу, себто двох областей — Луганської і Сталінської. Його населення зросло з 400 000 в 1860-их рр. до 1,1 міль. в 1897 р., до 1,7 міль. у 1926 р. і якихось 5 міль. у 1959 р. (Оцінки!). На ріст населення впливає його високий природний приріст, найвищий в Україні (в рр. 1924—1928 — 27,8% річно), а ще більше сильна імміграція з інших частин України та Росії (переважно з Центрально-Чорноземного району) та факт, що в Донбасі в рр. 1931—34 найменше з цілої України лютував

голод і большевицькі репресії: тут цінили людину з огляду на запотребування робітників. Ріст населення Донбасу, це виключно ріст міської людності. Населення сіл зменшилося за рр. 1927—58 до половини, бо чим раз більше сіл тратить свій колишній характер і замінюється на промислові осередки. Ось ріст найбільших міст Донбасу (в тисячах):

Міста	1926	1939	1959
Сталіно	106	462	701
Макіївка	52	240	358
Жданів	41	222	284
Луганське	72	213	274
Горлівка	23	109	293
Кадіївка	17	70	180
Краматорське	12	93	115

На території Донбасу знаходиться сьогодні найбільше міське скупчення України, яким є агломерат Сталіно—Макіївка, що разом з іншими сусідніми оселями має понад 1,3 міль. мешканців (оцінка); другим з черги є агломерат Горлівка—Єнакієво з близько 600 000 мешканців.¹⁷

Приріст населення міст УССР з понад 50 тис. мешканців в рр. 1927—1958 (у %/о/о у порівнянні зі станом з 1926 р.).

¹⁷ Близьче про це пишу в статті «Донецький басейн» в Енциклопедії Українознавства, Словникова частина.

Подібні умови росту населення має Дніпровський промисловий район (області Дніпропетровська і Запорізька). Вправді приріст населення (+45%) тут менший, ніж у Донбасі, але процес урбанізації поступає ще більше вперед (1926 р. жило в містах 18,5% всього населення, 1959 вже 65,6%). Зокрема швидко зростають великі міста — Дніпропетровське (1926 — 233 тис., 1959 — 658 тис.), ще більше Запоріжжя (58 і 435 тис.), Кривий Ріг (31 і 386) та Дніпродзержинське (34 і 194). Разом ці 4 міста зросли в рр. 1927—58 на 342%.

Обидва головні промислові райони України — Донбас і Дніпровський промисловий район — це основна територія України, яка притягає населення ззовні і тому швидко росте. Населення цих обох країв приросло в рр. 1927—58 з 5,9 міль. мешканців на 10,9, себто подвоїлося; якщо взяти інші частини України, як ціле, то вони в міжчасі зменшили своє населення з 32 на 31 міль. Рівночасно участь населення півд.-сх. України в порівнанні з усією Україною збільшилося з 15,6% на 26%.

З інших українських земель великий приріст населення виявляє Крим. Ось його населення в різних роках (у тисячах):

Роки	Все	Міське	Сільське
1926	711	330	381
1933	791	380	411
1939	1127	586	541
1950	823	483	340
1959	1202	775	427

Приріст населення Криму, зокрема сільського, свідчить про постійний приплив населення ззовні, зокрема в 1930-их рр., коли то в короткому часі вивірнано втрати, які поніс Крим у висліді війни і прогнання татар.¹⁸

Невелике збільшення населення (8%) виявляє півд.-зах. Україна (області: Одеська, Миколаївська, Херсонська) завдяки середньому ростові міської людности (92%) і відносно невеликому зменшенню сільської (19%). На ріст населення Одеської області впливає перш за все ріст великого міста — Одеси (1926 р. — 421 тис., 1959 — 667 тис.) та факт, що прилучена до України 1940 р. півд. Басарабія (кол. Ізмаїльська область) розвивалася нормально до 1940 р., а в часі війни дізнала відносно невеликих втрат. На ріст населення Херсонської області вплинув і ріст самого міста Херсону (з 59 тис. в 1926 р. на 157 тис. в 1959 р.), і будова Кахівської гідроелектростанції. Натомість Миколаївська область має невелике зменшення населення (3%).

Як вже було сказано, вся центральна і півн. Україна втратила бл. 10% свого населення. Причиною є відносно слаба індустріалізація, з другого боку густе хліборобське населення, що дізнало найбільше втрат в часі голоду і советських репресій та було змушене «добровільно» переселюватися на цілині землі й до промислових районів. Мимо цього сільське населення становить ще нині 60% загалу людности на Лівобережжі, на Правобережжі навіть майже 70%.

¹⁸ Народное Хозяйство Крымской области. Симферополь, 1957.

Найбільші втрати зазнало населення Лівобережжя (області: Полтавська, Сумська, Чернігівська, Харківська). Лише населення Харківської області збільшилося на 9%, але без міста Харкова (1927 р. 417 тис. мешканців, 1959 — 930 тис.) і ця область втратила біля 18%. Зокрема великі втрати понесло сільське населення, яке впало до 62% стану з 1926 р. Мабуть на Лівобережжі найбільше лютував голод в 1932—33 рр., а в часі Другої світової війни населення мало найбільші втрати (зокрема восени 1943 р. в часі відвороту німців, які вивезли частину населення).

На Правобережжі (області Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Київська, Черкаська, Кіровоградська) зменшилося населення всіх областей на 9—17%, за винятком Київської, але й ця без міста Києва має нині 5% менше населення, ніж у 1926 р. В порівнянні з Лівобережжям сільське населення на Правобережжі понесло менші втрати (24%), натомість приріст міської людності (на 85%) був менший, ніж в якійсь іншій частині України, за винятком Західної. Як причину цього стану можна вважати і невелику індустріалізацію, і сильне зменшення людності міст у часі німецької окупації, спричинене знищенням нацистами жидівського населення (1926 р. жиди становили 1/3 міського населення Правобережжя).

Найбільше місто Правобережжя і України — Київ — зросло більше як удвічі за рр. 1927—58. Флюктуація його населення в останніх 60 роках така:

Роки:	1897	1912	1923	1926	1932	1939	1943	1959
Населення в тис.	248	410	413	514	539	846	305	1102

Як знаємо, населення Західної України розвивалося нормально до 1939 р., дійсний приріст населення майже покривався з природним, а урбанізація не поступала вперед через брак індустріалізації. В часі війни понесло сільське населення дещо менші втрати, як на інших українських землях, натомість були великі втрати міської людності через знищення жидів, які становили 1/3 людності міст. Виміна населення між Україною і Польщею спричинила нову втрату (коло 1/2 міль.) населення. Процес сильнішої урбанізації і індустріалізації розпочався щойно під кінець 1940-х років, і тому відсоток міської людності тут менший, ніж в інших українських землях. Нарешті Зах. Україна була по війні більше, як решта України, репресована більшовиками: було більше арештів і заслань та «добровільного» переселення до Азії, в меншій мірі до Донбасу та деяких районів Російської СФСР.

Накреслені зміни в стані населення мали дещо відмінні форми в різних частинах Зах. України. Галичина (області: Дрогобицька, Львівська, Станіславська, Тернопільська) має сьогодні на 5% менше населення, ніж 1926 р. Через невеликий природний приріст (в рр. 1930—38 річно +10,7‰), населення Галичини збільшилося за роки 1927—38 лише на 19% (оцінка!); в рр. 1939—43 зменшилося воно на 22%. Це не були абсолютні втрати, бо до складу цих 22% входить частина населення, вивезеного німцями на роботи, забраного до війська, евакуйованого і т. д. Втрати населення далеко більші в містах, ніж по селах, через знищення жидівського населення.

Коли б ми відлічили знищене німцями жидівське населення, то християнське населення зменшилося лише на 13%. Якщо візьмемо до уваги виселення польських колоністів, то зменшення українського населення доходить до 10%, більшість якого перебувала тимчасово в Німеччині. Сьогодні має Галичина майже те саме число населення, що в 1943 р., але його склад дещо відмінний від стану з 1943 р. В міжчасі покинула Галичину більшість поляків і всі, зрештою нечисленні, німці, кількадесят тисяч українців подалося на Захід перед другою большевицькою окупацією, большевики після зайняття Галичини репресували якусь кількість українців; з другого боку в тому ж часі повернулася більшість населення, вивезеного німцями на роботи, тут поселилася більшість українців, виселених із західних окраїн Галичини, що їх було відступлено Польщі, та наплинула, головню до міст, деяка кількість росіян і українців з інших частин Сов. Союзу.

З різних областей Галичини найбільші втрати понесла Тернопільська область (зменшення в порівнянні з 1926 р. на 17% всього населення, в тому 17% сільського, 15% міського), яка і до війни виявляла на Зах. Україні найменший природний приріст населення, де був найсильніший відсоток польського населення, що в рр. 1945—46 покинуло Україну, а природні умови для індустріалізації є невеликі й тому коефіцієнт урбанізації є найменший в Україні (16,5%).

Докладні числа видно з таблиці, яка представляє населення Галичини в різних роках (у тисячах):

Роки	Все	Міське	Сільське
1931	4970	1070	3900
1939	5530	1180	4350
1943	4320	810	3510
1959	4300	1250	3050

Подібні зміни сталися в населенні Зах. Волині (області: Волинська, Рівенська), з тою різницею, що до 1939 р. воно сильніше приростало через вищий ніж у Галичині природний приріст (за рр. 1927—38 на 27%), а в часі війни зазнало менших втрат (зменшення в рр. 1939—43 на 13%, без жидів ледви на 4%); натомість після війни людність Волині більше зменшилася ніж у Галичині (причини не зовсім нам ясні). Ось числа:

Населення в тисячах:

Роки	Все	Міське	Сільське
1931	2020	230	1790
1939	2300	270	2030
1943	1980	120	1860
1959	1820	370	1450

Подібний розвиток населення був на території сучасної Чернівецької області, себто тої частини Буковини і північної Басарабії, яка до

1940 р. належала до Румунії. До 1939 р. приріст населення покривався на загал з природним приростом (в рр. 1930—1938 пересічно річно біля 10,0‰). Перед першою советською окупацією, 1940 р., покинули Буковину всі німці (1930 р. бл. 25 000) і деяка кількість українців, по окупації репресували большевики певну кількість українців, в рр. 1942—1944 знищено більшість жидів, натомість безпосередні втрати наслідком воєнних дій були незначні. Завдяки цьому число населення є на 5‰ більше, ніж 1926 р. (міського на 19‰, сільського на 1‰); процес урбанізації слабкий.

З усіх українських земель найгармонійніше під демографічним оглядом розвивалося Закарпаття. Це єдиний край України, який виявляє поважний приріст не лише всього, але й сільського населення, та який мав найменші втрати в часі Другої світової війни, бо був лише коротко тереном воєнних дій (1944) та майже не підлягав німецькій окупації. До 1939 р. населення Закарпаття сильно зросло через високий природний приріст, невелику еміграцію за океан, а також приплив чехів (в рр. 1921—30 на 1000 мешканців річно 21 природного приросту і 18 дійсного). Втрати в часі війни понесла переважно неукраїнська людність (відплив чехів, більшої частини німців і частина угорців, знищення $\frac{3}{4}$ жидів). По війні природний приріст залишився дальше високий (1956 р. на 1000 осіб — 24,6 народин, 8,3 смертей і 16,3 чистого приросту¹⁹), відплив місцевого населення назовні і приплив з інших частин ССРСР (адміністративного і військового апарату) був мабуть невеликий. У висліді цих процесів населення Закарпаття зросло з 605 тис. в 1921 р. до 706 тис. в 1930 р., 800 тис. (оцінка!) в 1939 р., 842 тис. в 1950 р.¹⁹ і 923 тис. в 1959 р.

За подробицями посилаємо читача до карт і до кінцевих таблиць.

Людність Советської України в рр. 1926 і 1959 за історично-економічними краями

Край	Людність в тисячах					
	17. XII. 1926			15. I. 1959		
	Вся	Міська	Сільська	Вся	Міська	Сільська
Донецький басейн	2860	940	1920	6722	5618	1104
Дніпровський промисловий район	2870	530	2340	4174	2736	1438
Півд.-зах. Україна	3570	880	2690	3870	1690	2180
Крим	710	330	380	1202	775	427
Лівобережжя	8300	1320	6980	7212	2886	4326
Правобережжя	11 740	1805	9935	10 896	3348	7548
Галичина	4620	1040	3580	4301	1249	3052
Зах. Волинь	1800	200	1600	1817	369	1448
Чернівецька обл.	740	170	570	776	203	573
Закарпаття	690	150	540	923	256	667
У С С Р	37 900	7365	30 535	41 893	19 130	22 763

¹⁹ Народне Господарство Закарпатської області. Ужгород, 1957.

**Зміни в стані населення советської України в рр. 1927—1958
за історично-економічними країями**

К р а й	Людність на 15. I. 1959 в порівнянні зі станом з 17. XII. 1926 (1926=100)			Міська люд- ність у % до всієї людности		Участь в насе- ленню всієї люд- ности У С С Р	
	Вся	Міська	Сільська	1926	1959	1926	1959
Донецький басейн	236	600	58	32,9	83,8	7,5	16,1
Дніпровський промисл. район	145	515	62	18,5	65,6	7,6	9,9
Півд.-зах. Україна	108	192	81	24,6	43,6	9,4	9,2
Крим	168	235	111	46,5	64,4	1,9	2,9
Лівобережжя	87	218	62	15,9	40,0	22,0	17,2
Правобережжя	93	185	76	15,4	30,8	31,0	26,0
Галичина	93	120	85	22,5	29,0	12,2	10,3
Зах. Волинь	101	185	91	11,1	21,1	4,7	4,3
Чернівецька обл.	105	119	101	23,0	26,2	1,9	1,9
Закарпаття	134	176	123	21,8	28,0	1,8	2,2
У С С Р	110	260	75	19,5	45,6	100,0	100,0

Є. Гловінський

УКРАЇНА В СЕМИРІЧНОМУ ПЛЯНІ

Директиви по шостому п'ятирічному пляні розвитку народного господарства ССРСР на рр. 1956—60 були прийняті на XX з'їзді КПСС 25 лютого 1956. Але вже в серпні наступного року ЦК КПСС і Рада міністрів ССРСР приймають ухвалу про розробку перспективного пляну розвитку народного господарства ССРСР на рр. 1959—1965.

Таким чином виконання шостого п'ятирічного пляну по трьох роках його дії було зупинено; замість традиційних п'ятирічок встановлено було семирічний пляновий період. Офіційні пояснення цієї зміни в плянованій роботі подвійного характеру. З одного боку цілком слушно указувалось, що переведена саме 1 липня 1957 р. радикальна реформа управління промисловістю і будівництвом по територіальному принципу й організації радгоспів економічних адміністративних районів

«... потребували коренного изменения порядка перспективного и текущего планирования».¹

Другий аргумент виглядає дещо штучно:

«За последние годы геологами открыты новые крупные месторождения различных видов сырья и источников энергии. На базе этих ресурсов имеется возможность создать новые предприятия и новые промышленные центры, не предусмотренные директивами по последнему пятилетнему плану. Для этого недостаточно оставшихся трех лет шестой пятилетки. На осуществление таких больших задач потребуется не менее 5—7 лет».²

Очевидно, і за попередніх п'ятирічок робилися відкриття нових родовищ корисних копалин і нових джерел енергії, одначе, це не перешкоджало доводити господарчий плян до кінця наміченого періоду. Між тим про головну причину, що викликала конечність переродження вже діючого господарчого пляну советські керівні органи мовчать. А ця причина полягає в тому, що запроєктовані на шосту п'ятирічку темпи розвитку головних галузів народного господарства ССРСР виявилися надто високими; вже на 1957 р. ці плянові завдання були дещо знижені, але результати 1957 року

¹ «Правда» 26. 9. 1957.

² Там же.

довели, що ці занижені завдання не було виконано.³ Отже ліквідація шостої п'ятирічки і перехід з 1959 року до нового плянувального періоду з'явилася потрібною в першу чергу для того, щоб приховати фактичний провал шостої п'ятирічки.

В кожному разі Пленум ЦК КПСС, що відбувся у вересні 1958 року, визнав за конечне скликати позачерговий ХХІ з'їзд партії, що мав би розглянути контрольні цифри розвитку народного господарства на 1959—1965 рр. Листопадовий Пленум ЦК КПСС розглянув і схвалив тези доповіді Хрущова на ХХІ з'їзді КПСС про контрольні цифри на 1959—65 рр. Одночасно ухвалено було, за прийнятими вже зразками, перевести т. зв. «всенародне обговорення» цих тез. 27 лютого 1959 р. зібрався ХХІ позачерговий з'їзд партії, а 5 лютого контрольні цифри було остаточно схвалено.⁴ Порівнюючи з початковим проектом контрольних цифр, затверджених на листопадовому пленумі ЦК КПСС, що був опублікований спеціальною брошурою,⁵ зміни, внесені в остаточну редакцію, дуже незначні.

Треба відмітити ще один момент. Якщо для шостої п'ятирічки були схвалені ХХ з'їздом директиви по шостому п'ятирічному пляні розвитку народного господарства, то ХХІ з'їзд обмежився схваленням лише «контрольних цифр» розвитку народного господарства на семирічний період. Очевидно, цим підкреслюється більша гнучкість поставлених плянових завдань і можливість тих або інших від них відхилень.

Джерела

Так само як в «Директивах» по шостій п'ятирічці так і в «Контрольних цифрах» на 1959—1965 роки, програма господарчого розвитку народних господарств союзних республік представлена дуже скромно: по 1½—2 сторінки на кожну республіку на 78 сторінок «Директив» і на 124 сторінки «Контрольних цифр». Головну увагу й найбільше місця відведено розвитку народного господарства цілого Союзу, як господарчої цілості. В свій час, у зв'язку з шостою п'ятирічкою, Булганін заповів розроблення детальних п'ятирічних плянів розвитку народного господарства союзних республік.⁶ Однак ці пляни, очевидно, залишилися інтерними плянами советських установ і до закордонного читача вони не дійшли. Мабуть така сама доля спіткає і республіканські семирічні пляни. Але значно більше відомостей про програму господарського розвитку України, ніж це подано в «Контрольних цифрах», можна знайти в дискусіях, що відбулися на ХХ з'їзді КП України, і в першу чергу в доповіді, що її виголосив на цьому з'їзді перший секретар КП України Н. Підгорний.⁷ З'їзд цей відбувся в днях 16—17

³ Про це див.: Г. Введенский, Трудности советской экономики, Обзор важнейших событий в СССР, № 123, 1 апреля 1958, издание Института по изучению СССР, Мюнхен.

⁴ «Известия», 8. 2. 1959.

⁵ Контрольные цифры развития народного хозяйства СССР на 1959—1965 годы. Тезисы доклада товарища Н. С. Хрущева на ХХІ съезда КПСС, Госполитиздат, Москва 1958, стор. 124.

⁶ «Правда» 22. 2. 1956.

⁷ «Радянська Україна», 17. 1., 18. 1., і 20. 1. 1959.

січня 1959 і був присвячений обговоренню тез Хрущова і контрольних цифр в аспекті, що стосувався саме розвитку українського народного господарства. Крім того з'явилися відповідні статті, що наświetлюють різні проблеми українського народного господарства в зв'язку з семирічним пляном. А з січня 1959 року почав виходити єдиний економічний журнал українською мовою, двомісячник «Економіка Радянської України», уперше після майже тридцятилітньої перерви (в кінці двадцятих років виходив економічний журнал «Хозяйство Украины», що деякий час друкувався і українською мовою під заголовком «Господарство України»).

Капіталовкладення

В «контрольних цифрах» передбачається капіталовкладень по цілому Союзу на суму 1940—1970 мільярдів карбованців. Тамже подано і розподіл цієї суми як по галузях народного господарства, так і по окремих республіках.

Розглянемо спочатку як капіталовкладення розподіляються по галузях народного господарства, хоч цей розподіл безпосередньо України і не стосується, але він характеристичний для цілого господарського планування в Совегах, а тим самим, посередньо, заторкує і господарчі інтереси України.

Дані для нижчеподаної таблиці взяті із згаданої брошури «Контрольні цифри».⁸

Об'єкти призначення	мільярд. карб.
Чорна металургія	100
Хемічна промисловість	100—105
Нафтова і газова промисловість	170—173
Вугільна промисловість	75—78
Будівництво електростанцій, електричної і теплової мережі	125—129
Лісова, паперова і деревообробна промисловість	58—60
Легка і харчова промисловість	80—85
Житлове і комунальне будівництво	375—380
Будівництво загальноосвітніх шкіл, лічниць, диточих закладів і под. установ культури і охорони здоров'я	80
Сільське господарство	150
Залізничний транспорт	110—115
На розвиток будівельної індустрії і промисловости, будівельних матеріалів	110—112
Разом:	1567

Примітка 1: Для підсумку взяті вищі суми асигнувань.

Примітка 2: На сільське господарство з власних засобів колгоспів має бути витрачено на будівництво виробничих, культурно-побутових

⁸ Контрольные цифры..., стор. 65—68.

об'єктів, благоупорядкування села 250 мільярдів карб. і на придбання техніки — 95 мільярдів карб.

Таким чином, нерозподілені (не подані до відома) капіталовкладення дорівнюють 400 мільярдів карб. (якщо брати верхню межу асигнованих 1970 мільярд. карб. — 403 мільярда карб.), себто понад 20% загальної суми.

Щоправда, в перерахованому списку бракує інших видів транспорту (морський, річковий, автомобільний, авіаційний). Ясна річ, що і на капіталовкладення для цих видів транспорту мають відпущені засоби для того, напр., щоб, як про це заповідають «Контрольні цифри», збільшити загальний тонаж морської флоту в 2 рази, поширити судоремонтні бази для річкового транспорту, пустити в дію Волго-Балтійський водяний шлях і т. д. Але не можна припускати, щоб ці капіталовкладення забрали всю суму — не розподілені 400 мільярдів карб. Можна гадати лише, що значна частина цих нерозподілених сум має піти на капіталовкладення в різні види воєнної промисловости.

Щодо розподілу капіталовкладень по окремих союзних республіках, то про нього уяву дає наступна таблиця,⁹ до якої ми додали ще цифри відсоткового уділу кожної з республік в загальній сумі капіталовкладень, а також розмір капіталовкладень на душу населення.

Призначення капіталовкладень	Призначена сума в мільярд. карб.	у % до загал. суми капіталовкладень	у % до розпод. суми капіталовкладень	на душу населення в карб.	у %
По цілому ССРСР					
вся сума розподілена	1940—1970	100		9840	100,0
сума Російська РСФСР	1613	81,9	100	8070	56,3
Українська ССР	214—219	11,0	14,4	5390	20,3
Білоруська ССР	32	1,7	2,1	4000	4,0
Узбекська ССР	35—36	1,8	2,4	4930	3,6
Казахська ССР	116—119	6,0	7,8	14000	4,3
Грузинська ССР	16,8	0,9	1,1	4200	2,0
Азербайджан. ССР	29	1,5	1,9	8530	1,7
Литовська ССР	12,5	0,6	0,8	4630	1,4

⁹ Там же, стор. 74—90.

Призначення капіталовкладень	Призначена сума в мільярд. карб.	у 0/0 до загал. суми капіталовкладень	у 0/0 до розпод. суми капіталовкладень	на душу населення в карб.	у 0/0
Молдавська ССР	8,8	0,5	0,6	3260	1,4
Латвійська ССР	10,8	0,6	0,7	5400	1,0
Киргизька ССР	10,5	0,5	0,7	5530	1,0
Таджикська ССР	8,6	0,4	0,6	4530	0,9
Вірменська ССР	12	0,6	0,8	7500	0,8
Туркменська ССР	15,7	0,8	1,1	11200	0,7
Естонська ССР	8,0	0,4	0,5	7270	0,6

Примітка: кількість населення для вираховування розмірів капіталовкладень на душу населення і для означення кількості населення у відсотках взята за даними на 1 квітня 1956 р., так як вона подається у всіх советських статистичних збірниках.¹⁰

На підставі даних повищої таблиці можна зробити такі висновки:

1. Капіталовкладень розподілено по 15 союзних республіках на суму 1612,7 мільярд. карб. (беручи верхню межу розмірів капіталовкладень). Не розподіленими, а вірніше, неподаними до загального відома, залишається сума в 367,3 мільярда карб. або 18,1%.

2. Коли брати капіталовкладення на душу населення, то вище пересічного рівня для цілого Союзу (з розподілених сум 8070 карб.) одержать такі республіки:

Казахська ССР	— 14000 карб.
Туркменська ССР	— 11200 „
Російська ССР	— 8620 „

Всі інші республіки мають капіталовкладення на душу населення нижче, а деякі і значно нижче, пересічного рівня.

3. До цих останніх належить і Україна, де сума капіталовкладень на душу населення дорівнюється тільки 2/3 від пересічної по ССР. Коли ж ми візьмемо питомий тягар українських капіталовкладень у стосунку до загальної суми капіталовкладень (11%), то побачимо, що цей відсоток майже вдвічі менший, ніж питомий тягар населення Української ССР в стосунку до населення цілого Союзу. Як відомо, біля 1/2 усіх прибутків бюджету, за рахунок яких принаймні в 70% переводяться капіталовкладення, дає по-

¹⁰ ССР в цифрах, статистический сборник, Центральное Статистическое Управление при Совете Министров ССР, Госстатиздат, Москва, 1958, стор. 8.

даток з обігу. Відомо також, що податок цей сплачує населення Союзу в ціні продуктів широкого споживання. Таким чином географічний розподіл податку з обігу в загальному відповідає розподілу населення. До того ж треба мати на увазі, що економічний потенціал Української ССР в цілому ще вищий, ніж питомий тягар її населення. А це означає, що майже 50% засобів, що зібрані з українського населення, йдуть поза межі України, на розбудову переважно східних областей Советського Союзу.

На XX з'їзді КП України М. Підгорний подав, як розподіляються нові капіталовкладення по Українській ССР на семирічку¹¹:

	мільярдів карб.	у % до загально- союзних капітало- вкладень
На будівництво об'єктів виробничого призначення	165,5	—
На житлове і комунальне будівництво	46,8	12,3
На будівництво об'єктів освіти, культури і охорони здоров'я	9,7	12,1

В підсумку це становить 222 мільярда карб. себто на 3, згідно на 8 мільярдів карб. більше, ніж остаточно призначено капіталовкладень згідно з контрольними цифрами.

Розподіл по галузях народного господарства представлено в наступній таблиці¹²:

Об'єкт призначення	мільярдів карб.	у % до загально- союзних капітало- вкладень
Чорна металургія	30,1	30,1
Нафтова і газова промисловість	11,9	7,0
Вугільна промисловість	31,0	39,7
Машинобудування	13,1	—
Лісова, паперова і дерево- обробна промисловість	1,7	2,6
Промисловість будівельних матеріалів	12,0	10,7
Легка промисловість	3,6	
Харчова промисловість	10,5	16,6
Транспорт і зв'язок	5,4	
Сільське господарство	15,5	10,3

¹¹ «Радянська Україна», 17. 1. 1959.

¹² Там же.

Щодо сільського господарства, то крім коштів з державного бюджету, колгоспи мають виділити ще 64 мільярди карб. на будівництво і придбання нової техніки.

Головна маса капіталовкладень скеровується в чорну металургію і в вугільну промисловість, де відсоток українських капіталовкладень досить значно перевищує відсоток населення УССР. Натомість слід підкреслити незначний питомий тягар асигнувань на житлове і комунальне будівництво, об'єктів культури, освіти й охорони здоров'я. Бо коли розподіл капіталовкладень по галузях народного господарства залежить у першу чергу від природно-економічних умов даної республіки, то розподіл капіталовкладень на житлове й комунальне будівництво і на будівництво об'єктів культури, освіти і охорони здоров'я засадничо мусів би відбуватися за кількістю населення. І коли цього нема, коли Українська ССР, маючи населення 20%, одержує на ці потреби всього 12%, то це означає, що ці потреби в наступному семиріччю будуть задоволені, порівнюючи менше ніж в інших республіках Советського Союзу.

Чорна металургія

Чорна металургія в економіці України, як відомо, відіграє найголовнішу роль. І українська металургія весь час відігравала поважну роль як в господарстві кол. Російської імперії, так і в господарстві Советського Союзу. Щоправда, ця роль, в зв'язку з індустріальною розбудовою сходу Союзу, все зменшується. І це зменшення, не зважаючи на абсолютний зріст продукції, продовжує тривати і в наступному семиріччі. Про це свідчать такі дані:¹³

	Продукція УССР в міль. тонн		1965 р. у % до 1958 р.	Питомий тягар в загальносоюзній продукції	
	1958	1965		1958	1965
		(план)			
Залізна руда	49,8	79,5	160	56,1	49,7
Чавун	20,1	31,6	157	50,7	45,1
Сталь	21,7	31,5	145	39,5	34,6
Прокат	17,7	24,7	140	41,3	35,3

¹³ Абсолютні дані за 1958 рік взяті із звідомлень Центрального Статистичного Управління при Советі Міністрів ССР (для ССР) — «Радянська Україна», 16. 1. 1959 і із звідомлення Статистичного Управління Української ССР (для України) «Радянська Україна» 21. 1. 1959. Контрольні цифри для 1965 взяті: для ССР з цитованої брошури «Контрольні цифри», стор. 30, для України з статті: И. Сеин, К вопросу подъема производительных сил Советской Украины, «Коммунист Украины», 1959, № 1 стор. 14. Відсотки вираховані нами.

Розвиток чорної металургії за останні п'ять років показано в наступній таблиці.¹⁴

	1955	1956	1957	1958	1960 плян 6-ї п'ятирічки
Залізна руда (в міль. т.)	39,9	43,6	47,1	49,8	59,8
Чавун	16,6	17,1	18,5	20,1	24,9
Сталь	16,9	18,3	19,6	21,7	
Прокат	13,6	14,6	16,1	17,7	20,4

Аналіза цієї таблиці може дати деяку уяву про причини провалу шостої п'ятирічки, принаймні на відтинку української чорної металургії. Слабим місцем тут виявляється видобуток заліза, де пересічний річний відсоток зросту видобутку за перші три роки п'ятирічки дорівнював $8\frac{1}{3}$, а для того щоб досягнути плянове завдання, в наступні роки цей відсоток мав би бути підвищений до 10. Щодо продукції чавуну, то справа стояла ще гірше і відповідні відсотки мали б бути 7 і 12.

Темпи зросту виявилися для української металургії непосильними, і тому вже в семирічному пляні запроєктовані трохи нижчі темпи. В той час як у шостій п'ятирічці для чавуну, прокату і залізної руди пересічний річний зріст мав би становити 10% (даних про зріст продукції сталі директиви не подали), то відповідний зріст продукції за семиріччя має бути:

для залізної руди	8,6
для чавуну	8,1
для сталі	6,4
для прокату	5,7

Співвідношення між продукцією чавуну і продукцією сталі завжди залишається некорисним для української металургії.

Наступна таблиця, що дає порівняння між продукцією чавуну і сталі в цілому Союзі й українською продукцією, ілюструє це співвідношення:

	Продукція			
	СССР 1958	УССР	СССР	УССР 1965
Чавун	39,6	20,1	70,0	31,6
Сталь	54,9	21,7	91,0	31,5

Це означає, що частина півфабрикату-чавуну, замість того, щоб бути переробленою на українських заводах, вивозиться поза її межі.

¹⁴ Дані для рр. 1955 і 1956 взяті з Статистичного Збірника «Народне Господарство Української РСР», Державне Статистичне Видавництво, Київ, 1958, стор. 36 і 489; для 1957 і 1958 із звідомлень Статистичного Управління Української ССР — «Радянська Україна» 2. 2. 1958 і 21. 1. 1959. Плянкові завдання на 1960 рік виховані на підставі висновки в «Директивах по шестому п'ятилітньому плану» (стор. 65), де сказано, що за п'ятирічку має бути збільшення виливання чавуну, продукція прокату і видобуток залізної руди в 1,5 рази.

Про це говориться і в советських джерелах:

«Метал Донбасу і Придніпров'я споживається не тільки на території республіки, але й далеко за її межами, в тому числі в Московському, Ленінградському промислових районах, в Поволжі, на Кавказі і в ряді інших місць країни».¹⁵

На несприятливий для України баланс прокату чорних металів вказує голова Держпляну УРСР І. Сенін, хоч у даному випадку йдеться про нерациональні зустрічні перевозки, але не про вивіз з України півфабрикату.

«Так, баланс проката черных металлов показывает, что Украинская ССР, являющаяся крупным поставщиком этой продукции другим республикам, вместе с тем ежегодно вывозит свыше 1,2 миллиона тонн проката с уральских и других заводов Российской Федерации. В результате предусмотренных в проекте семилетнего плана мероприятий завоз проката в УССР будет систематически сокращаться и к 1965 году уменьшится примерно на 400 тысяч тонн».¹⁶

Щодо нових підприємств, побудову яких передбачає семирічний план, то треба вказати на побудову 5 великих гірнорудобогачувальних комбінатів у Криворізькому залізорудному басейні і одного комбінату для Кременчуцького родовища, що тепер почало розроблятися.

Паливо і електроенергія

Семирічний план у паливній галузі народного господарства СРСР стоїть під знаком намагання советських чинників перебудувати паливний баланс країни в напрямку збільшення уділу в ньому нафти і газу за рахунок вугілля. Ці намагання в українському народному господарстві відбилися в меншій мірі з огляду на природні умови: багатство вугільних запасів і дуже незначні запаси нафти. Але, не зважаючи на це останнє, зріст видобутку нафти в Україні за семиріччя має перевищити зріст видобутку інших видів палива і зріст продукції електроенергії. Мало того, навіть питомий тягар видобутку нафти в загальносоюзній продукції за семиріччя, залишаючись в абсолютних розмірах дуже незначним, мав збільшитися більше ніж удвічі. Збільшується і питомий тягар видобутку вугілля, це уперше від першої п'ятирічки. Натомість питомий тягар видобутку газу (природного, супутного і штучного), не зважаючи на значний зріст в абсолютних розмірах, значно зменшується, що стоїть у зв'язку з відкриттям нових газових родовищ в Російській федерації. Так само зменшується і питомий тягар видобутку електроенергії. Всі ці зміни ілюструє наступна таблиця:¹⁷

¹⁵ Промисловість Радянської України за 40 років. Інститут економіки. Академія Наук Української РСР, Держвидав Політичної Літератури УРСР, Київ, 1957, стор. 149.

¹⁶ І. Сенін, згадана стаття, стор. 16.

¹⁷ Див. прим. 13.

	Продукція УССР і видобуток		1965 р. у % до 1958 р.	Питомий тягар в загальносоюзній продукції	
	1958	1965		1958	1965
Вугілля (міль. тонн)	164,3	211,0	129	33,1	34,5
Нафта „ „	1,2	6,0	в 5 разів	1,06	2,5
Газ (мільярд. куб. м)	9,5	31,5	в 3,3 „	31,9	21,0
Електроенергія (мільярд. квт. годин	43,7	87,5	201	18,8	16,8

Темпи зросту видобутку вугілля, порівнюючи з наміченими раніше темпами на шосту п'ятирічку, зменшуються і то значно. Коли за шосту п'ятирічку видобуток вугілля мав би був зрости на 160%, то тепер цей зріст намічається лише на 129%. При чому треба підкреслити, що за пляном шостої п'ятирічки в 1960 р. видобуток вугілля мав би сягнути 201,6 міль. тонн. Між тим в 1958 р. видобуто всього 164,3 міль. тонн, на 37,3 міль. тонн менше; в 1955 р. видобуто було 126 міль. тонн. Отже за 3 роки 1955—1958 видобуто було на 32,3 міль. тонн більше, а за наступні два роки треба було збільшити видобуток на 37,3 міль. тонн. Беручи під увагу кризу видобутку вугілля в Донбасі в 1956 році, було ясно, що плянового завдання, так само як по видобутку залізної руди і по виплавці чавуну, сягнути не вдасться. І тут теж можна вбачати причину занехання плянів шостої п'ятирічки і перехід до нових плянових завдань.

У семирічному пляні, так, зрештою, як це було і в шостій п'ятирічці, особливу увагу звертається на дальшу розбудову Львівсько-Волинського вугільного басейну і т. зв. «Західного Донбасу», що лежить між межами старого Донбасу і Дніпром. Освоєння цих нових родовищ почалося ще за роки п'ятої п'ятирічки. Але, не зважаючи на велику рекляму, що її ми знаходимо в советській пресі з приводу експлоатації цих нових вугільних басейнів, її роль в загальному видобутку вугілля по Українській ССР, очевидно, ще дуже незначна.

В 1965 році видобуток вугілля Львівсько-Волинського басейну має сягнути 10 міль. тонн (на 211 міль. тонн видобутку по всій республіці).¹⁸

За даними, що наводить М. Підгорний у своїй доповіді на XX з'їзді КП України, має бути реконструйовано 114 діючих шахт і побудовано 66 нових шахт та понад 30 вуглезбагачувальних і брикетних фабрик.¹⁹

Збільшення видобутку нафти в 5 разів могло б вважатися поважним досягненням, як би не брати під увагу факт незначних розмірів цього видобутку. Треба відмітити заплановане будівництво 3 нафтопереробних заводів і 2 газобензинових.

Збільшення видобутку газу (в першу чергу природного) розпочалося ще з 1956 року, коли було відкрито газове родовище в Шебелинці під Харковом, що його можна вважати за найбільше газове родовище в Со-

¹⁸ И. И в а н и н, председатель Львовского совнархоза, Наши перспективы в предстоящем семилетии. «Коммунист Украины», 1959, № 1, стор. 23.

¹⁹ «Радянська Україна», 17. 1. 1959.

ветському Союзі.²⁰ В зв'язку з видобутком газу намічено побудувати такі газопроводи: Шебелинка—Дніпропетровськ (друга нитка), Шебелинка—Лисичанськ, Дніпропетровськ—Кривий Ріг, Дніпропетровськ—Одеса, Краснодар—Севастопіль.²¹ Продовжується будівництво газопровода Дашава—Мінськ і місцевих газопроводів, пов'язаних з родовищами в західних областях України.²²

В галузі енергетичного господарства України виразно помітний перехід від будови великих гідроелектростанцій до будови теплових станцій. В 1959 р. має бути пущена в рух Кременчуцька гідроелектростанція, будову якої розпочато ще за часів п'ятої п'ятирічки. Нічого не говорять контрольні цифри й інші джерела, коли буде закінчена Дніпродзержинська ГЕС, будову якої теж розпочато раніше, і яка, за проектом 6-ої п'ятирічки, мала б бути закінчена до 1960 року. Не згадується також про Канівську і Київську ГЕС, хоч за плянами шостої п'ятирічки намічено було ропочати будови цих двох дніпровських гідроелектростанцій. Натомість має бути побудовано понад 50 теплових електростанцій в т. ч. Запорізька, Зміївська (Харківська область), Добротвірська (на вугіллі Львівсько-Волинського басейну), Старо-Бешівська (в Донбасі). Всього має бути введено за 7 років близько 9 міль. кіловат енергетичних потужностей. Здійснюватиметься будівництво 26 тис. кілометрів ліній електропередач високої напруги, в тому числі ліній: Кременчуцька ГЕС—Черкаси, Добротвори—Луцьк—Рівне і т. п.^{23,24}

Хемічна промисловість

Особливу увагу приділяється в семирічному пляні розвитку хемічної промисловости, валова продукція якої, за словами М. Підгорного, має збільшитися в 3,3 рази. В контрольних цифрах про розвиток хемічної промисловости говориться:

«На базе использования природного и попутного газа и отходов коксохимического производства получит быстрое развитие химическая промышленность, особенно производство продуктов органического синтеза».²⁵

Виробництво штучних і синтетичних волокон має збільшитися у 8—9 раз²⁶ (по цілому СССР — в 12—14 раз), а також пластичних мас і синтетичних смол. Як каже Підгорний, ця галузь продукції «фактично створюється заново».²⁶ В промові Голови Держплану І. Сеніна на XX з'їзді КП

²⁰ Гірнична промисловість України, видобуток вугілля, руди і нафти. Державне видавництво технічної літератури УРСР, Київ, 1957, стор. 102.

²¹ М. Підгорний, згадана доповідь «Радянська Україна», 17. 1. 1959.

²² Н. Кальченко, Голова Ради Міністрів Української ССР, Бойова програма першого року розгорнутого будівництва комунізму. «Економіка Радянської України», 1959, № 1, стор. 9.

²³ М. Підгорний, згадана доповідь.

²⁴ Н. Кальченко, згадана стаття.

²⁵ Контрольные цифры, стор. 78.

²⁶ «Радянська Україна», 18. 1. 1959.

України ми знаходимо досить детальну програму розгортання виробництва хемічного волокна за семиріччя:

«Крім Дарницького комбінату, який випускає тепер віскозне і капронове волокно, в республіці з 1960 року почне давати віскозне волокно новий завод у Черкасах, з 1961 року даватиме волокно капрон завод у Чернігові, з 1963—64 років штопальне віскозне волокно і волокно нейлон — заводи Львівського раднаргоспу».²⁶

Але до цього часу будівництво хемічних підприємств шкутильгало, як про це говорив на XX з'їзді КП України Голова Ради Міністрів УРСР Н. Кальченко:

«Так, Київський раднаргосп плян капітального будівництва в цілому за 1958 рік виконав на 106%, а по будівництву хемічних підприємств лише на 83%. Луганський раднаргосп у цілому плян капітальних робіт виконав на 100%, а по хемічних заводах всього на 85%. Теж становище по Дніпропетровському і Сталінському раднаргоспах...»²⁷

І далі Голова Українського советського уряду закидає союзному Держплану, що той

«дуже повільно розв'язує ряд важливих завдань, що стосуються хемічної промисловости, зокрема виготовлення проектної і технічної документації, розробки технології виробництва, створення нових зразків хемічного устаткування».²⁸

Голова Держплану І. Сенін звертає увагу на другу небезпеку для розвитку хемічної промисловости:

«Викликає занепокоєння повільне розгортання підготовчої роботи до найбільш ефективного використання нових матеріалів, зокрема пластичних мас у різних галузях народного господарства (напр. склопластика для вугільної промисловости)».²⁹

Всього на протязі семиріччя має бути побудовано 30 нових і значно поширено 34 діючих хемічних підприємств.³⁰

Машинобудування

У свій час, характеризуючи українську машинобудівельну індустрію, А. Поплюйко писав:

«Не дивлячись на порівнюючи широкий асортимент виробництва машинобудівельної індустрії, українське машинобудівництво не може задовольнити значну частину потреб народного господарства республіки в різних ґатунках виробів, які доводиться привозити з інших країн ССРСР. Особливо помітна відсутність виробництва точного приладдя, контрольно-вимірної апаратури, автоматичних устатковань».³¹

²⁷ Там же.

²⁸ Там же.

²⁹ Там же.

³⁰ М. Підгорний, згадана доповідь.

³¹ А. Поплюйко, Економіка сучасної України, «Український Збірник», книга 5, Інститут для вивчення ССРСР, Мюнхен, 1956, стор. 57.

В існуючий стан семирічний плян не вносить майже нічого нового. В контрольних цифрах щодо машинобудування говориться лише про те, що мають бути переведені великі роботи в галузі спеціалізації машинобудівельних заводів України та поліпшення використання їх потужностей.³²

В статті І. Сеніна³³ ми знаходимо лише дані по кількох гатунках цієї індустрії, які ми й тут приводимо. Відсутність відповідних даних по ССРСР унеможливило нам порівняння і означення питомого тягару української продукції в продукції загальносоюзній (крім металорізальних станків). Натомість ми приводимо дані виконання пляну за 1958 рік³⁴ для означення відправного для семирічки рівня продукції.

	Плян 1965	Виконання 1958
Електродвигуни потужністю до 100 кіловат, тис. штук	1000	619,2
Станки металорізальні, тис. штук	23,5	19,4
Трактори в фізичних одиницях, тис. штук	100	82
Тепловози магістральні, штук	1680	556
Вагони грузові, тис. штук	27,5	19,5*

Мабуть ці гатунки, що їх наводить І. Сенін, є основними гатунками в українському машинобудуванні, бо їхній питомий тягар української продукції в загальносоюзній продукції досить високий (крім, знову таки, металорізальних станків).

	Укр. продукція в загальносоюзній у %/о/о в 1958 році
Металорізальні станки	14,0
Електродвигуни	28,0
Екскаватори	21,9
Вагони грузові	48,4

Щодо металорізальних станків, то питомий тагар української продукції за семиріччя має дещо збільшитися (з 14,0% на 16,7%).

Здійснення засади спеціалізації в міжреспубліканських продукційних зв'язках приводить до того, що по окремих гатунках виробів намічається зменшення або припинення виробництва цих виробів у зв'язку з поширенням випуску цих виробів у підприємствах інших республік:

«Например, на весовом заводе имени Старостина в Одессе, выпускающем специальные весы для доменного производства, угольной промышленности и других отраслей народного хозяйства, изготавливаются также в небольшом сравнительно количестве жаро-

³² Контрольные цифры..., стор. 79.

³³ Див. прим. 13.

³⁴ Звідомлення статистичного Управління Укр. ССР, «Радянська Україна», 21. 1. 1959.

* Враховано на підставі даних, поданих в статті І. Сеніна.

прочные испытательные машины и другие изделия. По проекту семилетнего плана производство этих машин на заводе имени Старостина будет прекращено и перенесено на специализированный завод испытательных приборов в Иванове. По согласованию с соответствующими совнархозами намечено прекратить выпуск горизонтально-росточных станков на Одесском заводе радиально-свердильных станков и передать это производство станкостроительному заводу в Ереване. Производство некоторых видов подъемного оборудования предусмотрено перенести из Харькова в соответствующий завод в Могилеве, вакуум-насосов — из Сум в Пензу и т.д.»³⁵

Автомобільна промисловість

Треба тут підкреслити позитивний факт: з 1960 р. в Запоріжжю на заводі «Комунар», що дотепер виробляв жатки до комбайнів, почнеться уперше в Україні виробництво мікролітражних легкових автомобілів. Вже перші машини будуть випущені наприкінці 1959 р., а серійний випуск (перші 1,5 тис. штук) їх почнеться в 1960 році. Треба тут для порівняння додати, що по цілому СРСР в 1958 р. продукція автомобілів становила понад 500 тис. штук. Мотори для цього заводу постачатиме Мелітопільський дизеле-будівний завод.³⁶ Г. Івановський, голова Запорізького раднаргоспу, з приводу цього пише:

«В зв'язку з тим, що виробництво автомобілів на Україні організовується вперше, Рада Міністрів СРСР доручила Раді Міністрів РСФСР, Московському і Горьковському раднаргоспам подати Запорізькому раднаргоспові допомогу в розробці технології виробництва і виготовленні оснащення, в першу чергу складних і великих штампів для кузового виробництва».³⁷

І. Сенін у своїй промові на XX з'їзді КП України каже, що таким чином поруч зі Львовом, що дотепер випускав автобуси, Запоріжжя стає другим центром українського автомобілебудування і в зв'язку з цим в Україні буде вперше організовано виробництво автомобільних шин. В Дніпропетровську будуватиметься потужний шинний завод, який має випустити першу партію шин у 1960 році.³⁸

Щодо існуючого Львівського автобусного заводу, то

«... в 1958 году его мощности уже обеспечивали выпуск 1000 комфортабельных пассажирских автобусов оригинальной конструкции. К концу семилетки этот завод будет выпускать 5 тысяч машин в год и станет одним из крупнейших автобусостроительных предприятий в Европе».³⁹

За словами І. Сеніна це становитиме приблизно 12% загальносоюзного виробництва.⁴⁰

³⁵ М. Сенін, згадана стаття.

³⁶ Г. Івановський, Голова Запорізького раднаргоспу, Запорізька мікролітражна, «Радянська Україна», 14. І. 1959.

³⁷ Там же.

³⁸ «Радянська Україна», 18. І. 1959.

³⁹ І. Іванін, згадана стаття, стор. 25.

⁴⁰ «Радянська Україна», 18. І. 1959.

Легка і харчова промисловість.

Нижче подана таблиця дає уяву про плян розвитку продукції основних предметів широкого споживання на наступне семиріччя.⁴¹

	Ви- продуковано в 1958 р.	За- проектовано на 1965	Українська про- дукція у % до загальносоюзної	
			1958	1965
Тканини бавовняні, міль. метр.	77,1	21,9	1,3	2,7
Тканини вовняні, міль. метр.	15,8	29,5	5,2	5,9
Тканини шовкові, міль. метр.	36,2	98,5	4,3	6,6
Чулочно- носкові вироби, міль. пар	200,6	24,8	22,5	19,8
взуття, міль пар	64,4	95	18,1	18,5
цукор, міль. тонн	3,7	5,3	68,4	57,6—53,0
м'ясо (промислова обробка), тис. тонн	780	1.400	22,9	22,8
масло тваринне, тис. тонн	182	316	28,1	31,3

Як бачимо з цієї таблиці, низький питомий тягар українського виробництва тканин різного роду, значно нижчий, ніж відсоток населення Української ССР, залишається і в наступному семиріччі.

Але деякий поступ все ж помічається, і не тільки в абсолютному збільшенні її питомого тягару, але також і в тому, що вперше Україна матиме можливість принаймні половину льоноволокна своєї продукції переробляти на власних фабриках. Про це з особливим натиском говорив на XX з'їзді КП України І. Сенін:

«Нарешті, товариші, в цьому семиріччі легка промисловість України вже перероблятиме на готові товари всі без винятку види сировини, які дає наше сільське господарство. Як відомо, досі такий важливий продукт сільсько-господарського виробництва, як льоноволокно, ми змушені були для переробки його на тканини вивозити за межі республіки. Тепер же в Житомирі і Рівному буде збудовано найбільші в Європі льонокомбінати потужністю 23 мільйонів метрів тканин кожний. Вартість одного такого комбінату перевищує 450 мільйонів карбованців. На кожному з цих підприємств буде зайнято до 5 тисяч робітників. Тільки ці два комбінати забезпечать переробку майже 50% льоноволокна республіки. На комбі-

⁴¹ Див. прим. 13.

⁴² «Радянська Україна», 18. I. 1959.

натах будуть вироблятися полотно, платтяні і костюмні тканини, жакордові скатерті, брезент і мішковина».

Крім того мають бути закінчені текстильні комбінати в Луганську, Кадіївці, Сталіно, Чернівцях і Чернігові. Має бути побудовано 34 нових підприємств легкої промисловости і введено в дію 148 підприємств, будівництво яких розпочато в попередні роки⁴³. Правда, ті дані, що ми їх маємо, нічого не говорять про те, які ці мають бути підприємства, де вони мають бути розташовані і який гатунок продукції вони вироблятимуть. Треба підкреслити, що по цілому ряду виробництв продуктів широкого споживання питомих тягар української продукції, порівнюючи з відсотком населення в Українській ССР, дуже низький. Лише виробництво бльєвого і верхнього трикотажу, побутових холодильників, металічних ліжок по своєму питомому тягару (в 1958 р.) наближається до питомого тягару населення або навіть перевищує його. Приводимо нижче дані про питомих тягар виробництва окремих товарів згідно з даними ЦСУ і СУ України про виконання плану розвитку народного господарства за 1958 р.

Бльєвий трикотаж	22,4 ⁰ / ₀
Верхній трикотаж	18,9 ⁰ / ₀
Велосипеди	2,0 ⁰ / ₀
Фотоапарати	17,9 ⁰ / ₀
Радіоприйомники	7,4 ⁰ / ₀
Телевізори	1,5 ⁰ / ₀
Пральні машини побутові	2,9 ⁰ / ₀
Холодильники побутові	22,5 ⁰ / ₀
Ліжка металеві	20,6 ⁰ / ₀

Збільшення майже в півтора рази продукції цукру, що намічається семирічним планом, вимагатиме побудови 22 нових заводів та збільшення на одну третину потужностей існуючих заводів (в 1955 кількість діючих цукро-піскових заводів в Українській ССР становила 156⁴⁴. М'ясопереробних підприємств має бути збудовано 60, підприємств по переробці молока 175.⁴⁵

Транспорт і зв'язок

Про завдання семирічного плану ми знаємо тільки з доповіді М. Підгорного на XX з'їзді КП України.⁴⁶ Ці завдання полягають перш за все в побудові 900 кілометрів нових залізничних колій і 1100 кілометрів других колій.

Далі предбачається перевести понад 85⁰/₀ вантажообороту на обслуговування тепловозами і електровозами; а для цього треба електрифікувати

⁴³ З доповіді М. Підгорного; «Радянська Україна», 17. I. 1959.

⁴⁴ Народне господарство Української РСР, статистичний збірник. Державне статистичне видавництво, Київ, 1957, стор. 73.

⁴⁵ З доповіді М. Підгорного, «Радянська Україна», 17. I. 1959.

⁴⁶ Там же.

2100 кілометрів залізниць, а на 11,5 тис. кілометрах магістралей ввести тепловозну тягу.

В галузі автомобільних шляхів має бути закінчено будівництво автомобільних магістралей Київ—Одеса, Київ—Леміші—Глухів—Тросна з виходом на автомагістралю Москва—Симферопіль. Радіофікація сільських місцевостей і телефонізація колгоспів має бути закінчена, як каже Підгорний, за 2—3 роки.

Сільське господарство

Перш за все сільському господарству України ставиться завдання — «в найближчі роки» довести валовий збір зерна до 2,1 мільярд. пудів.⁴⁷ Це завдання ставилося українському сільському господарству ще шостим п'ятирічним пляном: валовий збір зерна мав би досягнути 2,1 мільярд. пудів в 1960 році.⁴⁸ Тепер це завдання переноситься на «найближчі роки», бо на 1965 рік валовий збір зерна по цілому СРСР має досягнути 10—11 мільярдів пудів, у той час, коли в директивах по шостому п'ятирічному пляну передбачалося, що цифра 11 млрд. пудів буде досягнена вже в 1960. В цілому, якщо виходити з цього, що в 1965 році в цілому Союзу буде зібрано 11 млрд. пуд., то питомий тягар України в валовому зборі зерна дещо зменшиться: з 22,1% в 1958 р. до 19,1% в 1965 році. Але треба мати на увазі, що при змінності урожаїв ці відсоткові числа можуть значно мінятися, і тому треба прийняти, що пересічний питомий тягар українського валового збору зерна хитається в межах 20%.

Згідно з даними Статистичного Управління, валовий збір зерна по Україні в 1958 році становив 1881 міль. пудів, в тому числі озимої пшениці 814 міль. пуд.⁴⁹ Рік 1958 був для України урожайним роком, отже можна прийняти, що, щоб досягнути валовий збір в 2100, треба збільшити валовий збір пересічно на 300 міль. пудів або на 15%. Це має бути досягнуто двома шляхами: 1) підвищенням врожайності зернових і 2) збільшенням посівів під кукурудзу. В 1958 році урожайність зернових хлібів пересічно по республіці становила 16,9 центнерів з гектара. Як пише М. Підгорний, існували великі різниці щодо урожайності по окремих областях: коли в Дніпропетровській області вона досягла 22 центнера, в Кіровоградській — 21,9 центнера з гектара, то в багатьох поліських районах вона становила ледве 10—12 центнерів з гектара.⁵⁰ М. Підгорний у своїй доповіді на XX з'їзді ставить завдання — підвищити врожайність на 3—4 центнера в середньому і довести її до 19—20 центнерів з гектара. Розуміється, певні об'єктивні можливості для такого підвищення урожайності українське сільське господарство має, однак, викликає сумнів, чи в умовах колгоспної системи це можна досягнути. Питання це виходить поза межі нашої статті, тому ми обмежимося лише короткою увагою, що, коли за колгоспної системи урожайність зернових малоццо підвищилася на протязі майже 30

⁴⁷ Там же.

⁴⁸ Директиви..., стор. 66.

⁴⁹ «Радянська Україна», 21. I. 1959.

⁵⁰ Н. Подгорный, Украина в семилетке «Комуніст», 1959, № 1, стор. 38.

років існування цієї системи, то ледве чи є підстави гадати, що за 7 років може прийти в цьому напрямку якась радикальна зміна. До збільшення валового збору зерна большевики мають також і інший шлях, на який ми вказували: це збільшення посівів під кукурудзою. В 1958 р. посіви кукурудзи становили 6,4 міль. гектарів. В зерновому баянсі кукурудза становила 28%.⁵¹ В 1965 р. посівні площі під кукурудзою повинні становити, як це каже в своїй доповіді М. Підгорний, 9—10 міль. гектарів, і дорівнюватимуться приблизно половині всієї площі зернових в республіці.⁵² Розуміється, якась частина з цієї площі буде зайнята під кукурудзою на силос, так що в цілому площа під зерновими, очевидно, має зменшитися. Це зменшення відбуватиметься також і в наслідок поширення площі посівів під буряками на 340 тисяч гектарів (до 1660 тис. гектарів), під садами, ягідниками і виноградниками — на 740 тисяч, під соняшником — на 300 тисяч гектарів.⁵³ І збільшення посівів кукурудзи і та посилена увага, що її призначається в семирічному пляні тваринництву,⁵⁴ свідчать про те, що Україна в майбутньому все більше втрачатиме своє значення, як продуцент зерна, центр тягару в сільськогосподарському виробництві переноситься на розвиток тваринництва.

Наступна таблиця дає дані про обсяг продукції основних сільськогосподарських продуктів в 1958 р. і про запроєктований об'єкт продукції на 1965 рік.⁵⁵

	Продукція	Плян	Питомий тягар української продукції в загально-союзній продукції	
			1958	1965
	1958 р.	1965	1958	1965
Молоко, міль. тонн	13,3	26,9	23,3	27,3
Яйця, млрд. штук	5,9	10,5	25,1	28,4
Вовна, тис. тонн	24,6	38,0	7,3	6,9
цукровий буряк, міль. тонн	33	40	61,0	47,6
м'ясо (в забійній вазі), міль. тонн		3,9	25,3	24,4

Щодо м'яса, то Н. Бубновський, секретар ЦК КП України в справах сільського господарства, подає іншу, більшу цифру — 4,3 міль. пудів.⁵⁶ Цю різницю треба, очевидно, пояснити тим, що контрольними цифрами перед-

⁵¹ Там же, стор. 37.

⁵² «Радянська Україна», 17. I. 1959.

⁵³ Там же.

⁵⁴ Н. Бубновський, секретар ЦК КП України, Семилетка в сільському господарстві України і задачі партійних організацій «Коммунист України», 1959, № 3, стор. 22—32.

⁵⁵ Дані за 1958 р. взяті з відповідних звідомлень статистичних Управлінь («Радянська Україна», 16. I. 1959 і 21. I. 1959). Плянні цифри на 1965 рік взяті для цілого СРСР з контрольних цифр, стор. 52, для Української ССР — з резолюції XX з'їзду КП України по доповіді М. Підгорного («Радянська Україна», 20. I. 1959).

⁵⁶ Н. Бубновський, згадана стаття, стор. 26.

бачено довести в 1965 році виробництво м'яса в забійній вазі по республіці до 91,5 центнерів на сто гектарів земельних угідь. Але вже в доповіді на ХХ з'їзді М. Підгорний заявив:

«Проте, щоб вся країна у найближчі роки наздогнала США по виробництву продуктів тваринництва на душу населення, нам треба виробляти м'яса значно більше, ніж намічено. Щоб внести свій гідний вклад в цю важливу справу, Україна повинна збільшити виробництво м'яса не менш як до 101 цнт., або в два рази проти 1958 року»⁵⁷.

Н. Бубновський саме й виходить з цієї останньої цифри — 101 центнерів на 100 гектарів земельних угідь. При цій нагоді треба звернути увагу на досить значні розходження щодо того, скільки ж було фактично вироблено м'яса в 1958 році на 100 гектарів земельних угідь. Як ми тількищо бачили, М. Підгорний каже, що 101 центнерів — це є вдвічі більше, проти 1958 року, себто в 1958 році було вироблено 50,5 центнерів. Одначе в тій же доповіді, трохи пізніше, говорючи про завдання українського сільського господарства на 1959 рік, він каже, що треба

«різко збільшити виробництво м'яса, довести його в 1959 р. до 62 цнт. (в забійній вазі) на 100 гектарів земельних угідь. Це приблизно на 75 % більше ніж у минулому році».⁵⁸

Отже виходить, що в 1958 році вироблено м'яса на 100 гектарів земельних угідь не 50,0 цнт., а лише 35,5 цнт. У своїй статті в московському «Коммунист'і» М. Підгорний наводить трохи іншу цифру одержаного м'яса на 100 гектарів угідь — 49 центнерів.⁵⁹ На ХХ з'їзді секретарі деяких обкомів теж подавали дані про одержану кількість м'яса на 100 гектарів угідь.

Але коли тільки в Київській області кількість одержаного м'яса в 1958 р. наближається до 50 центнерів (47,7 центнерів — з промови секретаря Київського обкому П. Ю. Шелеста), то в Запорізькій області секретар обкому В. В. Скрябін лише обіцяє, що в 1959 році область одержить «не менше 45 центнерів м'яса в забійній вазі на 100 гектарів угідь», а в Дніпровській області, згідно з заявою секретаря обкому О. Ф. Ватченка, трудівники села в 1959 році лише

«борються за те... , щоб подвоїти виробництво м'яса в колгоспах і радгоспах, себто одержати на 100 гектарів угідь по 36 центнерів в забійній вазі замість 18 центнерів, одержаних в минулому році».⁶⁰

Щоправда, окремі колгоспи, згідно з заявами їх голів, делегатів ХХ з'їзду, одержали м'яса значно більше — 121,2 центнерів (Є. Бркацька, голова колгоспу «Радянська Україна», Черкаського району, Черкаської області), 101 центнерів (А. П. Андрієвський, голова колгоспу ім. Сталіна, Волочиського району Хмельницької області).⁶¹ Згадані голови колгоспів передавали з'їздові зобов'язання колгоспників довести виробництво м'яса вже в 1963 році до 250 центнерів на 100 гектарів угідь. Але це, ясна річ, одиничні випадки.

⁵⁷ «Радянська Україна», 17. І. 1959.

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ Н. Подгорный, згадана стаття, стор. 39.

⁶⁰ «Радянська Україна», 17. І. 1959.

⁶¹ Там же.

Треба відмітити, що й того збільшеного завдання — 101 центнерів на 100 гектарів угідь по республіці не вистачить, щоб наздогнати США. Вже на XXI з'їзді КПСС член президії ЦК КПСС і секретар ЦК Н. Г. Ігнатов привів таблицю, яка відповідала на питання: скільки м'яса в забійній вазі на 100 гектарів угідь повинна продукувати кожна республіка, щоб СРСР мав можливість наздогнати США по виробництву м'яса на душу населення? Дані цієї таблиці говорять поперше про те, що в Укр. ССР повинно бути випродуковано м'яса 4,6 міль. тонн і по 105 центнерів на 100 гектарів угідь; подруге — що по інтенсивності виробництва, себто по кількості м'яса на 100 гектарів Україна з своїми 105 центнерами стоїть на першому місці.⁶² Це знову підтверджує нашу думку про той ухил у бік тваринництва, що намічається в стосунку до українського сільського господарства советськими сільськогосподарськими пляновими органами.

*
* *

Закінчуючи цей нарис, присвячений пляновим завданням, що поставлені перед українським народним господарством на наступне семиріччя, ми можемо прийти до таких висновків:

1. Великі завдання, що ставить перед собою сучасна советська економічна політика, — освоєння зауральських східних просторів, створення там нових індустрійних центрів, відбивається негативно на народному господарстві України, зменшуючи капіталовкладення значно нижче того рівня, який би відповідав економічному і людському потенціалу Української ССР;

2. Великих структуральних змін в українській промисловості новий господарчий плян не приносить. У більшості ці галузі як важкої так і легкої індустрії, що в наслідок економічної політики з початку царської Росії, а потім советської влади, були недостатньо або і зовсім нерозвинені в Україні, залишаються нерозвиненими й надалі;

3. Певні зміни спостерігаються в сільськогосподарській політиці в Україні, зміни в бік переважного розвитку тваринництва. Обсяг цих змін і оцінка їх значення для цілого народного господарства України вимагали б спеціального дослідження.

⁶² «Известия», 3. 2. 1959.

Надія Тедорович

РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ

Частина I

Екзархат Московської Патріярхії

Територія сьогоднішньої Української ССР перевищує умовні кордони українських губерній імператорської Росії, але значно менша від української етнографічної території.

Поширення меж України сталося в наслідок низки політичних комбінацій советської влади, що здійснювались під гаслом «звільнення» сусідніх територій, а насправді зовнішньої експансії ССРСР, а також завдяки внутрішнім змінам кордонів.*

Сьогодні УСССР має простір 601 000 кв. км і 41 893 000 чоловік населення, з яких 75% — українці.

Будучи в державній системі Советського Союзу, український народ, як і інші народи, цілком підкорений кремлівській диктатурі. Його історично виправдані претенсії на незалежний розвиток політичного, господарського і культурного життя придушені комуністичним терором. Уряд УСССР — ставленник центрального комітету КПСС, здійснює пляни останнього, радикально нищучи всі вільні волевиявлення українського народу і використовуючи його творчі сили для скріплення диктатури комуністичної партії в Советськiм Союзі. На міжнародній арені витончена тактика советської зовнішньої політики виказує Україну суверенною державою, «однією з найбільших європейських країн», що самостійно вибрала соціалістичний шлях свого розвитку в загальній системі ССРСР і, нібито, в згоді з цим ідеалом розвиває свою національну культуру. На цій підставі УСССР, окремо

* а) в листопаді 1939 р., згідно з договором Ріббентроп—Молотов, до України було приєднано Західню Україну (Галичину й Волинь), що від 1920 р. була під Польщею;

б) в червні 1940 р., згідно з тим самим договором, до УСССР була приєднана частина Басарабії і північна Буковина, що перед тим належали Румунії;

в) в 1945 р., згідно з «договором» ССРСР з Чехословаччиною, Україна приєднала Закарпатську Україну;

г) у 1954 р., в зв'язку з святкуванням «300-ліття возз'єднання України з Росією», Україні була передана Верховним Советом РСФСР Кримська область.

від ССРСР, є членом Організації Об'єднаних Націй, щоб таким чином замилувати очі колоніальним народам Азії і Африки та в потрібний момент долучити свій голос до голосу Кремлю.

Зовсім інакше, не за взірцем державного ладу, організована Православна Церква в УССР, що зветься Екзархатом Московської Патріярхії. Вона є «Російською» Церквою і нічого українського в ній навіть формально нема.

* *
* *

На фоні dokonаних у Росії революційних змін, церковна влада Російської Православної Церкви не могла ігнорувати претенсій української Церковної Ради, духовництва і уряду Української Держави (за гетьмана П. Скоропадського) на самостійний розвиток церковного життя в Україні. В 1918 р. Українській православної Церкві була надана (повторно підтверджена в 1922 р.) Автономія. З 1921 р. Патріярхом Тихоном (Беллавіном) був призначений для України Екзарх.¹

Цілком природно, що Патріярх Тихон, далекий від ідеї розділення Росії і її Православної Церкви за національними ознаками, своїм затвердженням Автономії Української Православної Церкви аж ніяк не санкціонував надій українських політичних діячів і українського духовенства на поступовий розвиток Автономії в Автокефалію. Тому Екзархат російського Патріярха в 1918—1925 рр. був релятивним і не міг відповідати ідеї створення незалежної України. І разом з тим Патріярх Тихон, щирою й чесною борця за чистоту Православ'я та стійкого противника підкорення церковного управління комуністичній владі — не можна обвинувачувати в співучасті з органами комуністичного терору в розправі з прихильниками відокремлення національних Церков від московської церковної влади.

Розправа сталася з ними після смерті Патріярха, коли методом усунення найпринциповіших патріярших намісників, комуністична влада знайшла спільну мову з митрополитом Сергієм (Старгородським), що очолював церковне управління, легалізоване владою на умовах співробітництва цього управління з органами диктатури.

На протязі 1927—1938 рр. церковне життя православних у всіх союзних республік спільними зусиллями митрополита Сергія і органів комуністичного терору було введено в загальне річище церкви Московської Патріярхії. У висліді цієї акції в Україні була ліквідована Українська Православна Автокефальна Церква, що постала там з 1918 року. Як відомо, в міру того, коли все ясніше виявлялись імперіалістичні тенденції Кремлю, а московська Патріярхія ставала все більше й більше слухняною, на цей раз щодо явно атеїстичної державної влади — Українська Церква все більше відокремлювалася від Москви і з щораз більшою активністю, жертвовністю і наполегливістю творила кадри борців за свою самостійність. До 1921—1927 років вона, як відомо, являла собою практично вже цілком сформований організм — Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ).

¹ Friedrich Heuer, Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945, Koeln, 1953, S. 34—75.

Жертви цієї Церкви — 34 єпископи, понад 2 000 священників й мільйони мирян.²

Розгромлена, частково схована в підпілля, Українська Автокефальна Православна Церква з 1935 р. була вже безсильна, щоб виявити спротив претенсіям Москви.

Починаючи з 1939 р. (приєднання західних областей до УРСР) Московська Патріархія почала наводнювати УРСР кадрами свого духовництва, що спрямувало церковне життя в УРСР так, що й це останнє перетворилось у допоміжну зброю внутрішньої і зовнішньої советської політики.

На наступних, уложених хронологічно, прикладах можна бачити, як з допомогою «Екзархату» в Україні (так само, як і при допомозі дипломатичних представників УРСР в ООН) комуністична влада з успіхом закріплює свої позиції і здійснює свої агресивні плани.

* * *

1. Як тільки до СРСР були приєднані області Західної України, туди був скерований з титулом Екзарха найактивніший діяч Московської Патріархії, митрополит Ніколай (Ярушевич). Йому було доручено відповідно «упорядкувати» церковне життя в незачеплених ще комуністичними переслідуваннями областях для полегшення їхньої советизації. З цього приводу є відверто цинічні рядки з особистого листування патріяршого намісника митрополита Сергія:

«Ми тут живемо аж ніяк не в минулому, цілком на рівні сучасності. Турбот нібито нема особливих, але ось наші нові області змушують таки до турбот. Нова латка не завжди пристає до старої одежі. Все в них якось по-своєму. Особливо важко дається до розуміння, що передуща їхня «автокефалія» на церковній мові зветься «розкол», з усіма впливаючими звідси висновками... Чимало ще доведеться з ними потерпіти, втокмачуючи таблицю множення.³

В іншому листі митрополита говориться про місію представників Московської патріархії (зокрема Екзарха України) в «устрої» приєднаних областей і країн:

«А турбот багато. Чекає улаштування Басарабія. Туди командирований єпископ Олексій Сергієв. В Західню Україну і Білорусію поїхав (тимчасово) екзархом Ніколай Ярушевич. Тепер панькаємось з Латвією та Естонією...»⁴

Результатом «упорядкування» Західної України її новим Екзархом* постали тут великі зміни. Колишній єпископат цих областей був підпорядкований Московській Патріархії. Були висвячені для цих областей нові

² Прот. М. Явдась, Українська Автокефальна Православна Церква, документи для історії УАПЦ, Мюнхен, 1956, стор. 20.

³ Патриарх Сергей и его духовное наследство, изд. Московской Патриархии, 1947, стор. 227.

⁴ Там же.

* Митрополит Ніколай (Ярушевич) екзарх московського патріярха в західних областях користувався особливими привілеями з боку советських чинників, що дозволяли йому (не зважаючи на заборону вільних залізничних комунікацій з СРСР) службово подорожувати в Москву.

єпископи з найнадійніших кандидатів.⁵ Серед духовництва і монахів була переведена — «чистка», що закінчувалась, як звичайно, і розстрілами і депортацією тих, що ухилялися, або що не відповідали новому «упорядкуванню». Духовна семінарія в Кременці була закрита.

2. Тому, що Екзарх України є постійним членом Священного Синоду при Наміснику Патріярха або при «Московським і Всієї Русі» Патріярхові, його підпис є під усіма офіційними зверненнями останнього, що укладаються цілком відповідно до советської політики.

Це явище цілком природне, бо Московська Патріярхія советську систему в СРСР оцінює, як таку, що сприяє державному розквіту пануючої нації. Про це свого часу з граничною ясністю висловився митрополит Сергій:

«... всякий росіянин, що не бажає зрадити свою націю, її заповіти й мету — не піде з ворогами Советів, тому що Совети очолюють нашу російську національну державу і борються за її світове і міжнародне значення»...⁶

Із звернень Патріярха, що були опубліковані під час війни 1941—1945 рр. і підписані Екзархом України, найхарактерніші:

а) «Близька година нашої перемоги» (листопад 1941 р.), де між іншим говориться:

«Наперекір нісенітниць фашистських супротивників, що розраховували на швидке виснаження сил нашої держави, могутнє російське воїнство щойно тепер починає вирівнювати свої багатирські рамена, готуючись завдати знищуючий удар віроломному ворогові.

Велика й благословенна Русь міцніше й збільшує вдсятеро свої сили на полі бою.

У російських людей, у всіх, кому дорога наша вітчизна, тепер одна мета — за всяку ціну подолати ворога. У справжнього патріота не здригнеться рука для знищення фашистських загарбників. Серця християнина для фашистських звірів замкнене, воно виливає тільки знищуючу смертельну ненависть до ворога».⁷

б) «Ухвалення Патріяршого Намісника з собором російських архиєреїв» (28 березня 1942 р.) в справі єпископа Полікарпа Сікорського, обвинуваченого в очолюванні Української Церкви, незалежної від Московського Патріярха, в областях, зайнятих німцями, який проголосив Митрополита Сергія незаконним Намісником Патріяршого Престола.

У справі єпископа Полікарпа Сікорського митрополит Сергій в своєму великодньому посланні, разом з яким розсилалась згадана «ухвала», писав:

«... справжнім винуватцем української автокефалії треба вважати не стільки єпископа Полікарпа чи Митрополита Діонісія, скільки «земляцтво українців», себто політичний клуб партії петлюрівців, що улаштувалися в німецьким генерал-губернаторстві в Польщі...

... особлива злісність задуманого підприємства полягає в тім, що його виконавці вдираються в Україну навмисне слідом за нім-

⁵ Там же, стор. 304.

⁶ Послание митроп. Сергия, з 22. 9. 1942 р., цит. з «Руская Правосл. Церковь», 1958, стор. 214.

⁷ Русская Православная Церковь и великая отечественная война, Сборник церковных документов, стор. 9.

цями: поки ті будуть знущатися над неозброєними людьми... , ці будуть нищити столітній церковний устрій, насаджуючи автокефалію».⁸

в) «Ухвалення патріяршого намісника, голови православної Церкви в СРСР, Сергія, митрополита Московського й Коломенського в справі митрополита Сергія Воскресенського з іншими» (22 вересня 1942 р.).

Митрополит Сергій (Воскресенський), екзарх Московського патріярха для Прибалтики, що ухилився від евакуації в СРСР на початку Другої світової війни, на з'їзді єпископів Латвії і Естонії, що були під німецькою окупацією, після привітальну телеграму Гітлеру і заявив, що «православний єпископат СРСР не стоїть щиро на позиціях захисту своєї батьківщини». За це згаданим «ухваленням» він був спонуканий митрополитом Сергієм «направити свій ухил».⁹

г) «Звернення митрополита Сергія і митрополита Київського й Галицького Ніколая, екзарха України, до солдатів румунської армії з закликком припинити проливати братську кров єдиновірного російського народу» (листопад, 1942 р.).

У цьому зверненні є такі слова:

«... ви напали на російський народ, котрий сам ні на кого не нападав і не нападає, а тільки захищає свою рідну землю, свої мирні вогнища, свою честь, незалежність і свободу...»

... Могутній Союз Росії, Америки й Англії, стискаючи кільцем фашистську Німеччину і її васалів, завдає смертельні удари гітлерівцям і година краху нацизму не за горами... Німці — вороги всього людства, німці — найзлісніші вороги румунського народу... , а ми, росіяни — ваші брати по вірі, брати по мирному сусідству, в якому ми цілими століттями жили, не перешкоджаючи один одному. Нарешті, румунський солдат не може забути й того, що кров'ю російських солдатів у війні 1877—1878 було здобуто державну незалежність і свободу національного існування Румунії... Ваш християнський обов'язок — негайно залишити німецькі ряди і перейти на бік росіян... »¹⁰

д) «Звернення митрополита Сергія і митрополита Ніколая від імени Російської Православної Церкви до румунських пастирів і пастви про необхідність відректись від союзу з Гітлером» (грудень 1942 р.).

Покликуючись на авторитет Вселенських православних патріярхів, що засудили німецький фашизм, ієрархи Московської Патріярхії пишуть:

«весь християнський світ стежить за поведінкою румунських пастирів. Як швидко вони переконають свою паству в необхідності припинити війну з братським російським народом? Як швидко румунські православні християни звернуть свій гнів проти поневолювачів Західної Європи і в тім їхньої країни...»

Православні жінки румунські, до вас слово від Православної Російської Церкви... утримуйте своїх батьків, чоловіків і синів від незмивного перед Господом і людством гріха — співучасти в цій

⁸ Там же, стор. 19—20, 22—23.

⁹ Там же, стор. 35—36.

¹⁰ Там же, стор. 77—79.

богоборчій, диявольській, скерованій на знищення людства і святого Православія війні»...¹¹

Подібні послання були скеровані вірним Югославії, Чехословаччини, Греції тощо.

3) З особистих звернень Екзарха України в період Другої світової війни відомі такі:

а) «Звернення до православного клиру і боголюбних православних мирян Церкви Київської і інших українських Єпархій з приводу єпископа Полікарпа, що зрадив батьківщину і Церкву» (березень 1942 р.).

б) «Звернення в річницю війни до православного населення тимчасово окупованих областей з благословенням партизанських великих учинків» (22 червня 1942 р.).

в) «Звернення до православного клиру й віруючих України з приводу Різдвяних Свят і до дня 25-ліття советської України» (20 грудня 1942 р.).

г) «Благословлення Екзарха України від імени Російської Православної Церкви в день дворіччя війни братам-слов'янам» (22 червня 1943 р.).

Разом з коротким звітом про свої враження з поїздки по відбитих від німців районах, Екзарх України (як член «надзвичайної державної Комісії для встановлення і розслідування німецьких злочинів») говорить:

«... Але великий російський народ в жадних випробуваннях, що він їх зустрічав, ніколи не занепадав на душі... Він завжди вірив у силу правди... і ця віра завжди окрилювала його у великих учинках за батьківщину, завжди була рушійною силою для російської людини у ті роки, коли ворог вступав на російську землю і мати — рідна земля кликала його на свій захист.

Ще великому російському полководцеві XIII століття Олександр Невському належать крилаті слова: «Не в силі Бог, а в правді»... І в цій війні, на яку нас тепер викликав ворог, — війні священній, війні всього російського народу за свою рідну землю, за справу звільнення всіх нас, дорогі браття-слов'яни, і всіх вільнолюбних народів від жахливого кривавого ярма нацистів — російське серце б'ється почуттям найглибшої любови до батьківщини і сповнене непохитної віри в перемогу...

Брати-слов'яни! Наблизилась година великих подій на фронтах... Нехай не буде жодного між нами, хто б не допоміг усіма своїми силами й можливостями переможному розгрому нашого спільного огидного ворога: і на полях бою, і в запіллі, і міцними ударами народніх месників — партизан. Будемо всі, як один, у боях, що мають прийти! З нами Бог, дорогі браття!»¹²

4) Не позбавлені цікавості також телеграми й листи, що їх надсилав Екзарх України з приводу різних подій політичного життя головам комуністичних урядів. Так, наприклад, — Й. Сталіну до дня 25-річчя советської держави:

«Віруючий український народ, важко терплячи під п'ятою німецьких розбійників, як великоднього дня очікує свого визволення

¹¹ Там же, стор. 80—82.

¹² Там же, стор. 87—89.

та повороту до мирного щасливого життя, знищеного ворогом. Добре знаючи про ці надії своєї української пастви, я прошу Вас до дня 25-річчя Советської держави прийняти від мене і від віруючих України наші гарячі молитовні побажання від Усевишнього здорсв'я Вашого на довгі роки, а нашій дорогій Батьківщині якнайскоршого звільнення під Вашим проводом від німецької погані. Разом з усією країною ми віримо, що скинувши з себе ворога, наша священна земля незабаром знову зацвіте, як неспалима купина.

Ніколай
Митрополит Київський і Галицький.¹³

До періоду діяльності на становищі Екзарха України митрополита Іоанна (з 1944 р.) стосуються такі ядро забарвлені політичні акції, розпочаті відомим листом:

Н. Хрущову, Голові РНК УССР з приводу відступу німців з території України.

В цьому листі митрополит Іоанн прославляє Сталіна, називає життя Хрущова дорогоцінним, від якого залежить «радість і щастя українського народу і розквіт його благодатного краю».

У цьому листі, відповідно до загальної лінії, що була прийнята тоді і дуже виразно висловлена в виданні Московської Патріархії «Правда про релігію в Росії» (1942 р.), всі знищення «найцінніших святинь і національних вартостей» було віднесено на рахунок німецьких окупантів.¹⁴

1) До згаданих політичних акцій особисто і при допомозі довіреного Єпископату Екзарх України митрополит Іоанн проводить «чистку» в рядах православного духовництва, що залишилось в Україні, від прихильників автокефалії і послідовників єпископа Полікарпа (Сікорського). Московська Патріархія з цього приводу повідомляє:

«Митрополит Іоанн уклав багато зусиль у справу воз'єднання з Російською Православною Церквою різних релігійних угруповань, що постали під час німецької окупації. Особливо важливо було усунути смуту, що її вніс у церковне життя України своєю самочинністю Полікарп Сікорський, проголосивши себе при німцях головою Автокефальної Української Церкви. Суворих засобів вимагало також очищення рядів духовництва від різного роду самозванців, що займали священні посади з призначення німецьких комісарів. Уже чимало зроблено для втихомирення церковного життя».¹⁵

2) Здійснює церковне «очолення» політичної акції ліквідації Берестейської унії 1596 р. в західних, приєднаних до УССР, областях України, починаючи з свого послання «пастирям і віруючим Греко-Католицької Церкви, що живуть в західних областях Української ССР» (4 грудня 1945 р.).¹⁶

¹³ Там же, стор. 94.

¹⁴ Журнал Московской Патриархии, 1944 р. № 11, стор. 8—9.

¹⁵ Патриарх Сергей и его духовное . . . , стор. 408.

¹⁶ Журнал Моск. Патриархии, 1946, № 1, стор. 9—11.

Як не підступною була ця акція, скількох жертв вона не коштувала, а все ж таки з боку Екзарха України вона була прославлена, як історичне завершення «великих дій героїчної Червоної армії», що здійснила не тільки звільнення від фашизму, але й примусової залежності місцевих громадян від Ватикану.¹⁷

Про те, що в цій акції були зацікавлені в першу чергу комуністична влада і її філіял — управління Московської Патріархії, свідчить таке:

а) після завершення акції «ліквідації унії» були надіслані відповідні чолобитні й телеграми на адресу генералісімуса Й. Сталіна й голови уряду УРСР Н. С. Хрущова;

б) делегацію «ініціативної групи» духівництва, що здійснила розгром Греко-Католицької Церкви в Галичині, на московським аеродромі зустрічали представники Совету в справах Російської Православної Церкви;

в) делегація була прийнята на спеціальній аудієнції Патріярхом Олексієм, що не раз давав натхнення своїми посланнями акції «возз'єднання» уніятів з церквою Московської Патріархії.

г) Тоді ж, у квітні 1946 р., було відслужено у Богоявленським патріяршим соборі патріярше богослуження з участю нововисвячених з кол. греко-католицьких священиків єпископів. На патріяршому бенкеті на честь делегації був Г. Карпов.¹⁸

3) Випробованими методами, з використанням як допоміжної сили тих самих осіб, що переводили ліквідацією унії в Галичині — архієпископ Маркарій (Оксіюк) і протоіерей Г. Костельник — в 1947 р. була «ліквідована» унія в Закарпатській області України. Ця подія з особливим захопленням відзначена була — в «Журнале Московской Патриархии», а патріярх Олексій надіслав телеграму закарпатському клиру і віруючим. Архієпископ М. Оксіюк за переведення акції був нагороджений правом носити хрест на клобуку.¹⁹

4) Пізніше Екзарх скріпляв своїм підписом патріярші послання з приводу різних політичних подій. Як приклад, можна навести: «Звернення до голів усіх християнських церков і до християн усього світу» (25. 7. 1958 р.) з приводу «вторгнення американських військ до Ливану та англійських в Йорданію». В ньому є такі рядки:

«Російська Православна Церква закликає всіх християн, а в першу чергу їх духовних керманичів, що зоб'язані перед Богом служінню примиренню, виявити повну однодушність та з владою сказати урядам, що довершили акт агресії, що їх обов'язок полягає не в уярмленні силою зброї малих народів і підкорення їх своїм егоїстичним інтересам, а в об'легшенню їхньої долі.²⁰

Як відомо, під час придушення угорського повстання, власне, силою советської зброї, Московська Патріархія не тільки нічого не сказала своєму уряду, але оцінила угорське повстання, як спробу «ворожих народу сил порушити мирний перебіг життя» в Угорщині, а саме здушення пов-

¹⁷ Alberto Galter, *Rotbuch der verfolgten Kirche*, Recklinghausen, Paulus Verlag, 1957, S. 104.

¹⁸ Там же, стор. 103—104.

¹⁹ Там же, стор. 105—116.

²⁰ Известия, 25. 7. 1958.

стання назвала «допомогою угорському народу в боротьбі проти сіячів смуги».²¹

5) Послуги Екзарха України советській владі знайшли свій вияв також в його виступах і окремих виявах, що він їх демонстрував перед громадськістю з приводу різних подій внутрішнього церковного і політичного життя. Тут маються на увазі різні гратуляційні телеграми до «Совету в справах Російської Православної Церкви» та інші, а також з приводу всіх тих випадків, коли треба було підкреслити спільність інтересів УССР і ССРСР у цілому.

а) На заупокійній літургії по Патріархові Сергію Екзарх України виголосив промову, в якій підкреслював заслуги покійного щодо «нормалізації» церковного життя та його авторитет між українцями, що зумовив їх «відхід» від ідеї автокефалії.

В промові, між іншим, читаємо:

«Три місяці тому, з благословення Святішого, я був призначений в Україну. В належний спосіб я ще не ознайомився з Україною, але на підставі того, що я там бачив і чув, я повинен сказати: не зважаючи на існування в Україні різних релігійних угруповань, не зважаючи на те, що під час окупації її німці всебічно розбещували українців, авторитет Святішого там дуже високий. Завдяки цьому вже піднесено питання про злиття автокефалістів з нашою Православною Церквою, і перед від'їздом моїм до Москви приходили до мене їх представники і просили передати Святішому писемну їх заяву про бажання возз'єднання».²²

б) Під час вибору митрополита Олексія на становище Московського і всієї Руси Патріарха, Екзарх України підніс йому урочисто патріярший каптур.²³

в) У дні святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією, Екзарх України, Митрополит Іоан, звертається з посланієм до свого духівництва і пастви, в якому твердить, що «Переяславський договір є великим церковним святом, бо він запобіг уярмленню Православної Церкви в Україні Ватиканом», що «Київська митрополія, увійшовши в склад Московської Патріярхії і поділивши тим самим долю всієї Православної Російської Церкви, не могла більше побоюватись ударів з боку Риму і польсько-шляхетського уряду».

В дні святкових урочистостей, у всіх українських церквах відслужені були урочисті Літургії, а по них молебні-подяки з багатоліттям советській владі і вічної пам'яті «найдостойнішому синові українського народу Богданові (Зиновієві) Хмельницькому».²⁴

6) Під час відвідин Києва представниками церковних делегацій вільного світу, Екзархат України робить з свого боку все можливе, щоб продемонструвати добробут і розквіт церковного життя, показати його цінності, виявити атмосферу старовинного церковного укладу. Звертають увагу на старовинні київські мелодії, демонструють пам'ятник св. князя Володимира над Дніпром, котрий тепер, мовляв, тримає в руках хрест, що

²¹ Новогодн. посл. Патр. Олексія, Журн. Моск. Патр., 1956, № 12, стор. 3.

²² Патриарх Сергей и его духовное..., стор. 176;

²³ Там же, стор. 328.

²⁴ Журн. Моск. Патр., 1954, № 4, стор. 11—13.

вечорами освітлений електричними лампочками. Всі зруйнування неодмінно приписують німецькому фашизму, всі відновлення — як вислід відновчих праць повоєнного періоду і доброзичливості комуністичної влади.

7) Екзарх України, як постійний член Священного Синоду при Патріярсі, дав також свій підпис під відоме звернення до росіян «в розсіянню суцях»²⁵, з закликом повернення на батьківщину, з типовими советськими обіцянками амнестій, надання духівництву посад, «згідно з чином і званням».

Участь Московської Патріярхії в акції «За повернення на батьківщину» — особливо огидна, оскільки тут, заради самої ганебної згідливості з урядом, іменем Російської Православної Церкви схвалюється чекістське «полювання за черепами», поглиблюється розкол у рядах церковної еміграції та неутралізується антикомуністична боротьба*.

8) З метою демонстрації тієї ж «спільности» інтересів Російської і Української Церков, у дні патріярших іменин, а також у дні пом'яти св. митрополитів московських — у патріяршому соборі в Москві патріярхові співслужать представники національних церков, в тім числі єпископи українських єпархій.

Ніякої самостійности навіть в рамках автономії Екзархат України не має. При Екзарху України нема Священного Синоду, який був передбачений за Патріярха Тихона. Екзархат, наскільки це можна встановити за окремими деталями господарського життя в Києві, власних фінансових засобів не має і цілком залежний від асигнувань Патріярхії.

Комуністичний контроль і керівництво політичною частиною діяльности Екзархату здійснюються на місці «Уповноваженим у справах православної Церкви в Україні при Раді Міністрів УССР», що об'єднує працю своїх уповноважених при облвиконкомах УССР. Ці, в свою чергу, пронизують мережею своєї агентури все церковне життя до найдрібніших його клітин. Згідно з загальними принципами советського урядового апарату, цей республіканський контроль — не самостійний, як не самостійний і уряд УССР. Він підлягає Москві, власне Голові Совету в справах Російської Православної Церкви при Раді Міністрів СССР Г. Г. Карпову. Цей останій є фактичним головою Московської Патріярхії в цілому, від нього залежить «бути чи не бути» тому чи тому єпископові і його наказ може мобілізувати всі церковні клітини для переведення будь-якої акції, якщо вона потрібна державі.

Як ми бачимо з дальшого викладу, вся діяльність Церкви в Україні, чи то відкриття учбових закладів чи храмів — залежить тільки від Г. Карпова. За кожне дозволене Церкві міроприємство українська вища ієрархія свої телеграфічні подяки, нарівні з Патріярхом, надсилає на адресу Г. Карпова.

²⁵ «За возвращение на родину», май № 35, 1957 р.

* Від духівництва і осіб, що належать до філії Московської Патріярхії за кордоном відбирають підписку в тім, що вони будуть цілком «льояльні» до советської влади.

Висновок

Як видно з наведеного матеріалу, «Екзархат України» і «автономія» Української Церкви — є однією з багатьох советських фікцій. В найновішому виданні Московської Патріархії «Російська Православна Церква» (1957) цей Екзархат взагалі не згадується. Практично ж, крім дуже маленької церковної, у найвужчому розумінні цього слова, функції, він виконує ролю одного з рамен комуністичної партії, головним чином в кордонах республіки, подібно до того, як Московська Патріархія в цілому, цій меті служить у всесоюзнім ба навіть у світовому масштабі*.

За допомогою Екзархату України влада придушує національну свідомість і прагнення народу до політичної і церковної незалежності. За допомогою того ж Екзархату вона ліквідувала Церкву, що могла б бути в опозиції до кремлівської деспотії завдяки своїм зв'язкам і підлеглості Апостольському Престолу в Римі. За допомогою Екзархату маси греко-католиків підпорядковані Московській Патріархії, стали «православними» і виховуються в душі офіційного советського (тобто російського) патріотизму й відданості «соціалістичній батьківщині». Діяльність Церков країн «народніх демократій», за ознакою «єдиновірства» з «православною Москвою», притягають на захист інтересів сьогоднішньої комуністичної Москви.

Таким чином Церковне Управління — Екзархат України, що діє в такому напрямі, слід розглядати в першу чергу, як апарат, що провадить політику кремлівського абсолютизму. І під цим оглядом він є абсолютно чужим, нав'язаним насиллям українському народу апаратом. Як буде видно із наступного викладу, він не забезпечує розвитку церковного життя, порівнюючи до тих темпів, що їх було взято під час діяльності української національної ієрархії. Про духівництво з Екзархату можна сказати лише одно — якби воно перестало бути в якійсь мірі корисним комуністичній владі, воно перестало б існувати взагалі, як це сталось з усіма борцями за незалежне існування Церкви на території ССРСР і в країнах комуністичного бльоку.

Частина II

Єпископат Московської Патріархії в Україні

Боротьба Московської Патріархії проти Української Автокефальної Православної Церкви, що провадилась митрополитом Сергієм (Старгородським) та органами комуністичного терору, була закінчена до 1938 року. Фізичні розправи, масові депортації, перехід переслідуваної Церкви в підпілля — позначили період відновлення «церковної єдності» під керівництвом Московської Патріархії. Остання, як показали події наступних ро-

* Див. виступи Московської Патріархії в питаннях «захисту миру», а також дипломатичні зв'язки митрополита Ніколая (Ярушевича). (Журнали Московської Патріархії, збірники виступів патріархів Сергія і Олексія та митрополита Ніколая (Ярушевича) 1941—1959 рр.).

ків, цими репресіями зовсім не переймалася, навпаки урочисто тішилась з перемоги «великої» Церкви, що мріяла не тільки про панівне становище в імперії (на цей раз в советській), але й про керівну роль у вселенському православі.

За заслуги Московської Патріархії в справі ліквідації Української Автокефальної Православної Церкви, в часі приєднання до УРСР Галичини, Волині, а до Білорусії — західних її земель, та інкорпорації Прибалтики, їй — Московській Патріархії — було доручено «привести в порядок» церковне життя новоприлучених областей. Тоді ж митрополит Сергій призначив екзархів для України-Білорусії і для країн Прибалтики*. Їх завданням було ввести самостійні православні об'єднання цих областей в загальне, владою контрольоване, річище церкви Московської Патріархії.

З цього, власне, часу й починається обсадження епархій Московською Патріархією. Тому, що кандидати в єпископи для українських епархій повинні були відповідати спеціальним вимогам, загальний знаменник переведення советської національної політики — не важко собі уявити, як дбайливо підбиралась кожна кандидатура, щоб бути затвердженою органами політичного контролю.

Коли з часів Другої світової війни Московська Патріархія набула ще більшого значення, призначення єпископів для України стає систематичнішим, і з того часу вже можна прослідкувати укомплектування (за роками) кожної української епархії. Слід при цьому сказати, що епархії в УРСР (як і взагалі в Советському Союзі) не стабільні: їх кількість і кордони міняються, перегрупування і зміни назв стаються дуже часто не так з міркувань інтересів церкви, як у зв'язку з адміністративно-політичними змінами, що постають в СРСР.

В сьогоднішній Україні, що нараховує 25 областей, за даними на 1958 рік, є 19 таких епархій: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Київська (2 вікаріати), Кировоградська, Луганська, Львівська, Мукачівська, Одеська (1 вікаріят), Полтавська, Симферопільська, Станіславська, Сумська, Харківська, Хмельницька, Чернігівська, Чернівецька.

На чолі названих епархій, за станом на березень 1959 року**, були такі правлячі єпископи:

І. Київська епархія

1. Митрополит Київський і Галицький, Екзарх Московського Патріарха для України, постійний член Священного Синоду Російської Православної Церкви, архимандрит Києво-Печерської Лаври.

* Екзарх України і Білорусії — митрополит Ніколай (Ярушевич); Екзарх для Прибалтики — архієпископ Сергій (Воскресенський).

** Це обумовлення необхідне, бо єпископи в СРСР дуже часто переміщуються з катедри на катедру; кожне нове число щомісячника Московської Патріархії звичайно повідомляє про ці зміни, але сам журнал попадає за кордон з 2—3 місячним запізненням.

ЮАНН (Іван Соколов)

Народився в 1877 р. в родині диякона в м. Дмитрове, Московської губ. Скінчив духовне училище і духовну семінарію. В 1901 р. був висвячений на священника, викладав Закон Божий і одночасно студіював в Археологічному Інституті, котрий закінчив в 1912 р. зі званням ученого археолога.

За дисертацію «Про особливості богослужбових звичаїв Російської Церкви до XVIII ст. за крюковими і нотними книгами» був нагороджений золотою медаллю. З 1918 р., не залишаючи пастирської діяльності, працював у Народнім комісаріаті шляхів сполучення. В 1922 р., як учений археолог, був членом державної комісії для обліку й охорони пам'ятників старовини, будучи рівночасно одним з московських благочинних. В 1928 р. постригся в ченці і в тому ж році був висвячений єпископом Оріхово-Зуевським, вікарієм московської єпархії. Посідав катедри: Кимерську, Подільську (в Україні), Єгор'євську, Волоколамську. В 1937 р. став архієпископом Архангельським. В 1939 р. «через важку хворобу» був на спочинку під Москвою. В 1941 р. разом з патріяршим намісником був евакуйований в Ульяновськ, де на протязі цілого року був особистим духівником патріяршого намісника. Був призначений єпископом Ульяновським. 28. 3. 1942 р. разом з іншими провідними ієрархами підписав церковно-судову ухвалу в справі єпископа Полікарпа (Сікорського). В тому ж році був переведений на Ярославську катедру. Приймав участь в «соборі» єпископів 1943 р. В лютому 1944 р. був призначений Екзархом України з підвищенням в сан митрополита Київського і Галицького. З цього часу є виконавцем церковно-політичних завдань і особою, що репрезентує церковне «життя» в Україні.²⁶

2. Вікарій Київської єпархії, єпископ Переяславо-Хмельницький, ігумен Києво-Печерської Успенської Лаври.

НЕСТОР (Микита Тугай)

Народився 3. 4. 1900 р. в селянській родині села Жуляни на Київщині. З 10 року свого віку послушник Києво-Печерської Лаври. В 1918 р. дяк. В 1920 р. скінчив пастирські курси при Києво-Михайлівським монастирі. В 1923 р. регент Київського подвір'я в Ленінграді. В 1924 р. постригся в ченці під іменем Нестор і був висвячений в ієродиякона. Дальший життєвий шлях його не відомий. Після Другої світової війни вернувся в Києво-Печерську Лавру, де став братчиком-уставником. 30. 12. 1946 р. висвячений в сан ієромонаха і призначений благочинним лаври. В 1949 році вступив у київську духовну семінарію і скінчив її по 1-му розряду в 1952 р. 1. 8. 1953 р. призначений ігуменом Києво-Печерської Лаври. 16. 8. 1953 р. підвищений в сан архимандрита. 6. 12. 1953 р. хіротонований в Києві митрополитом Київським і Галицьким в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії.²⁷

3. Вікарій Київської єпархії, єпископ Уманський. Вакансія.

²⁶ Biographic directors of the USSR, Institut for the Study of the USSR, Munich-Germany, New York, 1958, p. 220.

²⁷ Alexeev W., Russian Orthodox Bishops in the Sow. Union, 1941—1953, New York, City 1954, p. 162—163.

«Журнал Московской Патриархии», 1953, № 12, стор. 3, 1954, № 2, стор. 20—22.

II. Вінницька єпархія

Архиепископ Вінницький і Брацлавський

СИМОН (Івановський)

Персональних відомостей нема. Хіротонований в 1924 р. В 1942 р. був архиепископом Острозьким, з 1943 р. по 1944 р. архиепископом Чернігівським і Ніженським, під час німецької окупації був в юрисдикції української автономної Церкви. Не згадувався до 1955 р., що давало право вважати його репресованим. В 1955 р. згадується як єпископ Дніпропетровський. З жовтня 1955 р. архиепископ Вінницький і Брацлавський.²⁸

III. Волинська єпархія

Архиепископ Волинський і Рівенський

ПАНКРАТІЙ (Петро Кашперук)

Народився в 1890 р. Персональних даних про освіту й висвячення нема. Був архимандритом і намісником Почаївської лаври під час приєднання західних областей до України. В 1946 р. хіротонований в Києві в єпископа Кам'янець-Подільського й Проскурівського. В 1948 р. був призначений єпископом Волинським і Рівенським, його опіці була передана Волинська духовна семінарія. В 1952 р. був єпископом Львівським і Тернопільським. Тут продовжував працю свого попередника в справі усунення наслідків унії в зовнішніх прикрасах храмів та в звичаях Галичини. Підтримував запровадження проповідей в церквах російською мовою. З 1956 р. став архиепископом Волинським і Рівенським. 25 лютого 1959 р. нагороджений правом ношення хреста на клобуку.²⁹

IV. Дніпропетровська єпархія

Архиепископ Дніпропетровський і Запорізький

ГУРІЙ (Вячеслав Єгоров)

Народився в 1891 р. Скінчив гімназію і духовну академію. В 1913 р. постригся в ченці з іменем Гурія і став братчиком Олександр-Нев-

²⁸ Алексеев W., цит. вид., стор. 158—159.

Л. Горюшко, Савецкая релігійная політика, «Беларускі зборнік» № 3, 1954, стор. 21;

М. Польский, Каноническое положение высшей церковной иерархии, Нью-Йорк, 1948, стор. 41.

²⁹ Biographic directors of the USSR, S. 703.

Алексеев W., цит. вид., стор. 156—157.
«Журнал Московской Патриархии», 1948, № 9, стор. 39—40; 1949, № 12, стор. 11; 1950, № 7, стор. 35; 1953, № 6, стор. 58—59; 1956, № 9, стор. 3, 1959, № 3, стор. 12.

ської Лаври (Петербург). В сані ієромонаха заснував у 1919 році конспіративний релігійно-філософський гурток «Воскресіння», що існував під керівництвом філософа А. А. Майєра до 1929 р. В 1924 р. піднесений до сану архимандрита. В 1929 заарештований і засуджений на 5 років примусових праць та засланий в Кему на Попів острів, а пізніше на Біломорстрой. Він поділяв церковну політику намісника патріярха митрополита Сергія. Після відбуття кари був зісланий на поселення, а щойно в 1945 р. був викликаний до Москви і призначений ігуменом для групи духівництва, що йому було доручено прийняти від советської влади частину приміщень Троице-Сергієвської Лаври (Загорськ), що відновлювалась, зробити ремонт і перенести в Лавру мощі препод. Сергія Радонезького. 21. 4. 1946 р., у зв'язку з відкриттям Лаври, призначений її намісником та нагороджений правом носити два нагрудних хрести. В серпні 1946 р. хіротонований в єпископа Ташкентського і Середньоазійського. В квітні 1947 р. керував з'їздом духівництва Киргизької ССР; в червні того ж року — з'їздом духівництва Узбекської ССР. В липні він відвідав парафії Туркменської ССР, узгоднюючи питання про становище духівництва з місцевою владою. 25. 2. 1952 р., у зв'язку з 50-річчям священничого служіння, підесено його до сану архієпископа Саратовського і Сталінградського. 3. 7. 1954 р. призначений в Україну — архієпископом Чернігівським і Ніженським. 19. 10. 1955 р. стає архієпископом Дніпропетровським і Запорізьким.³⁰

У. Дрогобицька єпархія

Єпископ Дрогобицький і Самбірський

ГРИГОРІЙ (Григорій Закаляк)

Народився 5. 2. 1908 р. в Ходорові, Дрогобицької області. Скінчив в 1928 р. клясичну гімназію в Станіславові. В 1932 р. скінчив юридичний факультет Львівського університету. В 1936 р. — станіславську греко-католицьку духовну семінарію і був висвячений в священника для станіславського кафедрального собору. З 1938 р. настоятель Свято-Покровського храму в Станіславові. По закінченню війни, у зв'язку з акцією «возз'єднання» уніятів з Православною Церквою, входив в «ініціативну групу». Активно приймав участь у львівському «Соборі» 1946 р., прийнявши православ'є. В 1947 р. підвищений в сан протоієрея. З 1947 р. — секретар станіславського єпархіального управління. 18. 10. 1954 р. нагороджений Московським Патріярхом митрою, 11. 9. 1956 р. ухвалою Священного Синоду Московської Патріярхії визначений у єпископа. У зв'язку з цим 17. 9. 1956 він в Успенській Почаївській лаврі постригся в ченці. 21. 9. того ж року підвищений в сан архимандрита і 27 того ж вересня в одеськім кафедральнім соборі хіротонований в єпископа Дрогобицького і Самбірського.³¹

³⁰ Biographic..., цит. вид. стор. 207—208.

³¹ «Журнал Московской Патриархии», 1956, № 11, стор. 16—18.

VI. Житомирська єпархія

Архиепископ Житомирський і Овруцький

ЄВМЕНІЙ (Євгеній Хоральський)

Народився 13. 12. 1886 р. в с. Богорождественці, кол. Ананівського повіту Херсонської губ. Нижчу освіту здобув у церковно-парафіяльній школі, потім у Демидівській учительській школі. Після її закінчення став послушником Київського Свято-Троїцького монастиря. В 1912 році особистий секретар єпископа Саратовського. Брав участь у війні 1914 року. В 1918 р. в Києво-Михайлівському монастирі постригся в ченці, прийнявши чернече ім'я Євменій. В 1919 р. висвячений в ієродиякона. З 1923 р. в Києво-Печерській Лаврі. В 1924 р. був призначений в Лаврське подвір'я в Ленінграді. Про пізніші роки його життя ніяких відомостей нема. З 1946 р. повертається в Києво-Печерську Лавру і дістає призначення на члена духовного собору та економа Лаври. В 1954 р. підвищений в сан архимандрита і 28. 2. 1954 р. хіротонований в єпископа Чернівецького та Буковинського. 9. 12. 1958 р. підвищений в сан архієпископа та призначений на катедру Житомирську і Овруцьку.³²

VII. Кировоградська єпархія

Єпископ Кировоградський і Миколаївський — з 1956 р. до 9. 12. 1958 р.

ІНОКЕНТІЙ (Іван Леоферів)

Після перенесення єпископа Інокентія (з підвищенням його в сан архієпископа) в Альма-Ату, тимчасове керівництво Кировоградською єпархією перебрав з 9. 12. 1958 р.

Митрополит НЕСТОР (Ніколай Анісімов)

Народився 9 (21) листопада 1884 р. в м. Вятка. Скінчив реальну школу і вступив у служіння до єпархіяльного єпископа. В 1906 р. постригся в ченці з іменем Нестора. Скінчив місіонерські курси в калмицько-монгольському відділі. В 1907 р. висвячений в ієромонахи. З 1908 р. працював як православний місіонер на Камчатці, заснувавши там Православне Братство, яке він і очолив. В 1913 р. — ігумен. В 1914 р. був на фронті в складі лейб-гвардії драгунського полку, де він очолював загін «перша допомога під огнем ворога». За героїчні вчинки одержав наперсний хрест на георгієвській стрічці. В 1915 р. — архимандрит. В 1916 р. — єпископ Камчатський. Приймав участь у всеросійському помітному соборі 1917—1918 рр. Під час жовтневих боїв на вулицях Москви проявляв медичну й духовну допомогу раненим. В кінці листопада був заарештований і був допитуваний особисто Дзержинським. З 1918 р. був у Сибірі, де самовільно подавав себе за «представника Патріярха при верховнім правителі генералові Колчакові», що довело до слідства над Патріярхом у Москві. Після поразки генерала Колчака евакуювався в Харбін, де користувався захистом китайських,

³² Biographic . . . , цит. вид., стор. 742.

«Журнал Моск. Патр.», 1954, № 5, стор. 11—12, 1959, № 1, стор. 11.

а з 1936 р. японських чинників. Був в юрисдикції Архирейського Зарубіжного Синоду (Югославія). В 1933 р. перейшов в юрисдикцію Московської Патріархії з підвищенням в сан архієпископа. В 1934 р. знову вернувся в юрисдикцію Зарубіжної Церкви, за що Московською Патріархією йому було заборонено священослужіння. В 1945 р. знову, таємно від японських чинників, увійшов у зносини з Московською Патріархією. Під час вступу в Харбін советських військ виступив на мітингу на честь Сталіна: «... гаряче російське спасибі тобі, великий вожде, що один своїм авторитетним словом звільнив нас від японського рабства... слава тобі, великому провіднику нашої Матері — Росії, що дав їй недосяжну міць, велич і заслужений спокій». 23. 10. 1946 р. разом з генер. консулом ССРСР А. Логіновим і комендантом Харбіна герарал-лейтнантом Козаковим зустрів прибулого в Харбін представника московської Патріархії єпископа Єлевферія (пізніше екзарха в Чехословаччині, потім митрополита Ленінградського, тепер покійного). З 1946 р., у зв'язку з смертю Харбінського первоієрарха Мелетія, був призначений екзархом московського Патріярха і підвищений в сан митрополита Харбінського і Манджурського. З 1949 р. всі відомості про нього раптом уриваються; замість нього, без пояснення причин, в дипломатичних виступах бере участь його вікарій єпископ Ціцкарський Нікандр. Припускають, що він був ув'язнений. Щойно в 1956 р. його ім'я виникає знову. 18 липня 1956 р. він призначається єпископом Новосибірським і Барнаульським. В жовтні цього ж року було урочисто святковано 40-ліття його єпископства. З 8. 9. 1958 р. йому тимчасово було доручено керівництво Кировоградською єпархією.³³

VIII. Луганська єпархія

Тимчасове керівництво єпархією доручено БОРИСУ (Вік), екзарху московської Патріархії в Америці, що має титул митрополита Алеутського і Північно-Американського, що до від'їзду в Америку був керуючим архієпископом Херсонської і Одеської єпархій.

Його біографію подаємо нижче.

IX. Львівська єпархія

Архієпископ Львівський і Тернопільський

ПАЛЛАДІЙ (Георгій Камінський)

Народ. в 1896 р. Протоієрей м. Одеси. Хіротонований у Москві в 1947 р. в єпископа Полтавського і Кременчуцького. В 1952 р. був призначений єпископом Волинським і Рівенським. В його піклуванні була Волинська

³³ «Журн. Московской Патриархии», 1933—34, № 22, стор. 1; 1945, № 11, стор. 29—32; 1945, № 10, стор. 5—6; 1945, № 12, стор. 14—17; 1946, № 7, стор. 3; 1949, № 11, стор. 7—9; 1956, № 6, стор. 41—42; 1956, № 9, стор. 13—14; 1956, № 9, стор. 9; 1956, № 10, стор. 9; 1956, № 11, стор. 13—14; 1958, № 11, стор. 8; Відомості, одержані від С. Ростова, використані в біографічних матеріалах.

семінарія. В 1956 р. перейняв катедру Львівську й Тернопільську з підвищенням до сану архієпископа. В 1959 р. дістав нагороду — право ношення хреста на клобуку.³⁴

Х. Мукачівська єпархія

Архієпископ Мукачівський і Ужгородський

ВАРЛААМ (Павло Борисевич)

Народ. в 1899 році. Скінчив Кременецьку духовну семінарію. В сані протоієрея служив у Локачівському районі Волинської області, як місіонер супроводжував хрестні ходи в південно-західній Волині, проповідуючи православ'я серед місцевих католиків. Був відповідачем у польських судових інстанціях у питаннях захисту інтересів Православної Церкви. В кінці війни 1941—1945 рр. постригся в ченці, був підвищений до сану архимандрита і в лютому 1945 р. був хіротонований в єпископа Вінницького і Брацлавського. В 1946 р. став єпископом Волинським і Рівенським. Керував відновленням церковного життя, приймав участь у заснуванні Волинської духовної семінарії. Здійснюючи місію московської Патріархії, ліквідував спроби відновлення автокефалії Української Церкви, що він її називав «ново-липківщиною», «церковною анархією» та «схильністю до західної ідеології». В 1948 р. був призначений єпископом Кам'янець-Подільським і Проскурівським. На цьому становищі співробітничав в Журналі Московської Патріархії, друкуючи статті політичного і антикатолицького змісту. В 1952 р. призначається єпископом Ізмаїльським. З 1955 р. — єпископ Хмельницький і Подільський. З осені 1956 р. — єпископ Мукачівський і Ужгородський. 25. 2. 1957 р. підвищений в сан архієпископа.³⁵

ХІ. Одеська єпархія

Архієпископ Одеський і Херсонський, екзарх Московського Патріарха в Америці, митрополит Алеутський і Північно-Американський

БОРИС (Вік)

Народився в 1906 р. в Саратові. Має середню освіту. 2. 3. 1944 р. хіротонований в єпископа Ніженського. З 1947 р. по 1949 р. єпископ Саратовський, де одержав церковну догану за недогляд під час водосвяття на річці в день Водохрищі, коли віруючі у великій кількості занурювались у «Йордані», що викликало обурення комуністичних чинників. У зв'язку з цим був перенесений на Чкалівську катедру. З 1950 р. призначений єпископом Берлінським, з правами екзарха московського Патріарха. В 1951 році піднесений в сан архієпископа. В 1954 р. перенесений на катедру архієпископа Ярославського. Пізніше був надісланий до

³⁴ Biographic..., цит. вид., стор. 742.

«Журнал Московської Патріархії», 954, № 3, стор. 12.

³⁵ Biographic..., стор. 694; «Журнал Московской Патриархии», 1946, № 5, стор. 15; 1948, № 9, 39—40; 1948, № 1, 74—76; 1955, № 3, 8; 1957, № 3, стор. 9.

Америци з правами екзарха московської Патріархії. Тому, що йому було відмовлено продовжити візу, повернувся в СРСР, де він, продовжуючи носити титул екзарха, був призначений керуючим архієпископом Краснодарської єпархії. Після смерті архієпископа Одеського і Херсонського Нікона (Петина) в квітні 1956 р. був призначений на його катедру. В кінці 1957 р. йому було доручено тимчасове керівництво Ворошиловградською, тепер Луганською, єпархією. З 20. 11. 1958 р. на протязі трьох місяців перебував в Нью-Йорці «для керівництва душпастирством в Америці», себто вносити заколот в Церкву Зарубіжжя.³⁶

2. Вікарій Одеської єпархії, єпископ Балтський. З 26 грудня 1957 р. — єпископ ДОНАТ (Щеглов).

8. 9. 1958 р. перенесений на катедру єпископа Новосибірського і Балтська катедра з того часу в а к а н т н а .

ХІІ. Полтавська єпархія

Єпископ Полтавський і Кременчуцький

АЛІПІЙ (Антон Хатовицький)

Народився 17. 11. 1901 р. в селі Доросісі, Волинської губ. (тепер Житомирська область). Походить з священичої родини. Богословську освіту здобув у Моцнівській духовній училищі, в Житомирській духовній семінарії і в Житомирській училищі пастирства. Духовний сан прийняв у 1922 р. До 1937 р. священиче служіння відбував у сільських місцевостях Житомирської єпархії. З 1937 р. до 1941 р. був на цивільній праці. В 1941 р. повернувся до пастирської діяльності і був призначений благочинним Житомирської округи. З 1947 до 1955 р. був настоятелем Микольського собору в Бердичеві і благочинним місцевої округи. З 1955 р. — настоятель Михайлівської церкви в Житомирі, єпархіяльний ревізор і секретар архієпископа. 10 червня 1958 р. прийняв чернечий чин в Києво-Печерській Лаврі з іменем Аліпія. 11. 6. 1958 р. піднесений в сан архимандрита, а 15. 6. того ж року хіротонований в єпископа Полтавського і Кременчуцького.³⁷

ХІІІ. Симферопільська єпархія

Архієпископ Симферопільський і Кримський

ЛУКА (Валентин Воїно-Ясенецький)

Народився в 1877 р. в родині аптекаря, вчився в Київській школі мистецтв. Не зважаючи на виразні успіхи в цій галузі, захоплюючись ідеями народництва, вибрав медичну діяльність. В 1903 р. скінчив медичний факультет Київського університету. Пізніше очолював катедру хірургії того ж університету. В 1915 р. директор Переяславо-Заліського

³⁶ «Журнал Московской Патриархии», 1944 № 4, стор. 11, 1959, № 2, 37. Алексеев В., цит. вид., стор. 138—139.

³⁷ «ЖМП», 1958, № 8, стор. 13—16.

військового шпиталю. В 1917 р. головний хірург шпиталів у Ташкенті. В 1919 р. овдовів і прийняв чернечий постриг під іменем Луки. В 1920 р. професор Ташкентського університету. В 1921 р. висвячений в ієромонаха, а в 1923 р. хіротонований в єпископа Ташкентського і Туркестанського. За свої палкі проповіді на теми «соціалізм — опіюм для народа», а також за безкомпромісові виступи проти большевизму і активну релігійну діяльність у 1923 р. був зісланий в Єнісейськ, пізніше в Туруханськ, де, в ув'язненні, продовжував медичну працю. З початком 2-ої світової війни — головний хірург красноярських евакуаційних шпиталів. Восени піднесений до сану архієпископа Красноярського, з особливим дозволом продовжувати хірургічну працю. Про його блискучу операційну техніку було широко й далеко відомо. В 1944 р. перенесений на катедру єпископа Тамбовського і Мічууринського. В цей час розгортає широку «патріотичну» діяльність в інтенціях і інтересах советської влади. Раптова зміна його поглядів викликала велике здивування в людей, що його знали ще з 20-х років. За свої заслуги на церковній ниві він одержав право носити хрест на клобукові, а за свою працю в галузі хірургії «Очерки гнойной хирургии и резекции при инфильтрованных огнестрельных ранениях суставов» — одержав «сталінську премію» 1 ступеня. З преміяльної винагороди він попросив Сталіна прийняти від нього 130 000 карб. на допомогу «сиротам — жертвам фашистських катів». У відповідь на це він одержав особисто від Сталіна листа-подяку. В 1954 р. рада Московської духовної академії вибрала його почесним членом академії за його богословські праці (назв цих праць, місце і час їх публікації не подано. Крім його статей політичного, антикатолицького та протиамериканського змісту, різних випадів проти урядів держав вільного світу і зарубіжної Церкви, а також закликів на «захист миру» — інших його статей в Журналі Московської Патріярхії не друкувалось. Натомість його медичні праці відомі, друкувались вони в періодичних медичних журналах «Госпитальное Дело» за 1943, 1944 роки, «Сборник трудов Воронежского военного округа», 1945, 1947 рр., «Хирургия» 1957 р. та інші). В 1955 р. архієпископ Лука одержав призначення в Симферопіль. Про його архіпастирську діяльність за цей час відомостей майже нема, є тільки короткі замітки про святкування його іменин та ювілеїв. До нього, як до хірурга, зверталися за допомогою і його парафіяни.³⁸

XIV. Станіславська єпархія

Єпископ Станіславський і Коломийський

ЙОСИП (Йосип Савраш)

Народився 27 квітня 1909 р. в с. Чернісві Станіславської області. Скінчив гімназію в Станіславі. В 1927 р. проходив курс богословських наук у католицькій богословській школі в Інсбруці (в Австрії). В вересні 1932 р. висвячений у священники і призначений настоятелем Покровської

³⁸ Biographie . . . , стор. 361.

Alexeev W., стор. 150—151.

«ЖМП», 1950, № 11, стор. 17; 1950, № 5, 32; 1951, № 5, стор. 8; 1952, № 12, 11; 1955, № 7, 6; 1958, № 2, 18; 1958, № 7, 19.

The International who's who nineteenth edition 1955, London, p. 1068.

церкви в м. Станиславі. З 1938 до 1940 р. — настоятель Троїцької церкви в селі Потоці Золотім, Тернопільської області. З 1940 до 1946 р. настоятель Благовіщенської церкви в м. Снятині, Станиславської області. З 1946 р., після примусового «приєднання» греко-католиків до церкви московської Патріархії, був настоятелем Михайлівської церкви в тім же місті. В 1957 р. піднесений в сан протоієрея. В тому ж році прийняв чернецтво в Києво-Печерській лаврі і 4 серпня 1957 р. хіротонований у Києві в єпископа Станиславського і Коломийського.³⁹

XV. Сумська єпархія

Архиепископ Сумський і Охтирський

ІОСАФ (Олександр Журманов)

Народився в 1877 р. Після закінчення в 1915 році Комерційного Інституту в Петрограді, прийняв чернечий постриг і висвячений в ієромонахи. В 1922 р. піднесений в сан архимандрита і призначений в Олександрівську Лавру (Петроград). Про дальше його життя відомостей нема. В серпні 1944 року хіротонований в єпископа Симферопільського і Таврійського. В травні 1946 р. перенесений був на катедру єпископа Тамбовського і Мічуринського. В 1955 р. за працю в керівництві єпархії нагороджений саном архиепископа.⁴⁰

Про призначення архиепископа Іосафа на катедру Сумську і Охтирську відомостей нема, але тому, що архиепископом Сумським і Охтирським тепер згадується архиепископ Іосаф, а в складі єпископату Московської Патріархії є тільки Іосаф Журманов — треба думати, що це і є він.

XVI. Харківська єпархія

Митрополит Харківський і Богодухівський

СТЕПАН (Проценко)

Персональних даних про нього нема. За неперевіреними відомостями закінчив Ніженський ліцей і був викладачем середньої школи. Хіротонований в 1926 р. В 1927 р. був єпископом Павлодарським, вікарієм Катеринославської єпархії. Дальших відомостей про нього нема. За неперевіреними даними був на засланні в Уфі. Вперше згадується в Журналі Московської Патріархії в 1944 р. як єпископ Уфимський. В тому ж році як архиепископ був перенесений на Полтавську і Кременчуцьку

³⁹ «ЖМП», 1957, № 9, стор. 13—14.

⁴⁰ Alexeew W.,

«ЖМП», 1944, № 9, 6; 1946, № 5, 15; 1947, № 11, 67; 1948, № 2, стор. 55, та інші.

катедру. З 1947 р. є архієпископом Харківським і Богодучівським. Нагороджений медаллю «за доблестный труд в великой отечественной войне 1941—1945 гг.». В лютому 1958 р. підвищений в сан митрополита.⁴¹

ХVII. Хмельницька єпархія

Єпископ Хмельницький і Кам'янець-Подільський

ІЛЛАРІОН (Кочергин)

Персональних відомостей і даних про освіту нема. Відомо, що був викладачем дореволюційної київської семінарії. Хіротонований в єпископа Уманського, вікарія Київської єпархії, 13. 11. 1949 р. В 1950 р. був надісланий в Мукачєво-Ужгородську єпархію для керування «возз'єднаними» греко-католиками, як єпископ Мукачівський і Ужгородський. Тут він трудився над вкоріюванням «православного богослужбового чину» відповідно до «Положень про управління православною Церквою», перебудовував церковне життя колишніх уніятських парафій Закарпаття. 10. 1. 1956 р. переведений в Хмельницьку і Кам'янець-Подільську єпархію, на зміну єпископа Варлаама Борисевича.⁴²

ХVIII. Чернігівська єпархія

Архієпископ Чернігівський і Ніжинський

АНДРІЙ (Євген Сухенко)

Персональних відомостей нема. В 30-их роках, будши ченцем, був келейником єпископа Чернігівського. Дома, шляхом самоосвіти, проходив курс Київської академії. Під час Другої світової війни був на території Басарабії. В 1948 р. хіротонований в Москві, в день св. Олексія, митрополита Московського і в день іменин Патріярха. Ця обставина була особливе підкреслена в гратуляційній промові Патріярха новохіротонованому єпископу. В 1949 р. був на урочистостях в Почаївській Лаврі, де були присутні теж кол. греко-католики, до яких він спеціально промовляв. В 1954 р. був призначений єпископом Вінницьким і Брацлавським і рівночасно тимчасово керував Хмельницькою єпархією. В 1955 р. був перенесений на катедру єпископа Чернігівського і Ніжинського. В 1956 р. підвищений в сан архієпископа. В тому ж році йому було доручено тимчасово керувати Житомирською єпархією, після відходу на спокій архієпископа Венедикта (Пляскина).⁴³

⁴¹ Biographic..., стор. 626.
Alexeew W., стор. 158—159.
«ЖМП», 1944, № 7, стор. 9; 1947, № 9, 62; 1959, № 3, 3.

⁴² Biographic..., стор. 214.
«ЖМП», 1949, 11; 1953, № 11, 9; 1955, № 2, 61; 1957, № 12, 11; 1958, № 1, 25.

⁴³ Biographic..., стор. 27.
«ЖМП», 1948, № 3; 1948, № 4, стор. 9; 1954, № 3, стор. 6, 1958, № 4, 12; 1958, № 11, 8.

XIX. Чернівецька єпархія

в а к а н т н а

Колишній тутешній єп. Євгеній (Хорольський) з 9. 11. 1958 р. призначений в Житомирську єпархію. Нового призначення наразі нема.⁴⁴

В и с н о в к и

За станом на березень 1959 р. в Українській ССР є 19 єпархій і 3 вікаріати (2 київських, Переяславо-Хмельницький і Уманський і 1 Одеський —Балтський).

В складі єпископату московської Патріархії в Україні є:

митрополитів	4
архієпископів	9
єпископів	5

По єпархіям вони розподілені так:

М и т р о п о л и т и очолюють — Київську, Кировоградську (тимчасово), Одеську і Харківську катедри;

а р х и є п и с к о п и — Вінницьку, Волинську, Дніпропетровську, Житомирську, Львівську, Мукачівську, Симферопільську, Сумську, Чернігівську;

є п и с к о п и — Дрогобицьку, Полтавську, Станиславську, Хмельницьку (і Переяславо-Хмельницьку, Київський вікаріят);

В а к а н т н і — Чернівецька єпархія, Уманський і Балтський вікаріати;

Т и м ч а с о в е к е р і н и ц т в о — Луганської єпархії доручено по сумісництву архієпископу Одеському.

Розподіл кафедр не є стабільним. Пересунення єпископів в ССРСР відбувається сливе щомісяця, причини для цього типового для діяльності Московської Патріархії явища не подаються. Можливі також без подання причин звільнення єпископів «на спокій». Досить часто трапляються випадки виміни єпархій: правлячий єпископ Львівський і Тернопільський, наприклад, переноситься на Волинську і Рівенську єпархії, а Волинський і Рівенський єпископ дістає Львівську і Тернопільську катедру, і ця виміна відбувається кілька разів з поясненнями, що це «для користі справи».

З а о с в і т о ю :

висока теологічна освіта	2
середня духовна освіта	3
середня духовна і вища світська	2
вища світська	3
середня недуховна	4
невідома освіта	4

⁴⁴ «ЖМП», 1959, № 1, стор. 11.

Хірононовані в єпископи з монахів	10
” ” ” з білого дужів.	5
” ” ” невияснено	3

Час єпископської хіротонії

Дореволюційна хіротонія	1
До легалізації церкви московської Патріярхії	3*
Висвячені перед 2-ою світ. війною	1
” під час війни 1941-1945 рр.	3
” після війни	10

Національність єпископів (місце народження)

Народженні в Україні, або з молодю працювали

в Україні	11
народжені в Росії	5
невияснено	2

Московська Патріярхія дотримується правила призначати на єпископські катедри в УССР осіб, що були або народжені в Україні, або зв'язані довголітньою працею з українським народом. Це правило, в загальному, зберігається на протязі всього часу діяльності Московської Патріярхії (щодо України — з 1939 р.). Але цей факт практично нічого не визначає, бо всі єпископи патріяршої юрисдикції, незалежно від їх національної приналежності, повинні служити основному завданню Патріярхії — забезпечити аморфний стоп православних віруючих, що мають визнавати єдину батьківщину — Советський Союз, «радощі і успіхи котрого» повинні бути їхніми успіхами, «неуспіхи» його — їхніми неуспіхами.⁴⁵

Для здійснення цієї мети, в боротьбі проти всіх народів, що прагнуть до відокремлення свого церковного життя від московського церковного центру — Московська Патріярхія завжди користувалася єпископами тієї національності, серед якої треба було усунути такі «настрої» і «смути». Так було в східній Україні і Білорусії, де подвизався Екзарх митрополит Ніколай (Ярушевич), що звав себе білорусом. Так було і в Галичині, куди для «воз'єднання» греко-католиків з церквою Московської Патріярхії, був посланий архієпископ Макарій (Оксіюк), українець з походження, що імпував галичанам своєю українською мовою «з галицькою вимовою» та своїм, звичним у Галичині, поздоровленням — «Слава Ісусу Христу».⁴⁶

З єпископів, що служать тепер в УССР, українці з походження: Панкратій (Кашперук), будучи єпископом Львівським і Тернопільським, труждався над викоріненням народних звичаїв країни, пов'язаних з часом унії та вводив церковні проповіді російською мовою. Варлаам (Борисевич), як

* Всі відбули заслання.

⁴⁵ Патріарх Сергий і его духовное наследство, Московская Патриархия, 1947, стор. 61.

⁴⁶ «ЖМП», 1947, № 12, 46—47.

єпископ Волинський і Рівенський, викорчовував спроби відновлення Української Автокефальної Православної Церкви, називаючи її «неолипківщиною», «церковною анархією», «схильністю до західної ідеології». Цим він, без сумніву, передавав прихильників УАПЦ органам державної «безпеки».

Також і інші єпископи, що очолюють тепер єпархії в Україні, намагаються завжди і всюди догодити комуністичній владі. Вони виконують кожні завдання влади, хоч би вона й як принижувала гідність єпископа. В певні, потрібні для влади, моменти вони виступали з антикатолицькими і антиамериканськими та «патріотичними» статтями, що були типово пропагандивні. Під час кривавого придушення угорського повстання, єпископам єпархій, що прилягають до кордонів Угорщини (Львівської, Тернопільської, Мукачівської й Ужгородської), було доручено проголосити по радіо, що депортації угорських повстанців вглиб СРСР не проводилось.⁴⁷ За «патріотичні» заслуги митрополит Стефан (Проценко) був нагороджений советською медалею. Архієпископ Лука (Воїно-Ясенецький), відомий хірург, лавреат сталінської премії за працю по спеціальності, згідно з завданням свого керівництва, пише банальні пропагандивні статті проти Ватикану, американської і західноєвропейських влад, а також Православної Церкви за кордоном.⁴⁸

Таке обличчя єпископів, що були насаджені Московською Патріархією в Україні, забезпечує виховання священиків, по-рабськи відданих кремлівській деспотії.

Не виключена, звичайно, можливість, що й серед єпископату Московської Патріархії є люди, невдоволені своїм становищем, і, можливо, їх не завжди обережні реакції є причиною постійних переміщень на катедрах та звільнення «на спочинок».

Частина III

Духовні учбові заклади Московської Патріархії в Україні

Духовні учбові заклади кол. Російської імперії, у зв'язку з декретом советської влади «про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», припинили своє існування в 1918 р. Спроби поодиноких церковних діячів та української інтелігенції, в окремі періоди часу, забезпечити підготовку освічених священиків, були епізодичні, і в міру закріплення комуністичної диктатури викорінювались.

Під час німецької окупації України (1941-1943 рр.), що був періодом інтенсивного відновлення церковного життя, за ініціативою обох Українських Церков — Автокефальної і Автономної, з метою якнайскоршого заспокоєння наявної потреби в духовництві, були організовані короткотермінові (8-місячні) богословські курси.

⁴⁷ Радіо-Москва 24. XI. 1956, 15.15 год.

⁴⁸ «ЖМП» 1950, № 1, 61; 1950, № 11, 17; 1950, № 5, стор. 32; 1951, № 5,8; 1952, № 12, 11.

Керівництво Української Автокефальної Церкви відкрило курси в Луцьку і в Полтаві. Перші, після одного випуску на вимогу німецького командування, повинні були закритися. В Полтаві слухачами курсів були колишні учні духовних училищ та ті, що свого часу не закінчили духовні семінарії. Ректором курсів був єпископ Сильвестер (Гаєвський), кол. доцент полтавських педагогічних учбових закладів. Серед викладачів курсів було 5 доцентів. При першій наборі було прийнято 40 слухачів. В 1942 р. 20 абсолювентів цих курсів прийняли священничий сан.

Керівництво Української Автономної Церкви створило богословські курси в Полтаві та прямувало відкрити духовну семінарію в Кременці. Ректором полтавських курсів був протоіерей Беневський. Навчання провадилось теж на високому рівні, курси мали свою бібліотеку спеціальної богословської літератури.

Але ні перші, ні другі курси, через їх короткотерміновість не задовольняли вимог української ієрархії. Ці курси розглядались, як тимчасовий вихід, поки ще не можна було створити духовних семінарій з відповідною програмою навчання. Митрополит Варшавський Діонісій, первоієрарх Польської Автокефальної Церкви, пробував з свого боку допомогти підготувати українських священнослужителів у відкритій ним 4. 5. 1943 р. варшавській православній семінарії.⁴⁹ Перемога советської зброї зруйнувала всі ці почини.

Духовні учбові заклади Московської Патріархії почали відкриватися на советській території з 1944 р. Дозвіл, даний на це советською владою ще в 1943 р., був викликаний тими ж самими міркуваннями політичного характеру. Діючі духовні школи в країні «будуючий комунізм» на принципах войовничого атеїзму — це в більшій мірі, ніж відчинені церкви, були засобом советської пропаганди про «релігійну свободу» і «безперобійний» розвиток церковного життя в СССР.

Відкриття духовних шкіл в Україні безсумніву допомагало й те, що вони вже були тут під час німецької окупації. Занедбання в цьому питанню з боку Московської Патріархії або ігнорування владою потреб в духовництві — могло б стати зайвим стимулом антипатріярших та антисовєтських настроїв, що знову ж таки було шкідливим для загальної советської політики.

Про те, що всі «поступки Церкви» під час або після війни були лише тактичними потягненнями комуністичних стратегів, говорила відверто комуністична преса. Так, у виданні воєнного часу «Війна і робітнича кляса» (1943) було написано:

«... (вибір патріярха, утворення Священного Синоду і т. п., — Н. Т.) безсумніву буде сприяти посиленню довір'я і симпатій до СССР серед віруючих шарів населення за кордоном, котрим ворожі елементи пробували, за допомогою базікання про «переслідування релігії» в Советьськїм Союзі, прищеплювати сумнів і підозрілість щодо нашої країни».⁵⁰

⁴⁹ Friedrich Hegel, „Die orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945, Köln, 1953, S. 197—199.

⁵⁰ Н. Сергеева, О религии и церкви в СССР, журн. «Война и рабочий класс», 1943, Москва, № 12, стор. 18.

В Україні під цю пору є 3 духовних семінарії: Одеська, Волинська і Київська. Офіційний орган Московської Патріархії про життя духовних шкіл взагалі і духовних шкіл України зокрема — дає дуже скупи відомості. З роками вони все зменшуються, скорочуються. Якщо на початку 50-х років ще можна було мати уяву про кількість прийнятих слухачів у висліді вступних іспитів, і можна було дещо довідатись про кількість випускників, то в журналах останніх років всі повідомлення про життя духовних шкіл обмежуються коротким описом парадности молебнів перед початком навчання, випускних актів та екскурсій учнів семінарій під час шкільних ферій.

Крім загального переліку предметів, що викладаються, ніколи не подавалась ціла учбова програма. У зв'язку з виходом з друку в 1957 р. нового видання Московської Патріархії «Русская Православная Церковь», можна було довідатись, що кількість учбових дисциплін у семінаріях і академіях тепер у порівнянні з 1947 р., значно зменшена.

Опрацюванням програм і методичних вказівок для духовних учбових закладів в ССРСР займається Учбовий комітет при Священнім Синоді, Головою якого тепер є Керуючий справами Московської Патріархії протопр. Н. Ф. Колчицький. Нема сумніву, що вся діяльність Комітету, в тім і зміна програми духовних шкіл, «узгіднюється», вірніше сказати опрацьовується відповідно до вказівок Совету в справах Російської Православної Церкви, без якого не може статися нічого в церковному житті.

У виданнях Московської Патріархії ні разу не подавався склад адміністративно-педагогічного персоналу з даними про його кваліфікації.

Як і всі духовні учбові заклади ССРСР, також і духовні семінарії в Україні підлягають загальному принципіві, що полягає в тім, що вони, не так, як це було в дореволюційній Росії, призначені виключно для готування кадрів священослужителів. Тому ці семінарії дають тільки спеціальні богословські знання, без викладання загальноосвітніх предметів. Відповідно до цього, до семінарій приймаються особи, що мають середню освіту, і навчання в теперішніх семінаріях триває не 6 років, як це було раніше, а 4 роки. Ті, що вступають до семінарії, повинні бути не молодші 18 років, і не старші 40. Вони повинні мати рекомендації парафіяльного або єпархіяльного духовенства, а також скласти вступний іспит. Вимагається вміти вільно читати церковно-слов'янський текст, грамотно писати по-російськи, знати певну кількість молитов та основи віровчення. Правила прийому щорічно друкуються в Журналі Московської Патріархії з поданням адрес духовних учбових закладів в ССРСР. Будь-яких приміток щодо духовних семінарій національних советських республік не подається. При цьому подаються, звичайно, взірці анкет і перелік документів, що їх треба долучити разом з заявою про вступ до духовного учбового закладу.

Абсольвенти перших двох (підготовчих) клясів духовної семінарії мають право бути дяками і дияконами. Абсольвенти усіх 4 клясів — священниками сільських парафій. Абсольвенти семінарії по «1-му розряду» (із званням «студента») — можуть вступати до духовних академій без вступних іспитів. Абсольвенти по «2-му розряду», що хотіли б вступити в духовну академію, повинні ще раз скласти іспит, щоб одержати «1-ий розряд».

Всі учні семінарій під час навчання забезпечуються гуртожитком та стипендією у розмірі 250 карб. на місяць (50% з неї відраховується за хар-

чування). Особливо успішні учні дістають із спеціального стипендійного фонду доповнюючі стипендії, залежно від класи і успіхів.

Крім викладання богословських дисциплін, для виховання доброго пастиря — що нібито має бути одним з головних завдань духовних шкіл — велику увагу приділяється церковному вихованню учнів семінарії. Висвячені в сан багато часу віддають богослуженню, невисвячені — клиросному послугові і загальній молитві в церкві.

Але тому, що духовні школи нового типу зобов'язані підготовляти пастирів, відданих інтересам «соціалістичної батьківщини» — в процесі навчання багато годин віддається теоретичному і практичному політичному розвитку. Не зважаючи на відсутність у програмі навчання загальноосвітніх дисциплін, семінаристи вивчають «Конституцію ССРСР», щоденно спільно читають часописи, вислуховують доповіді на політичні теми, беруть участь у політичних акціях (виборчі кампанії, збір підписів під відозвами на «захист миру» тощо), відвідують музеї революції, виставки подарунків Сталінові, взірцеві колгоспи, сільськогосподарські виставки. Свої враження вони висловлюють у книзі відвідувачів.

У дні советських свят у семінаріях організуються спеціальні тематичні вечори з виступами хорів семінаристів, що співають, поруч з церковними піснями, советський гімн та «патріотичні» советські пісні.

Учнями семінарій в ССРСР, за повідомленнями видань Московської Патріархії, є:

«представники всіх шарів суспільства»;⁵¹ «більшість з поступаючих (в семінарії, — Н. Т.) має загальну середню або технічну освіту... багато з них вже відбули військову повинність».⁵²

Шкільні фєрії використовуються інколи для екскурсій-проц, після чого більшість учнів роз'їжджається до дому, де продовжує церковну практику в своїх парафіях, під наглядом свого парафіяльного духівництва.*

Одеська духовна семінарія

Першою в Україні була відкрита Московською Патріархією в 1945 р. Одеська духовна семінарія. Сталося так завдяки енергійним зусиллям єпископа Сергія (Ларина), що намагався довести як представникам советської влади, так і одеському населенню, переваги церкви Московської Патріархії у порівнянні з діяльністю в цій царині румунської Церкви під час німецької окупації.**

⁵¹ Русская Православная Церковь, изд. Московской Патриархии, 1957, стор. 109.

⁵² Журнал Московской Патриархии, 1954, № 11, стор. 66, 1955, № 11, стор. 15.

* Докладніше про духовні учбові заклади в ССРСР дав: 1) іг. Георгій Соколов „The Training of Russian Orthodox Priest in the USSR“, Bulletin № 11, Інститут — Мюнхен і 2) Проф. А. Д. Шмеман, «Богословская школа в ССРСР», Вестник Института, 1957, № 1 (22).

** Персональні дані про теперішнього архієпископа Сергія (Ларина) замовчуються Московською Патріархією. Колишній політв'язень, католицький священик о. Петро Леоні, подає, що арх. Сергій багатьом з в'язнів був відомий, як кол.

До дня відкриття цієї семінарії будинок її був нашвидко відремонтований, бо все було занадто старим і занедбаним. Влітку 1950 р. був переведений капітальний ремонт учбових приміщень і двох домових церков.

Шкільний рік триває з жовтня до червня.

Адміністративно-педагогічний персонал Одеської семінарії складався з таких, що принагідно згадувались в журналах Патріярхії, осіб:

Ректори — прот. В. Кремлев (з 1948 по 1956 р.), прот. І. Сокаль (1957 р.), прот. Н. В. Концевич, 1957—1959 рр. († 31. 3. 1959 р.), архимандрит Сергій (з 1959 р.).

Інспектори: М. Н. Монахов (1954—1955); в. о. інспектора А. Н. Кравченко (1959).

Пом. інспектора: свящ. Н. Потелешенко (1955 р.); свящ. Кравченко (1957).

Секретар правління: С. В. Зубков (1953 р.).

Члени правління: прот. Яків Брюховецький; В. А. Любимська.

Викладачі: прот. Юліян Андрієвський (гомілетика) (1956); прот. Яків Брюховецький; М. Н. Монахов; В. А. Любимська; А. Г. Слобідський (спів) (1954); А. М. Корженецький (спів) (1954); Н. Г. Вороновський (спів) (1957); С. А. Кузнецов (спів) (1958).

Ректор і інспектор регулярно відвідують зайняття. Періодично поодинокі кляси під час навчання відвідує єпархіяльний архиєрей. Кожна кляса має наставника — виховника. В семінарії — два учнівських хори. Всі випускники, що не мають сану, посвячуються єпископом в стихар. Абсолютно всім семінарії єпископ на спеціальній урочистості дає видання Московської Патріярхії, як «Новий Заповіт», «Слова й промови» Патріярха тощо.

Семінарія намагається, за свідченнями «Журнала Московської Патріярхії», йти за вказівками Патріярха Олексія, що устрій духовної школи — «повинен бути церковним, без усякого ухилу в бік мирського світського ухилу», що вихованці духовної школи повинні з неї вивести «духовний настрій і благоговіння до святині», стати «подвижниками благочестя».⁵³

слідчий ГПУ в церковних справах. Відомо, що в 1925 р. він, будучи ієромонахом, приєднався до обновленського розколу і в 1933 р. був висвячений в єпископа. Під час боїв під Москвою він конкурував з духовенством Патріярхії щодо виявлення послуг для оборони міста, за що й був нагороджений медалею «за оборону Москви». В 1943 р. після «каяття», був прийнятий в юрисдикцію Московської Патріярхії в сані ієромонаха. Зразу після зайняття червоною армією Одеси, з'явився тут і почав відвідувати тих духівників, що залишилися в місті. Під загрозою репресій з боку советської влади він пропонував цим духівникам писати доноси про «грабування» церковного та іншого майна румунськими церковними чинниками, про «звірства» окупантів. Рівночасно він вимагав «пожертв» на оборону. В 1944 р. був хіротонований в єпископа Кіровоградського, вікарія Одеської єпархії. З того часу відомий через «чистку», що він її перевів серед Одеського духовенства, у висліді якої багато попало в советські в'язниці. (Biographic directory of the USSR, Institut for the Study of the USSR, Munich, Germany, 1958, p. 568).

⁵³ Там же, 1951, № 5, стор. 63; 1953, № 8, стор. 54; 1955, № 7, стор. 25; 1955, № 11, стор. 17; 1954, № 9, стор. 71; 1954, № 11, стор. 68; 1956, № 8, стор. 12; 1957, № 2, стор. 4.

Волинська духовна семінарія

(Луцьк, вул. Плеханова, 5)

Семінарія була відкрита правлінням Московської Патріярхії 1. 9. 1946 р. Вона готує кадри духівництва крім Волинської єпархії також для всіх єпархій Західньої України. Доплив кандидатів головним чином із західніх областей.

З адміністративно-педагогічного персоналу семінарії можемо назвати:

Ректор: прот. Н. Тученський, займає цю посаду з початку відкриття семінарії.

Інспектори: прот. В. Осташевський (1948); прот. М. Варжанський (1956); свящ. П. Влодек (1958).

Викладачі: прот. Соколовський (1950); іером. Феодосій; В. Негода; свящ. Висловський.

Для кожної кляси передбачені клясні наставники-вихователі. З метою поширення теоретичних знань учнів, викладачі готують для них спеціальні конспекти.

В першому наборі учнів було 16 чоловік. Два роки тривав капітальний ремонт помешкання семінарії, що почався в 1953 р.

Волинська семінарія домової церкви не має; учні відвідують Луцький катедральний собор.

За час свого існування Волинська семінарія дала 12 випусків. Про кількість підготовлених пастирів і про відсоток відсіву — даних нема. Відомо лише, що в 1950 р. семінарію закінчило 16 чоловік, 6 повинні ще раз скласти іспити.⁵⁴

Київська духовна семінарія

(Київ, вул. Лівера, 23)

Семінарія була відкрита 18. 2. 1947 р. Журнал Московської Патріярхії з цього приводу писав:

«Не зважаючи на те, що звідси почалась духовна освіта російського народу й на протязі 300 років тут існувала єдина свого роду духовна школа — Київська духовна академія, при відкритті духовної школи в повоєнний час Київ не виявився на першому місці».⁵⁵

Ця «затримка» офіційно пояснювалась відсутністю «належного приміщення у зв'язку з руйнуваннями, що їх спричинили німці».⁵⁶

Спочатку семінарія була відкрита в будинку Михайлівського монастиря, в колишніх покоях Митрополита Київського і Галицького та в прилеглих помешканнях, «капітально» відремонтованих на засоби, зібрані духовенством серед віруючих.

⁵⁴ Там же, 1948, № 9, стор. 69; 1954, № 8, стор. 62; 1955, № 11, стор. 17; 1950, № 7, стор. 35; 1957, № 7, стор. 28.

⁵⁵ Там же, 1947, № 5, стор. 6.

⁵⁶ Там же.

На урочистих зборах з приводу відкриття семінарії в президії були: Митрополит Київський і Галицький, Екзарх України, Уповноважений у справах Православної Церкви при Раді міністрів УССР, П. С. Ходченко; Заступник Уповноваженого Г. С. Катунін; Уповноважений при Київському виконкомі И. Д. Федотов, що їх (цих трьох уповноважених) митрополит назвав «незмінними прихильниками Православної Церкви в Україні»; Керуючий справами Екзарха катедральний протоієрей К. І. Ружицький; Ректор семінарії свящ. С. П. Афонський.

Не позбавлена цікавості й промова Екзарха України під час відкриття семінарії. В ній він між іншим згадав про

«... величезну шкоду, що її заподіяли німецькі фашисти України, зокрема її культурним і моральним цінностям. Нищучи пам'ятники, — говорив Екзарх, — шкільні і наукові установи, вони (німці, — Н. Т.) намагалися здеморалізувати і народню релігійну свідомість, насаджуючи сектанство, байдужість до релігії.

Покликана до життя, завдяки прихильності до цієї справи (відкриттю духовної семінарії, — Н. Т.) Святішого Патріярха Олексія і уряду в особі Г. Г. Карпова, Київська духовна семінарія повинна залікувати рани, що були спричинені духовному розвитку українського народу, виховуючи освічених, досвідчених пастирів».⁵⁷

Привітальна телеграма з приводу врочистості відкриття семінарії була адресована Екзархом України і ректором семінарії, крім Патріярха, також Голові Ради в справах Російської православної Церкви при Раді Міністрів ССРСР Г. Г. Карпова. Її текст такий:

«Серця всіх присутніх на урочистості сповнені гарячою любов'ю і вдячністю до Вас, дорогої Григоріє Григорійовичу, за Ваше уважне ставлення і постійні турботи про сіячів духовної просвіти, що повинні служити для добра як Церкви Православної так дорогої Батьківщини нашої».⁵⁸

У відповідь від заступника Г. Карпова була одержана телеграма такого змісту:

«Вітаю відкриття семінарії. Бажаю, щоб вона стала школою підготовки культурних, відданих Батьківщині, пастирів церкви».⁵⁹

«Уважне ставлення» і «постійні турботи» щодо відкриття Київської семінарії з боку Г. Карпова полягали, здається, тільки в дозволі на її відкриття, бо, як про це вже згадувалось, помешкання своєчасно не було дано, ремонт його зроблений на засоби, зібрані серед віруючих, і, як пізніше виявилось, це приміщення, навіть після ремонту, не надавалося для потреб семінарії. Про це свідчить вимога Патріярха Олексія «потурбуватись про набуття ще одного будинку для семінарського гуртожитку», — після того, як він відвідав семінарію в 1955 році.

Пізніше Київська духовна семінарія зайняла приміщення на вул. Лівера, поруч з церквою св. Андрія Первозванного.

⁵⁷ Там же, 1947, № 5, стор. 10.

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ Там же, 1947, № 5, стор. 6—10; 1947, № 12, стор. 45; 1950, № 9, стор. 55, 1954, № 9, стор. 70; 1954, № 12, стор. 68; 1955, № 9, стор. 27; 1954, № 11, стор. 67; 1956, № 11, стор. 40—48.

На початку було прийнято 11 учнів семінарії. Вони повинні були скласти вступні іспити, письмові (диктат, шкільний твір) і усні (головно молитви і основи віровчення).

Київська семінарія ввірена під покров преп. Сергія Радонезького. Її парафіяльною церквою є Андріївська церква. В ній семінарійний хор співає на правому крилосі, і в ній — семінаристи у повному складі бувають на святкових богослужбах, на Літургіях Раніше Освячених Дарів під час Великого Посту та що вівторка, на акафисті перед мощами св. вмч. Варвари, що спочивають тепер в Андріївській церкві. На протязі учбового року семінаристи двічі говіють. Семінарська домова церква ім. преп. Сергія Радонезького знаходиться під Андріївською церквою. Виховники семінарії, що є в священному сані, відбувають щодня богослужби. Решта — виконують клиросну практику.

Перед початком шкільного року, а також по його закінченню відбуваються в Андріївській церкві традиційні молебні перед мощами св. вмч. Варвари і перед гробівницею преп. Антонія в Києво-Печерській Лаврі, куди вихованці семінарії і склад її викладачів йдуть звичайно пішки. В 1955 р. учбовий рік був закінчений процею в Чернігів до мощей св. Феодосія.

Щодо складу викладачів в 1947 р., то було повідомлено, що тоді крім ректора було ще п'ятьох викладачів і що всі вони були кандидатами богословія, а викладач церковнослав'янської мови і співу, свящ. В. М. Кочергин, скінчив духовну семінарію, історико-філологічний факультет університету і консерваторію.

Персонально із складу адміністративного і педагогічного персоналу на протязі минулих років були згадані такі особи:

Ректори: прот. С. П. Афонський (з 1947 р.); прот. Н. В. Концевич (1954-1956); прот. Ніколай (?) (з 1958 р.).

В. об. ректора — ієромонах Філарет (1958 р.).

Інспектор: прот. К. Корчевський (1955).

Секретар правління: свящ. Г. Єдлиньський (1954-1956).

Викладачі: прот. Галецький (1954); свящ. В. М. Кочергин (1957); свящ. А. А. Луценко (церк. історія — 1947 р.); Н. К. Ружицька († 1955 р.).

Під час екскурсій по Києву звертають увагу учням на будинок кол. духовної академії на Подолі, бо в ній учились — філософ Г. Сковорода, російський дипломат XVIII ст. А. Безбородко, мистець-різьбар І. Мичуро та російський вчений М. Ломоносов».⁶⁰

Висновки

Наведений тут матеріал належного враження про працю духовних семінарій України не дає. Советські джерела (преса й видання Московської Патріархії) не подають ніяких цифрових даних (кількість студіюючих в семінаріях, кількість абсолювентів, відсоток відсіву). Треба думати, що нема збільшення, а це єдине було б додатнім показником, вартим публі-

⁶⁰ Патріарх Сергий и его духовное наследство, Москва, 1947, стор. 393.

кації. Демонстрування ж незначної кількості учнів у семінаріях, або зменшення їх, очевидно не відповідає курсу в цьому часі.

Наукові кваліфікації викладачів у семінаріях України, здається, далеко не задовольняють вимог, тому що відомостей про це зовсім не подають. У складі ж викладачів Київської семінарії в 1947 р. окремо відзначалось, як виняток на загальному фоні, про викладача церковнослов'янської мови і співу, що скінчив духовну семінарію, університет і консерваторію. Щодо решти «кандидатів богослов'я» не було названо, як це прийнято в таких випадках, ні їх прізвищ, ні назв духовних академій, в яких вони одержали свої наукові ступені. Про наукові кваліфікації викладачів інших духовних семінарій в Україні — відомості ні разу не подавались.

Програми духовних семінарій після 1947 р. значно скорочені, що протирічить даним на початку настанові, що «всьяке зниження рівня духовної школи» повинно розглядатися, як «небезпечне обезброєння православного пастирства».⁶¹

В духовних семінаріях УССР виразно не вистачає підручників. Як додатне явище, відзначалося, що семінарські бібліотеки поповнилися «посібниками і конспектами», що «з метою поширення теоретичних знань» семінаристів «виготовляються викладачами».

Короткотермінові курси обох українських Церков під час німецької окупації були під цим оглядом у кращих умовах, ніж теперішні семінарії.

Характеристично, що роля Києва, як історичного центра духовної освіти, очевидно за його «бунтарське» минуле (1918-1935 і 1941-1943 рр.) — тенденційно применшується у всіх галузях духовного життя останнього часу. Применшена вона також і тим, що в ССРСР відкрито насамперед московські і ленінградські духовні школи, а в Україні — Одеську і Волинську духовні семінарії. Для в'яснення цього явища (спеціально підкресленого під час відкриття Київської духовної семінарії) справжня причина його була завуальована вказівкою на «відсутність помешкання» в зруйнованому «німцями» Києві.

Тому, що духовні семінарії в УССР, на загальних підставах з іншими духовними учбовими закладами в ССРСР, дістають програми і методичні вказівки від Учбового Комітету Московської Патріярхії, а екзарх України є провідником комуністичної політики щодо всієї легалізованої, під загальним управлінням Московського і «всієї Руси» Патріярха, Церкви — викладання в духовних семінарах в УССР проводиться за загальним планом виховання прибічників Московської Патріярхії, розпізнавальною рисою яких є готовість ідеями імперської величі Росії сприяти поширенню советського імперіялізму. До 1947 р. в програмах семінарій був комплекс дисциплін: «Російська церковна історія», «Історія російської релігійної думки» тощо. Не важко уявити собі, в якій мірі всі ці дисципліни (відповідно препаровані для потреб Московської Патріярхії) могли впливати на формування світогляду семінаристів, а це тим більше в зв'язку з тим, що їм, як майбутнім священикам в Україні спеціально прищеплювалось, що вони повинні «за-

⁶¹ З промови екзарха України при відкритті Київської духовної семінарії.

лікувати рани, спричинені духовному розвитку українського народу під час німецької окупації».⁶²

Під «ранами» Екзарх має на увазі «насадження німцями сектанства». Під поняттям «сектанства» слід розуміти не що інше, як вільний розвиток незалежної від московської церковної влади Української Церкви в 1941-1943 рр. Звідси випливає, що така дисципліна, як «розколотознавство і сектанство» (до 1947 р.) та «історія і розгляд навчань російського розколу й сектанства» (в 1957 році) — безсумнівно поширені сьогодні також за рахунок вивчення «Української автокефалії», як одного з гатунків розколу Російської православної Церкви.

Згідно з дослідями о. Л. Горошко, в Мінській духовній семінарії (Біло-руська ССР) викладання відбувається російською мовою. Отже, нема підстави припускати, що в духовних семінаріях Української ССР воно ведеться по-українському. В переліку предметів, що викладались до 1947 р., без будь-якого застереження щодо національних советських республік, наводилась «російська мова». Під час вступних іспитів, теж без ніяких застережень, вимагалось уміти «грамотно писати по-російськи». Все це показники нинішньої советської національної політики, що різко змінилася у порівнянні з минулими десятиліттями, коли всебічно підкреслювалось про необхідність викладання у всіх учбових закладах національних республік рідною мовою. Відповідно до цієї сучасної політичної настанови, не надається тепер і значення національному складу викладачів духовних учбових закладів в УССР. В Журналі Московської Патріархії з приводу цього ніяких вказівок знайти не пощастило.

У всіх царинах церковного життя в Україні (при відвідинах парафій єпископами, в їх привітальних промовах тощо) завжди посилено підкреслюється приналежність України до російської культури. Керівництво Московської Патріархії не дозволяє зовсім показати Українську ССР, як республіку національну, хоч би навіть тільки «формою». Навпаки у всьому розвитку церковного життя в Україні видно плянове й послідовне включення її в орбіту великоруського патріотичного руху. Під цим оглядом показові також такі приклади:

а) Київська духовна семінарія, що знаходиться поблизу гробівниць великих подвижників Києво-Печерських, віддана під покров преп. Сергія Радонезького* і його ж імени висвячена семінарська церква;

б) в актовій залі Київської духовної семінарії вмурована в стіну плита-намогилля «відомого церковного діяча минулого сторіччя А. Н. Муравйова».**

в) під час екскурсії семінаристів у Києві увагу екскурсантів звертають на імена тих історичних особистостей, діяльність яких використовується

⁶² Там же.

* Ім'я великого російського подвижника з часів 2-ої світової війни використовується Московською Патріархією для викликання релігійно-патріотичного піднесення на захист ССРР.

** Оскільки ніяких пояснень не подається, треба думати, що це стосується Муравйова А. Н. (1806—1874), що за свою працю «Путешествие по святым местам», що він її підніс царю Миколі I, був призначений ним «бути в Синоді за обер-прокурорським столом». Пізніше він працював в Азійським департаменті і був директором в'язничного (тюремного) комітету.

советською пропагандою в інтересі демонстрації російської національної переваги.

Враховуючи всі окремі моменти виховної системи в духовних семінаріях в УССР, можна побачити, що випускники їх можуть бути двох родів:

1) Більшість, можливо, піддається під впливи вихователів, піде слухняно за вказівками Патріярхії і сіятиме серед українського народу обмовницькі вигадки про прагнення його кращих синів звільнитися від чужої деспотичної, як політичної, так і церковної влади. Не виключена можливість, що з деяких випускників духовних семінарій УССР виходитимуть не тільки душители національних інтересів, але й значно гірше — «перевертні», які згідно з партійними вказівками в потрібний момент відмовляться від Бога і Церкви.

2) Тому, що інтенсивність релігійного життя в Україні і прагнення кращих представників українського народу до свободи були завжди великі й негасимі, було б великою помилкою думати, що в сучасних духовних семінаріях України нема української молоді, котра, взявши все з богословія, критично проаналізувавши викладання церковно-історичних дисциплін і досконало зрозумівши методіку оброблювання умів (навіть майбутніх священників!) в інтересах комуністичної влади — вийде з них справжніми пастирями й переконаними борцями за справжню духовну свободу і Церкви і народу.

Прот Д. Бурко

СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ

1941—1942 р.р., коли советська влада втекла перед німцями, Україна встала з руїни, розквітла знову Українська Автокефальна Православна Церква України. Українських священників і єпископів з ієрархії митрополита Василя Липківського було мало, і храмів зосталося дуже мало, та й ті напівзруйновані. Силами Автокефальної Православної Церкви в Польщі утворено єпископат. Це дало можливість висвячувати нових священників для парафій. Церква, не дивлячись на важкі умови, скоро організувалася.

Нова тактика большевиків щодо Церкви і Віри

Опинившись у скрутному становищі, коли німецькі армії дійшли аж до Волги, советський уряд, щоб посилити оборонну міць ССРСР та зберегти свою владу, наобіцяв народові «пільги» і «дозволив» релігію та існування Церкви. Тому з відходом німців усі храми в Україні, відкриті під час війни, існували й далі, церковне життя, ніби, продовжувалось. Дозволено духовні школи, хоч правда, в дуже мізерній кількості. Самий же характер Церкви, — як ідеологічно так і в її устроєвих формах, цілком змінився, її підпорядковано московському патріярхату і «комітетові церковних справ» при комуністичному уряді ССРСР.

Дозволене советською владою існування Церкви коштувало Україні дуже дорого. Адже той християнсько-національний зміст, що вкладався в її церковне життя, коли вона в воєнних подіях звільнилася від московсько-большевицького режиму, тепер замінено формальним казенним православ'ям, яке диктував і контролював московський комуністичний державний центр. Православна Церква України, що після страшної руїни відбудувалася в 1941—42 роках стараннями й тяжкими зусиллями відповідно до духа релігійного ества її народу, на засадах автокефальности і національности,

¹ «Віра й культура» (орган митрополита Іларіона Огієнка) Вінніпег, Канада, ч. 3, 1955 р., стор. 4.

² «Журнал Московской Патриархии», Москва, ч. 1, 1946 р., стор. 5.

³ «Віра й культура» ч. 9, 1954 р., стор. 20—23.

фактично перестала існувати. Українську православність, яка тільки догматично однакова з російською, а в усьому іншому цілком відрізняється від останньої, знову, як то було до часу відродження Української Церкви (1917—1921 рр.), підпорядковано нормам і духові російської православної. Ворог добре знає, що в незалежній від Москви Українській Церкві можуть плекатися ідеї, протилежні «генеральній лінії» московського імперіялізму, лінії советизації України, тобто русифікації її, тому він не дозволяє на існування Церкви в окупованій ним Україні. Він має досвід: коли існувала в Україні незалежна від Москви автокефальна Православна Церква під проводом своїх керівників, митрополитів Василя Липківського і Миколи Борецького, в ній, у цій Церкві, плекалися разом з християнськими ідеалами і ідеали українські, національні, і це цілком відповідало її призначенню.⁴ Тому в 1930-х роках, він, советський режим, винищив майже всіх її єпископів, тисячі священників і сотні тисяч вірних, та зруйнував понад двадцять тисяч храмів, серед яких було багато культурно-історичних пам'яток.⁵

Православна Церква в Україні після війни

Під час війни советський уряд у країнах ССРСР, а в тім і в Україні, давав Церкві хоч мінімальні права щодо її життєдіяльності, декларував лицемірно її «свободу».

Уже в другій половині 1945 року стало очевидним, що безбожний комуністичний режим ССРСР ставить до релігії і Церкви непримиренно, як і раніше, а «дозволив» він їх тільки в своїх інтересах. Режим, який у своїй антихристиянській ідеології плекає людоненависництво, бездушність, обман і насильство, не може дозволити найменшої свободи Церкви, бо тоді вона (Церква) проповідувала б свою, християнську, ідеологію, якої советський режим боїться, як темрява боїться світла. За цю ідеологію, за проповідь чоловіколюбства й правди, добра і свободи загинули від того режиму тисячі кращих благовісників, архипастирів і пастирів Української Церкви та інших Православних Церков.

Коли советський режим 1943 року, опинившись перед небезпекою, пішов у своїй тактиці на нещирі поступки, тобто дозволив існування Церкви, він дозволив лише її зовнішню, обрядову форму, а не її християнський дух, не її ідеологію.⁷ Він перетворив її в своє політичне знаряддя, в «відділ агітпропу».⁸ Про те, як цю свою функцію Церква виконує, промовляють факти. В січневому числі журналу-місячника 1946 року, що видає московський патріарх Олексій, якого поставлено 1944 року після смерті патріарха Сергія, читаємо:

«10 февраля наш народ, великий советский народ, изъявит свою волю. Он скажет, кто из кандидатов блока коммунистов и беспар-

⁴ Д. Святогірський, Головні засади Української Православної Церкви, Регенсбург, 1946 р., стор. 5.

⁵ Журнал «Рідна Церква», Мюнхен, ч. 27, 1957 р., стор. 4.

⁶ «Віра й культура», Вінніпег, ч. 1, 1954 р., стор. 27.

⁷ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, Женера, 1957 р., стор. 5.

⁸ Церковний місячник «Дзвін», Буенос-Айрес, Аргентина, ч. 9, 1955 р., стор. 3.

тийних будет избран в Верховный Совет СССР. Он изберет людей — государственных деятелей, военачальников, руководителей предприятий, рабочих. Идеал таких людей — Иосиф Сталин. 10 февраля — воскресенье. В этот день во всех храмах нашей страны священнослужители благословят своих чад поспешить из церквей к избирательным урнам. Они благословят их отдать свои голоса за кандидатов блока коммунистов и беспартийных»⁹

Термінологія цього «церковного» органу, що є офіціозом для всієї легалізованої російської Православної Церкви в ССРСР, як бачимо, нічим не одрізняється від советських державних часописів. Майже половину сторінок цього журналу з місяця в місяць, з року в рік зайнято статтями державно-політичного характеру. «і іноді не второпаш, — читаємо в церковному місячнику «Дзвін» — чи це журнал патріярхії чи шпальти «Правды».¹⁰ Культивуючи, ніби, православність, «Журнал Московской Патриархии» поспішає за советською державною пресою та враз із большевиками культивує фактично шовінізм, і часто перевершує в цьому саму большевицьку пресу.

Ця пропаганда Церкви задля російсько-советської імперії, під диктуру державної влади, в особі голови «Совета по делам Церкви»,* комуніста Г. Карпова, це «воістину сатанинський маскарад, де церковними фразами і цитатами з Євангелії лицемірно прикривають злочинний характер советської внутрішньої політики».¹¹ Так Церкву, що за своїм призначенням від Найвищого Пастиреначальника Ісуса Христа має служити, в духові і істині, Богу і народові та вести останній до Царства Божого, перетворено в інституцію безбожної держави. «Божу правду замінили неправдою, честь віддають і служать не Творцеві, а створінню» (Римлян 1, 25).¹²

Інакше й бути не може, бо в советській імперії ніяка організація, а тим більше релігійна, не буде існувати, якщо вона не служить інтересам тієї імперії. Все, що їй не підпорядковується, а хоче жити своїм вільним незалежним життям, терористичний державний апарат ССРСР нещадно ліквідує, як це він зробив у 1930-х роках з Українською Автокефальною Православною Церквою. Отже, коли советська влада, влада, що не визнає ані Божих, ані людських законів моралі, дозволила в Україні, як і скрізь у Советському Союзі, існування Церкви, то дозволила це лише за рахунок її (Церкви) зневажливої компромітації і компромісу зі своєю совістю.¹³ Це ясно для всякого, хто розуміє, що «Церква є найвищим авторитетом, який береже обов'язковий для всіх Божий Закон громадської моралі», як каже В. Липинський,¹⁴ а не організацією, що має виконувати лише традиційні церковні обряди.

Але при всій тій нечуваній безправності і приниженні Церкви, советський режим у своїй пропаганді, сповненій незнаною ніколи в історії не-

⁹ «Журнал Московской Патриархии», Москва, ч. 1, 1946 р., стор. 6.

¹⁰ «Дзвін», Буенос-Айрес, ч. 9, 1955 р., стор. 2.

* Комітет... «утворений 1943 р., пізніше перейменований в „Совет по делам Церкви”».

¹¹ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, Женева, 1957, стор. 6.

¹² Журнал «Рідна Церква», ч. 27, 1957 р., стор. 4.

¹³ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 6.

¹⁴ В. Липинський, Релігія і Церква в історії України, 1933 р., Львів, стор. 16.

правдою і цинізмом, завжди твердить, що релігія і Церква в ССРСР мають свободу. «В ССРСР существует свобода совести, что означает свободу отправления религиозных культов», читаємо в одній із пропагандивних брошур, яких религеи щороку друкують майже мільйони.¹⁵ А «Журнал Московской Патриархии» в унісон тій пропаганді пише:

«Нет нигде во всем мире таких благоприятных условий для деятельности Церкви, как в Советской стране. Действительно, где, в каком государстве Церковь так независима и так свободна от государственных пут и политических интриг? Где есть другое государство, которое ничего не требует от Церкви, а наоборот, окружает ее наибольшим вниманием?»¹⁶

Треба не мати здібности ясно відрізнати правду від брехні, щоб не бачити в таких заявах пресового органу патріярха, советського орденоносця, того факту, що між проводом існуючої в ССРСР Православної Церкви і відділом пропаганди ЦК комуністичної партії нема ніякої різниці. Цього часто не добачають лише закордонні делегації, особливо церковні, зокрема із США, яких «вражає повна свобода релігії в ССРСР», бо в Києві існують, як вони довідались, «аж двадцять церков», у Києві, де в передсоветські часи було разом з монастирями біля ста церков.¹⁷ А от не побачили вони, що в Києві, центрі України, в колишньому великому християнському центрі, нема Духовної Академії, що існувала тут від початків XVII сторіччя і славилася на весь православний світ, і нема жадного церковного часопису.¹⁸ Вони не добачають, бо їм показують церковне життя в Києві, як і в Москві та інших містах, тільки з заличкованої фасади, щоб створювати у них, тих делегацій, ілюзію і тим обманувати світ, на що большевики неперевершені майстри.

Як сказано в наведеній вище цитаті із «Журнала Московской Патриархии», Церква в ССРСР «незалежна» і «вільна від державних пут», а керує нею... сама державна влада, так званий «Совет по делам Церкви». «Держава від Церкви нічого не вимагає», сказано там же, а в час війни Церква «з честю виконала»... державний плян «добровільних пожертв», зібрала з народу 300 мільйонів карбованців до «фонду оборони ССРСР».¹⁹ А ми знаємо, що таке «добровільні пожертви» під советським режимом. Звертає на себе увагу той факт, що в сумі отих 300 мільйонів карбованців, в Україні зібрано 140 мільйонів.²⁰ За «успішне виконання цього державного завдання, патріярха Олексія, митрополита Николая Крутицького та інших ієрархів і кількох священників нагороджено орденом Леніна.²¹ Такі ж «добровільні пожертви» советська влада збирала з людей через Церкву і після війни, збирала до «Фонду помощи братьям по вере на Ближнем Востоке», де ни-

¹⁵ Т. Анисимова, Конституция ССРСР, Москва, 1954 р., стор. 64.

¹⁶ «Журнал Московской Патриархии» ч. 1, 1946 р., стор. 7.

¹⁷ Журнал «Українське Православне Слово», Боунд-Броок, США, ч. 9, 1956 р., стор. 18.

¹⁸ «Віра й культура», ч. 13, 1954 р., стор. 11.

¹⁹ «Епархиальные Ведомости Русской Зарубежной Церкви», Нью-Йорк, США, ч. 1, 1953 р., стор. 23.

²⁰ Там же, стор. 23.

²¹ Там же, стор. 24.

кають московсько-большевицькі підступи, на «русское православное подворье в Антиохии» і на інші «лукаві замисли».²²

Так уряд ССРСР, дозволивши лицемірно легальне церковно-релігійне життя, поставив Православну Церкву назовні, як лаштунок перед очима широкого світу, а внутрішньо, в ССРСР, використовує її в своїй політиці, в своїх цілях. Доля Православної Церкви українського народу, в тій спільній сумній долі релігії і Церкви всіх підсоветських народів, тяжка подвійно, бо ворог потоптав її відвічний християнський образ і її національні особливості.

Нинішній стан церковного життя в Україні

Ми вже казали тут, що коли вернулися в Україну большевики після відходу німців, Українську Автокефальну Православну Церкву підпорядковано Московській Церкві, яку емігрантські церковні кола небезпідставно називають «советской церковью».²³ Як хмари затемнюють ясний ранок сподіваного соняшного дня, так советська «церковна» дійсність затемнила живий образ Української Церкви, що воскресла в 1941—42 роках, сподіваючись пресвітлого дня свого вільного буття. Її право потоптано, їй замкнено уста, їй заборонено правдиво благовістити рідною мовою слово Христової істини. Вона стала формально митрополією московського патріарха, а фактично — знаряддям державної політики большевицької Росії.

Нинішня Православна Церква в Україні перебуває, безперечно, під більшим гнітом русифікації і упокорення державній системі, аніж це було за царської Росії. Фактичним начальником Церкви на українських землях, від Дону і по Сян, як і на всій території ССРСР, є досвідчений русифікатор, генерал-майор Г. Карпов, один із довголітніх керівників московської таємної поліції.²⁴ Це підтверджує й американська Сенатська Підкомісія Істленда, для дослідження державної безпеки США, в своєму докладі (з 16 травня 1958 р.) Сенатові про церковне життя в Советському Союзі.²⁵ З цього доповіді видно, що Карпов контролює Церкву, передусім політичну благонадійність духовенства, й поза межами ССРСР, у комуністичних державах Європи.

Скрізь в Україні, від київської митрополічної катедри і до церковних керівних посад унизу, як благочинні, поставлено людей «провірених», кажучи советською мовою, переважно росіян; русифікація України — теж одне із завдань легалізованої советами Церкви. Всі призначення і переміщення єпископів та благочинних робляться тільки з відома і за згодою Г. Карпова, безпосередньо через його експозитуру в Києві.²⁶

Єпархії на українських землях, як це видно з «Журнала Московской Патриархии» за 1958 рік є тепер всього 18, разом з Галичиною, Закарпаттям, Буковиною та Кримом. Стільки ж є й єпископів (десять років тому,

²² Там же, стор. 24.

²³ Там же, стор. 23.

²⁴ «Віра й культура», ч. 7, 1958 р., стор. 21.

²⁵ Там же, стор. 21.

²⁶ Там же, стор. 21.

1948 р. єпархій було 21 і єпископів 22). Митрополит України, «Київський і Галицький», як його титулюють, Іван Соколов, колишній архієпископ Ярославський і Ростовський (в Росії). Єпархіяльні єпископи здебільшого росіяни. Це видно з їх прізвищ: Горностаєв, Круглов, Поспелов, Керженцев, Ленферов, Филиппов і т. д.²⁷ Окремі з них, як і ті, що донедавна були єпископами в Україні, звертають на себе особливу увагу. Так від 1952 р. і до 1957 р. на Закарпатській Україні був єпископом Алексей Дегтярев, що служив раніше в НКВД, а 1950 року, вже в сані єпископа, спричинився до арешту і заслання в Сибір групи греко-католицького українського духовенства. На його місце в Закарпатську Україну 1957 року призначено єпископа Дорофея Филиппова, який раніше був урядовцем МВД.²⁸ Також має темне минуле єпископ Кировоградський і Миколаївський Інокентій Ленферов, родом із Вологди.²⁹ Решта єпископів — сини землі української, але це лише імена. Ані в час великого подвижництва і великого мучеництва Української Церкви в 1921—1930-х роках, ані в її новітньому відродженні 1941—42 рр., про них, як українців, ніхто не чув, хоч їх голови, як видно з біографій, вже сиві. Навпаки, серед них бачимо, зі сторінок «Журнала Московской Патриархии», тих, що в 1920-х і в 1940-х роках були священниками чужої Церкви в Україні, а до Української Церкви ставилися вороже.³⁰

При номінації кандидатів на єпископів освітньому цензові, видно, не надають значення, бо висвячують їх часто без належної духовної освіти, а то й зовсім малоосвічених. Факти: Уманський єпископ Нестор Тугай, це колишній рядовий чернець Києво-Печерської Лаври. Він три роки вчився в теперішній Духовній Семінарії в Києві (в 1946—49 роках) і це його вся освіта³¹; на архієпископа Львівського і Тернопільського поставили малоосвіченого ченця Почаївської Лаври, Панкратія Імшенника, що в 1930-их роках, не мавши попередньої освіти, був якийсь час вільним слухачем Духовної Семінарії в м. Крем'янци³²; Чернівецький єпископ (на Буковині) Євмен Хорольський, колишній чернець Києво-Печерської Лаври, прослухав тільки шестимісячні пастирські курси при монастирі³³. Советському режимові, який хоче скувати духовні сили народу льодовою корою атеїзму, непотрібні єпископи, які справді відповідали б цьому високому призначенню. Йому потрібні державні виконавці в рясах, що прислухалися б не до голосу Духа Святого. «Уполномоченным по делам Православной Церкви при Совете Министров УССР»³⁴ в Україні є полковник Г. Катунин, що безпосередньо підлягає генерал-майорові Г. Карпову.

Таких виконавців, зокрема для своєї пропаганди, советський режим знайшов у згаданих — «єрархах». Архієпископ Львівський Панкратій, наприклад, потрапляючи за «Журналом Московской Патриархии» (ч. 1,

²⁷ «Віра й культура» ч. 11, 1958 р., стор. 12. Місячник «Дзвін», ч. 7, 1956 р., стор. 7.

²⁸ «Дзвін», ч. 7, 1956 р., стор. 7.

²⁹ «Віра й культура», ч. 11, 1958 р., стор. 12.

³⁰ «Журнал Московской Патриархии» ч. 8, 1958 р., стор. 15—16.

³¹ «Віра й культура», ч. 11, 1954 р., стор. 12.

³² «Українське Православне Слово», ч. 9, 1956 р., стор. 19.

³³ «Дзвін», ч. 5, 1956 р., стор. 10.

³⁴ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 8; «Журнал Московской Патриархии», ч. 6, 1958 р., стор. 52.

1957 р., стаття А. Васильєва «Против нарушителей мира»), заявив англійським кореспондентам з приводу масових депортацій угорців до СРСР таке:

«Нам, живущим в Западной Украине, вблизи Венгрии, связанной с Советским Союзом единственной львовской железной дорогой, неизвестно ни одного случая насильственного вывоза венгров»³⁵.

Аналогічне заявив з того ж приводу і єпископ Мукачівський (Закарпатська Україна) Дорофей, додавши до того, що Церква може тільки вітати ліквідацію угорського «мятежа нарушителей мира, ибо она не отступила от своих патриотических позиций».³⁶ Нічого іншого з приводу угорської трагедії вони сказати не могли. Говорили про те, що писав у «ЖМП» професор Московської Духовної Академії А. Васильєв, який у згаданій вище статті похваляє криваве придушення російським військом визвольної революції угорців 1956 року і твердить, що ніяких депортацій з Угорщини до СРСР не було.

Така, в коротких рисах, моральна вартість нинішнього окупаційного єпископату «Православної Церкви» в Україні.

Сумну аналогію навести можна також й щодо благочинних та багатьох рядових священників в Україні. На сторінках советських церковних органів — «Журнала Московской Патриархии» і «Православного Вестника» за всі роки не бачимо імен пастирів Української Церкви днів Митрополита Василя Липківського, ні, пізніше, Митрополита Полікарпа Сікорського. Правду каже церковний публіцист, що «в теперішній Церкві в Україні не зустрічаємо ні одного імени пастирів, які в час німецької влади були в рядах Української Автокефальної Церкви, їх після приходу советської влади багато знищено, а інших заслано на каторожні роботи, на повільну мученицьку смерть в таборах невілничої праці». Натомість бачимо там, каже він далі, «тих пастирів, що за Польщі* були російськими патріотами і прислугувалися польській владі, проводячи запеклу боротьбу проти національних стремлінь українців»³⁷ і їх Святої Церкви.

Цих «пастирів» наслано в Галичину для запровадження в ній московського православ'я, після того як насильно ліквідовано там (в 1946–47 роках) Греко-Католицьку Церкву, коли виарештовано і заслано в нетрі СРСР всіх її єпископів, багатьох священників і вірних.³⁸ Вони, пастирі большевицької Церкви, виконують цю свою місію, русифікацію тамтешніх українців, як свого часу, в 1-шу світову війну, робили це тодішні русифікатори.

Всі разом нинішні архиєреї та благочинні, а також більша частина рядового духовенства в Україні, є слугами ворогів християнства і України, — це злочинні хазяї в Божому виноградникові, про яких говорив Христос (Мтф. 21, 35—39).

Про кількість парафій у всіх 18 єпархіях України важко сказати, бо відомості про це в советській церковній пресі і в заявах «церковних деле-

³⁵ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 9.

³⁶ Там же, стор. 9.

³⁷ «Українське Православне Слово», ч. 9, 1956 р., стор. 19.

³⁸ Там же, стор. 19.

* Мова йде про Православну Церкву, що в 1920—30-их роках існувала в Польській Державі.

гацій» із ССРСР у вільному світі, маючи на собі всі ознаки (для пропаганди) фальшування, неправдиві. Також невідома сьогодні кількість храмів, що в них відправляються богослуження. Якщо мати на увазі, що у Наддніпрянській Україні року 1943. було коло 3 000 храмів* (напівзруйнованих церков та пристосованих для відправ будинків, відкритих в час відновлення церковного життя), то в цей час їх мало що більше, бо фактів про відкриття нових храмів у советській церковній пресі зустрічаємо дуже мало. В Галичині, на Буковині й Закарпатті, де большевицького суцільного руйнування храмів ще не було, вони стоять, але не всіма ними користуються віруючі. По тамтешніх містах багато церков зайнято під різні державні склади, інші стоять закриті.³⁹

Питання про кількість парафій і храмів на території ССРСР, а зокрема в Україні, для советів перед чужим світом дуже слизьке і вразливе, поскільки вони свого часу розгромили Церкву і три чверті храмів, а в Україні ще більше, зруйнували. Тимто в своїй пропаганді вони всяко маскують дійсний стан. Советські ієрархи у тім маскуванні перевершують своїх навчителів. Київський митрополит Іван Соколов на прийнятті делегації Польської і Фінляндської православних церков, що 16—19 травня 1958 року відвідала Київ, під час розмови з делегацією заявив, що «в Україні існують тепер біля двадцяти п'яти тисяч храмів.⁴⁰ Він, мабуть, не знає, що в Україні до советського режиму було всього біля 18-ти тисяч церков, разом з монастирськими, з них більше як 12 000 зруйновано дощенту і понад 4 000 — наполовину. Та всіх перевищив у пропаганді про «розквіт релігії і Церкви в ССРСР» мінський (у Білорусі) митрополит Пителир. Він, будиши літом 1955 року в Англії на чолі церковної делегації із ССРСР, заявив англійським кореспондентам, що «в Советському Союзі є понад двісті тисяч православних церков** і що там релігії ніколи не переслідувалось і тепер має вона повну свободу».⁴¹ Довірливі кореспонденти прийняли ту неправду за істину і скоро після того в Англії вийшла книжка (англійською мовою) «Свобода релігії в ССРСР».

Щодо нинішньої кількості віруючих в Україні, то це питання особливо складне. Російський большевизм, що в своїй імперіялістичній політиці змодифікувався в безбожний комунізм, уже скоро сорок літ, як відомо, нищить духовний світ українського народу. Викорінення в людях віри в Бога і звелічення в них грубих інстинктів, не могло не дати своїх наслідків. При наявності якоїсь кількості невіруючих людей, що їх виростив советський режим, важко встановити хоч приблизно кількість віруючих: в підсоветській дійсності багато віруючих, наприклад, службовці, перед владою, страху ради, відверто не назвуть себе віруючими.⁴² Розмежувати ці групи ніяк не можна. Про це дуже влучно і правдиво сказав письменник Остап Вишня в одному зі своїх фейлетонів: «На службі не вірують, а вдома вірують».

* Це становить шосту частину храмів, що їх мала Україна в досовєтські часи.

³⁹ «Віра й культура», ч. 12, 1957 р., стор. 33.

⁴⁰ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 10.

** До революції в кол. російській імперії було всього біля 60 000 православних церков.

⁴¹ Там же, стор. 10: «Відомості Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії», Лондон, ч. 9—10, 1955 р., стор. 16.

⁴² Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 10.

Проте маємо підстави твердити, що кількість віруючої людности в Україні тепер не може бути меншою, ніж була перед тим, коли по відступі німців мали вернутися туди большевики. Христової віри українського народу большевики ані терором ані безупинною антирелігійною пропагандою не могли вбити. Це показала дійсність в 1941—1942 роках, коли скрізь в Україні, як тільки уступився советський режим, стихійно починалося відродження Церкви, всюди ті, що «вдома вірили», стали активно будувати церковно-релігійне життя. Також свідчить про нинішній підвищений стан релігійної свідомости в народі навіть сама советська преса. «Чому релігія ще живе?» «Чому люди, що виростили в советський час і вчилися в советській школі, вірять у Бога?» Цими і іншими питаннями та фактами вияву віри рясніють большевицькі часописи. Вони, як бачимо, дивуються, чому після довгих років жорстоких переслідувань, віра ще існує. «Серед віруючих можна часто зустріти юнаків і дівчат, що відвідують церкви і справляють релігійні обряди», — читаємо в одній із советських антирелігійних брошур.⁴³ Про це ж читаємо в одній із київських газет:

«Потрібно шляхом глибокого переконання, серйозних доказів і аргументів, не ображуючи почуттів віруючих, допомагати кожній молодій людині, що потрапила під вплив церкви, звільнитися від помилок. Тоді менше буде в церкві молодих (та й не лише молодих) людей, швидше зникне із нашої дійсности релігія».

Можна навести більше таких пропагандивних свідочств. Це значить, що підсоветська молодь наворачтається до релігії, заступаючи місце батьків, віруючих старшого покоління, що вмирає, релігійна свідомість яких формувалася в досовєтські часи та в дні відродження Української Автокефальної Церкви. Пропаганда далі подає: комсомольці вінчаються в церквах, учні шкіл співають у церковних хорах, члени комуністичної партії хрестять дітей.⁴⁴ Ті, що відпали були від релігії і Церкви й ті, що ставились до неї байдуже, також наворачтаються. Незалежно від того, чи це правда чи ні, ми це пояснюємо тим, що народ, стомлений духовно в советському світі комуністичної бездушности і матеріалізму, прагне живої правди, як мандрівник шукає води в сухій пустелі, лине в Христовий світ і в ній її знаходить. Український народ пересвідчився ціною своїх страждань і крови, що советський режим — є нечуваною в історії людства брехнею і ошуканством. Слова Спасителя «пізнаєте правду, і правда визволить вас» (Іоана 8, 32) і безнадійність советської соціальної неправди звучить збудним дзвоном у багатьох душах, які тимчасово були запаморочені антирелігійною пропагандою. Це духове пробудження не зворушило тільки тих, у кого нічого було зворушувати — була зла душа.

Нинішній стан релігійної свідомости українського народу, як на умови його буття під богоненависним державним режимом — стан небезраді-

⁴³ П. Кононицький, Марксизм-Ленінізм про релігію, Київ, 1957 р., стор. 37.

⁴⁴ Газета «Молодь України», Київ, 9 серпня 1956 року.

⁴⁵ Прот. Д. Константинов, Православная молодежь в борьбе за Церковь в СССР, Мюнхен, 1956 р., стор. 46.

сний. Це думка всіх, хто об'єктивно спостерігає його і досліджує.⁴⁶ Дякуючи відпорності нашого народу ворожій дегуманізації й обездушення, його християнська субстанція зберігається.

«Надщерблені рукою московського окупанта мури Рідної Церкви сьогодні, більше ніж коли, оточує другий охоронний мур, це мур українських православних сердець, в яких, з дня на день, зростає полум'я віри в силу Божого провідіння, яке не тільки визначило українському народові час тяжких спроб, але й приготувало день визволення».⁴⁷

Але большевицька урядова Православна Церква в Україні набагато не відповідає релігійним потребам народу, які дозволила, ніби, сама советська влада. Богослуження відправляються старою, церковно-слов'янською мовою, якої віруючі молодших поколінь не розуміють. Живу українську мову, що була богослужебною в Українській Православній Церкві за митрополитів Василя Липківського і Полікарпа Сікорського, советська влада, в 1944—1945 роках, наче дозволила, а потім нагласно заборонила.⁴⁸ Лише деякі священники, одиниці з усієї кількості їх 6 500 (на всю соборну Україну), як подає один західноєвропейський дослідник,⁴⁹ відправляють богослуження українською мовою, мотивуючи це тим, що вони церковно-слов'янської мови не знають.⁵⁰ Церковні проповіді виголошуються переважно російською мовою. Вони здебільша формальні, в них нема благовістя християнської любові й правди, нема науки про боротьбу зі злом та неправдою. Тексти проповідей на воскресні і святкові дні укладаються благочинними і розсилаються по парафіях.⁵¹

В Україні всього три Духовні Семінарії, прийом до яких дуже обмежений. У них навчаються пересічно (за даними 1957 року) всього 490 семінарств:⁵²

Київська Духовна Семінарія	170
Одеська Духовна Семінарія	160
Луцька Духовна Семінарія	160

Не можна порівняти з тим, що було в досовітські часи («Віра й Культура»).* Це 24 частина тієї кількості вихованців, що колись навчалися в духовних школах самої лише наддніпрянської України.⁵³ В цих (советських) семінаріях, як свідчить дослідник, бракує підручників. Користуються тільки книгами старих видань, шкільні бібліотеки дуже бідні. Напрямо богословської думки у викладачів — консервативний, відчувається цілковита відір-

⁴⁶ «Віра й культура» ч. 4, 1955 р., стор. 29. Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 11.

⁴⁷ «Відомості Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії», ч. 11, 1955 р., стор. 5.

⁴⁸ Журнал «Рідна Церква», ч. 27, 1957 р., стор. 4.

⁴⁹ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 11.

⁵⁰ Там же, стор. 12.

⁵¹ Там же, стор. 12.

⁵² «Віра й культура», ч. 11, 1954 р., стор. 11.

* Колись у духовних школах самої наддніпрянської України (в бурсах, семінаріях та Київській Академії) навчалось середньо 12 000 вихованців.

⁵³ Там же, стор. 11.

ваність їх від сучасного розвитку богословської мислі в несовєтських православних країнах. Особливу увагу в семінаріях приділяється практично-богослужбовій підготовці вихованців.⁵⁴ Навчання провадиться, за малими винятками, російською мовою. Професура — переважно росіяни. Ректором Одеської Духовної Семінарії був від початку її існування (1946 р.) до 1951 року росіянин протоієрей Е. Діаконов, нинішній ректор — протоієрей В. Кремлев; професори — П. Судейкин, М. Монахов та І. Костров. Ректор Київської Духовної Семінарії також росіянини ієромонах Філатер Медведєв і т. д.⁵⁵

Крім цих трьох семінарій ніяких інших Духовних Шкіл Православна Церква в Україні немає.

На всю Україну виходить, з 1946 року, лише один місячник «Православний Вісник» українською мовою, розміром на 32 сторінки, який видається не в Києві, а в Львові. Своїм змістом він, як і «Журнал Московской Патриархии», мало чим схожий на церковний орган; третина його сторінок присвячена агітації за советський «мир у всьому світі».⁵⁶ В своїх статтях «Православний Вісник» наслідує «ЖМП», який хвалить советську «мирну політику» і твердить, що вона «цілком відповідає велінням християнської моралі» і аналогізує її з Христовою наукою — «Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться»⁵⁷ (!? Д. Б.). Зате нема ніде в «Православному Віснику», як і в «ЖМП», за всі роки ані слова в оборону віри і Церкви.

Церковно-релігійні книжки і теологічні видання ні в Києві і ніде в Україні не друкуються.⁵⁸ В Москві 1956 року, вперше за 40 літ советського режиму, видано біблію, тиражем в 10 000 примірників. Але не тільки в Києві, а і ніде в ССРСР її не продається, ніхто з рядового духовенства і народу її не бачив. Лише патріарх та митрополити роздають її закордонним церковним делегаціям і розсилають усім більшим і меншим репрезентантам християнських Церков по всьому світі, щоби доводити, «яка у нас свобода релігії!». Крім того ця Біблія продається по всіх столичних містах Європи і заокеанських країнах та в «православних подводворьях» Сходу.⁵⁹ Як бачимо, Біблію видано тільки з пропагандивною метою.

Відкрито в Україні і монастирі (мабуть також для пропаганди).^{*} У Києві, де разом з ближчими околицями в досовєтські часи було тринадцять монастирів, існують з 1946 року лише три: зруйнована Печерська Лавра,^{**} що має тепер 58 ченців, Покровський та Введенський жіночі монастирі, в яких є понад 100 черниць. В м. Одесі відкрили Пантелеймонівський монастир, кількість ченців невідома. Існує Почаївська Лавра на Волині (хоч

⁵⁴ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 13; «Дзвін», ч. 9, 1955 р., стор. 11.

⁵⁵ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 13.

⁵⁶ «Віра й культура», ч. 11, 1954 р., стор. 11.

⁵⁷ «Журнал Московской Патриархии», ч. 2, 1956 р., стор. 43—44.

⁵⁸ «Віра й культура», ч. 11, 1954 р., стор. 11.

⁵⁹ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 13.

* В наддніпрянській Україні було монастирів біля 100. Всі їх советська влада розгромила.

**Соборну Успенську церкву Лаври, будову XI століття, культурно-мистецьку пам'ятку світового значення, 1941 року вороги зруйнували.

з набагато меншою кількістю ченців, ніж було колись). Вона в 1920-х роках не зазнала погрому, бо Почаїв не належав до ССРСР.⁶⁰

Більшу частину будівель Києво-Печерської Лаври, колись славетного і багатого монастиря, займає так званий «державний заповідник», який тепер є огнищем атеїстичної пропаганди.⁶¹

Є «державним заповідником» і Софійський собор, культурно-історична пам'ятка днів Ярослава Мудрого, князя київського. Стоїть він так від лютого 1934 року, коли советська влада, завершуючи розгром Української Автокефальної Православної Церкви, заборонила відправляти в ньому богослуження.⁶²

Митрополичою катедрою тепер є Володимирський собор, який наприкінці 1920-х років був перетворений владою в антирелігійний музей, а перед війною був складом макулятури.

Діяльність Церкви зосереджена тільки в її будівлях. Поза ними церковна праця неможлива. В державних школах наука релігії, як відомо, заборонена,⁶³ навпаки, вчителі змушені провадити атеїстичне виховання.

Було б помилкою думати, що совети, дозволивши релігію й Церкву, послабили антирелігійну пропаганду. Кремль незабаром після війни розпочав антирелігійну пропаганду «науково». В Москві утворено «Всесоюзное Общество распространения политических и научных знаний», яке видає масовими тиражами антирелігійні брошури та розповсюджує їх по всьому ССРСР, головню серед робітників і молоді. За останні десять років таких брошур надруковано кілька мільйонів. Між них «Походження релігії», пера Шарля Еншлена (переклад з французького), «Марксизм-ленінізм про релігію», «Походження релігійних свят і їх шкідливість» і т. ін.⁶⁴ Пасквіль Губельмана-Ярославського «Біблія для віруючих і невіруючих», що від 1922 року друкувалася 11 разів. Ця книга 1957 року видана і в Києві українською мовою, тиражем у 25 000, як це видно з самої книжки. В Києві виходить антирелігійний місячник «Наука й життя», його тираж 40 000 примірників.⁶⁵ Крім масового видання літератури для антирелігійної пропаганди, в міських аудиторіях, у робітничих клубах та в сільських колбудах учителями читаються антирелігійні лекції. В Києві, в Харкові і по інших містах примусово тягнуть робітників слухати ці лекції.⁶⁶ Навіть при монастирях поутворювали т. зв. «кімнати атеїстів».⁶⁷ Церква ж не має ані найменшого права боронитися.

Наш огляд сучасного становища Православної Церкви в Україні, в своїй короткості був би неповний, коли б ми не сказали про одне разюче явище. Церковне життя в Україні, як і в інших країнах ССРСР, вражає своєю двоїстістю. З одного боку релігійна людність, віра в Бога, тобто Церква в християнському розумінні цього слова, а з другого — її співпраця

⁶⁰ Там же, стор. 13.

⁶¹ «Спархіяльний Вісник УАПЦеркви в Австралії», Мельборн, ч. 1, 1957 р., стор. 17.

⁶² «Віра й культура», ч. 4, 1955 р., стор. 1.

⁶³ Інформаційний Бюлетень Християнського Конгресу, стор. 13.

⁶⁴ «Віра й культура», ч. 5, 1955 р., стор. 30.

⁶⁵ «Віра й культура», ч. 4, 1958 р., стор. 24.

⁶⁶ «Віра й культура», ч. 5, 1955 р., стор. 30—31.

⁶⁷ «Віра й культура», ч. 11, 1958 р., стор. 27.

з антихристиянською державою. Церква опинилася в компромісі (правда, насильницькому) з богопротивною владою! Деякі європейські дослідники кажуть, що ціною компромісу православна ієрархія в СРСР «спасає» Церкву. Це твердження не видержує, як кажуть, критики ні з погляду віри, ні в світлі морального людського розсудку. Адже не можна служити Вищій Істині шляхом неправди та обману. Тільки глибокою кризою релігійної свідомості і духовості, занепадом моралі можна пояснити ті сумні факти, що церковні делегації з Заходу бачать у церковному житті СРСР «нову владу», а не бачать брехні і компромісу зі злом, як не бачили 1933 року в Україні мільйонів замучених голодом селян ті делегації, що приїздили вивчати «грандіозний експеримент», — колективізацію.

Певна річ, що паства, віруюча людність, і священники-пастирі добрі (а таких якась кількість, думаєм, є в Україні) в тому компромісі Церкви з безбожним антицерковним режимом «безвинні руками і чисті серцем» (псал. 23,4). Християнська непохитність і віра безіменних подвижників, — переможуть страхіття зла і дадуть перемогу світлим духам.

*
* *
*

Цим нарисом посвідчено, що Українська Православна Церква жити своїм, властивим їй, життям під московсько-советською владою не може. Коли вона свого часу, живучи під тим режимом, була незалежна від нього, мала власний шлях і керувалася своєю ідеологією, то за це прийняла мучеництво, як Церква перших віків християнства. Вона за істину йшла на страждання і смерть.

Нинішнє становище Української Православної Церкви під советами не дає їй можливостей для розвитку її життя, відповідно до великого її призначення перед Богом і Українським Народом, ці можливості поховані під важким каменем насильства. Його ж бо, те становище, «дозволив» лукавий гнобитель, запеклий ворог християнства і України, який, поступаючись їй в чомусь одному, компенсує себе в другому. Коли він дав Церкві легальне, ніби, існування, то за те перетворив її в своє політичне знаряддя. Ініціатива щодо буття Церкви — в руках ворога.

Тільки національне визволення України і її державність можуть забезпечити вільне й автокефальне життя Українській Православній Церкві, життя, в якому вона здобуде свою колишню духовну силу, велич і славу. А покищо цей ідеал живе в українських серцях, що сподіваються того святого дня визволення.

Проф. д-р Н. Полонська-Василенко

Академія Наук Української РСР.

«РОЗВИТОК НАУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР ЗА 40 РОКІВ»

Видавництво Академії Наук Української РСР. Київ, 1957. Редакційна Колегія: академік О. В. Палладін (відповідальний редактор), академіки АН УРСР: М. П. Семененко, О. Н. Щербань (заступник відповідального редактора), Б. В. Гнеденько, Ю. К. Делімарський, Р. Є. Кавецький, К. К. Хренов; кандидат економічних наук О. С. Коройд, кандидат історичних наук П. П. Гудзенко (відповідальний секретар).

Великий том (529 сторінок тексту та 3 передмови відповідального редактора акад. О. В. Палладіна), гарно видана, в гарній блакитній оправі із золотими літерами заголовку. Зміст книги поділяється на п'ять відділів: 1. Суспільні науки (6 авторів, разом 123 стор.), 2. Фізико-математичні науки (4 автори, разом 96 стор.), 3. Хемічні та геологічні науки (4 автори, 43 стор.), 4. Біологічні науки (8 авторів, 125 стор.) і 5. Технічні науки (9 авторів, 121 стор.). Розподіл матеріалів відповідає Відділам АН УРСР.

В передмові акад. О. В. Палладін, Президент АН УРСР, «підсумовуючи» наслідки Жовтневої революції, пише, що — «Вперше в історії людства наука стала важливою державною справою і наукова теорія стала основою побудови і розвитку держави . . .»; «уже 40 років радянська наука беззавітно служить соціалістичному суспільству». Автор згадує, що АН УРСР є одна з 14 академій наук у союзних радянських республіках. Атомна станція, міжконтинентальні ракети, створення першого в світі штучного «спутника» землі — найбільші успіхи «радянського народу». (Так! Не народів, а «народу». Н. П.-В.).

Лише в кінці передмови переходить Президент до стану української науки. «Україна, — повчає він, — до Жовтневої революції була однією з відсталих країн царської Росії». (Стор. II). Автор забуває, що Україна до революції була зо всіх поглядів одною з передових країн тодішньої царської Росії. З 1654 року з України йшли вчені, письменники, педагоги до Московського царства, — йшли як фахівці для виправлення Богослужбових книг, для навчання царських дітей, як Симеон Полоцький; для викладання в школах, для посідання єпископських катедр. Сумароков скаржився в середині XVIII ст., що українські вчителі зіпсували російську мову своєю м'якою вимовою, а в граматиках російської мови зазначалося, що літеру «ѣ»

треба ставити там, де українці пишуть «і». Про все це можна прочитати в російських книгах Пипіна (Історія русской літератури, т. II), П. Мозорова (Феофан Пропокович), И. А. Шляпкина (Св. Дмитрій Ростовскій), А. Архангельского (Изъ лекцій), А. А. Шахматова (Очерк современнаго русскаго литературнаго языка). Київська Академія була науковим центром для цілого Сходу Європи. Український народ дав Московсько-Російській державі низку видатних учених та письменників, починаючи від Стефана Яворського, Теофана Прокоповича, В. Капніста, кінчаючи П. Юркевичем, В. Соловійовим, В. Вернадським. Все життя О. В. Палладіна пройшло в Україні (Харків, Київ) і для нього не могло бути невідомим, що Лівобережна Україна завдяки її земству мала за царських часів високу сільську культуру: зразково поставлену медицину, прекрасні школи, які перед війною 1914 р. охоплювали майже 100 % дітей; земство сприяло добробутові селян, постачаючи сільськогосподарські машини та расову худобу. Все це було знищено Жовтневою революцією.

Обравши шлях фальшування, О. В. Палладін йде ще далі. Як Президент АН УРСР, не може він не знати, що Українську Академію Наук засновано 14 листопада 1918 року і що в 1928 році Академія мала святкувати 10-річчя свого існування.¹ Але це не зупинило акад. О. В. Палладіна; він пише:

«Не з а б а р о м після встановлення Радянської влади на Україні була заснована Українська Академія Наук. Сам ф а к т організації Академії Наук у тяжкі роки громадянської війни і господарської розрухи був яскравим свідченням пілкування Комуністичної партії і Радянського уряду про розвиток науки і культури в Українській РСР.» (Стор. II).

Читає, що знає історію ВУАН, може додати до цього цинічного по своєму характеру твердження Президента Академії Наук УРСР, що «піклування» партії та уряду УРСР про Академію Наук виявилися в перші роки в тому, що в неопалених помешканнях працювали українські вчені і місяцями не одержували платні, а коли діставали її, то карбованець так втрачав свою вартість, що на місячну зарплату можна було купити 1 ф. хліба.² З 1924 року стали потроху платити гроші, але рівнобіжно скорочували штати так, що в 1922 р. число штатних співробітників з 606 зменшено на 147, року 1923 — 117, осінь 1924 принесла нове скорочення. В комісіях було 1—2 штатних співробітників.³ З 1929 року партія та радянський уряд почали нищення Академії Наук: роки 1930—1933 позначилися ліквідацією двох Відділів — Історико-Філологічного та Соціально-Економічного; звільненням, засланням кількох сот співробітників і нищенням праць їх — рукописів,

¹ Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Київ, 1919; «Державний Вісник» 1918, ч. 73—75. «Статут і штати Української Академії Наук». К. 1919.

Д. Дорошенко, Історія України 1917—1923, т. II, Ужгород 1930, стор. 361—64; Друге видання видавн. «Булава», Нью-Йорк, 1955.

Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук (Нарис історії). Т. I, Мюнхен, 1955. Стор. 75—76.

«Вісті ВУАН» 1929, ч. 1—2.

² «Звідолення за 1921 р.» Всеукраїнська Академія Наук. Київ, передрук Берлін, 1923.

³ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук. Т. I, стор. 26.

зданих до друку матеріалів, здобутих під час наукових експедицій. В казанах паперової фабрики загинули навіки праці, відзначені золотими медалями, унікальні твори видатних учених, академіків, підготовлені до друку словники.⁴ Наведемо кілька рядків зі звіту Інституту Мовознавства за 1934 рік:

«Йому (директорові Н. Кагановичу) довелося... знешкодити сотні аркушів націоналістичної продукції шкідників, що засмітили українську термінологію вигаданими словами й термінами, здобутими від найвідсталіших шарів глухих закутків України»...

Себо — дорогоцінні матеріали давньої української мови. Замість того Інститут ставив за мету вивчати українську мову робітників Харківського паровозобудівельного заводу.⁵ Під час Єжовщини загинули видатні вчені: академіки Е. В. Опоков, М. С. Світальський, — що знайшов нафту на Лівобережжі, — сотні наукових співробітників.⁶ Дехто з них повернувся: академік П. М. Кравчук знову визнаний «видатним» (його праці присвячено півсторінки нижче) серед досягнень математиків.⁷ А скільки років творчої праці втратив цей, тоді ще молодий, вчений на засланні? Так розкривається зміст туманного виразу акад. О. В. Палладіна про «підкупання» партії та уряду.

Передмову О. В. Палладін закінчує заявою, що «не всі науки і не всі наукові проблеми», які вивчалися в Україні та насамперед вченими АН УРСР репрезентовано в книзі. Маючи дороговказ в «передмові», нам уже ясно, на яких підставах зроблено цей вибір.

Перше враження від цієї книги не відповідає її солідному зовнішньому виглядові: вона вражає хаотичністю змісту, браком будь-якого пляну, браком єдності. Одні з нарисів присвячені тільки досягненням Академії Наук УРСР (статті О. Несгеренка та В. Чуїстова — про економічні дослідження; Л. А. Булаховського — мовознавство та Ф. Белянкіна — про науково-дослідні роботи Інституту Будівельної Механіки); інші — переважаюча більшість — присвячені оглядам наукових досягнень у цілій Україні й це робить їх здебільшого неконкретними, непереконаливими. На 15—20 сторінках тяжко дати картину наукових досягнень цілої України. Нарешті — дві статті взагалі не дають картини динаміки: це — «Словесна творчість українського радянського народу», «Успіхи у вивченні геології та мінеральних сировинних ресурсів Української РСР».

Відділ «Суспільні науки» відкриває стаття члена-кореспондента АН УРСР Х. Остриянина: «Перемога великої Жовтневої соціалістичної революції — торжество марксистсько-ленінського світогляду» (5—30). Ми не будемо зупинитися на цій статті: це звичайна апологія досягнень марксистсько-ленінського світогляду, радянської влади, комуністичної партії. Важливим є те, що автор докладно зупиняється на «науково-дослідних» закладах, де вивчали марксизм-ленінізм: це навчальні заклади, навіть радпартшколи, але не університети, інститути і т. п.; перераховує марксистські ча-

⁴ Н. Полонська-Василенко, Там же, т. II, Мюнхен, 1958, стор. 21—29; 65—81.

⁵ «Вісті ВУАН», 1935, ч. 1, стор. 10.

⁶ Н. Полонська-Василенко, там же, т. II, стор. 49—52.

⁷ «Розвиток науки в УРСР за 40 років», стор. 153.

сописи, докладно каже про боротьбу проти опозиції і т. п. В цілому ясно: розвиток науки в УРСР — є розвиток марксизму-ленінізму.

Далі йде стаття Ф. Є. Лося, доктора історичних наук: «Розвиток історичної науки Радянської влади». (Стор. 31—55). Вона охоплює добу, коли вперше українські історики мали можливість присвятити свої студії історії не «Південної Росії», а України, розпочати видання джерел історії України. Нічого під цим аспектам стаття Ф. Є. Лося не дає. На перше місце ставить він вивчення історії робітничого руху, Жовтневої революції, громадянської війни на Україні та історії КПУ: цим питанням присвячена вся стаття (32). Побіжно торкається автор інших питань історії. В цих питаннях він обмежується рамками не повного переліку, до того ж часто невірному. Так, наприклад, оповідає д-р Лось про Академію Наук УРСР: «В її складі в 1919 р. було засновано відділи історико-філологічний і соціальних наук». Чому не в 1918 році? Відповідь ясна: советський уряд, фальшуючи науку, став твердо на фальшивий ґрунт, що Українську Академію Наук засновано не в 1918 році, за Гетьмана, а в 1919 році.

Робити закиди д-рові Лосеві не можна: він виконав директиви партії. Далі починається вже виявлення свобідної волі автора. Перше твердження — «на чолі історико-філологічного відділу сто я в академік Д. І. Багалій». Він був головою I Відділу тільки в 1918 році, а з 1919 до 1929 — головою був академік А. Ю. Кримський. (32). Далі нові помилки: «За період од 1919—1923 (автор не пояснює, ч о м у бере він таку періодизацію? Він мав би рацію, якби зазначив приїзд у 1924 році академіка М. С. Грушевського і зміни, які постали в зв'язку з тим в Академії; але автор категорично уникає цього) перелічує він аж «близько» (!) 20 комісій, з яких називає лише 4: історико-географічного словника, біографічного словника, громадських рухів і порайонного рзороблення історії України; цю, останню, комісію засновано лише в 1928 році.⁸ Залишається неясним, чому з цих «близько 20» комісій названо лише чотири? Далі читаємо: «З 1924 р. існувала кафедра і української історії». Катедри були засновані разом із заснуванням Академії, в 1918 році, і тоді професор Д. І. Багалій посів катедру історії України.⁹ В 1924 році академік М. С. Грушевський був призначений головою науково-дослідної катедри, яка не мала багато спільного з працею Академії. Але й ця кафедра існувала з 1922 р. і першим головою її був М. П. Василенко.¹⁰

«У складі Академії Наук з самого її заснування була організована Археологічна Комісія». Знову помилка: не з самого початку, а з 1921 року.¹¹

«В 1925 році було створено історичну секцію», — каже д-р Лось, — і перераховує комісії, але не каже, чому було засновано її? Не каже, щоб уникнути імени М. С. Грушевського, її творця. (33). Наприкінці 20-х рр., каже він, при Академії Наук існувало близько 10 комісій з питань історії. Можна запитати: чому до 1923 р. було «близько» 20, а стало «близько» 10?!

Зупиняється автор на діяльності Інституту історії України в складі Академії Наук УРСР; згадує нариси та інші його видання. Згадується участь Інституту у виданні ювілейного збірника статей, присвяченого пам'яті Т. Г.

⁸ Н. Полонська-Василенко, там же, т. I, стор. 118—124.

⁹ Д. І. Дорошенко, Історія України, т. II, стор. 364.

¹⁰ Н. Полонська-Василенко, там же, т. I, стор. 44—45.

¹¹ Н. Полонська-Василенко, там же, т. I, стор. 31.

Шевченка. (38—39). У всіх цих вказівках старанно уникає згадувати імена Е. Д. Сташевського (загинув у в'язниці) та О. П. Оглоблина.

Інформативного характеру є згадка про історичні праці університетів. На цьому закінчується огляд розвитку української історичної науки за перші 24 роки (1917—1941). Значно більше уваги дано останньому періодові (1941—1957).

В рядках, присвячених перебуванню АН УРСР в Уфі, автор пише так:

... «Перебуваючи в Уфі, Інститут увійшов до складу ново-утвореного Інституту суспільних наук на правах відділу. Влітку 1942 р. був організований Інститут історії і археології України, який після реевакуації в Київ, 1 липня 1944 року розділився на дві самостійні науково-дослідні установи: Інститут історії та Інститут археології». (Стор. 40).

Тут щось неясне: з 1938 року існував в АН УРСР Відділ Суспільних наук, до якого належав Інститут історії. Рівнобіжно існував Інститут археології. Таким чином вся ця інформація вносить плутанину.

Цікаві відомості подає автор: в Уфі, року 1943, Інститут надрукував I том підручника Історії України до 1654 р., а року 1942 — «Нарис історії України» — з найдавніших часів до початку Великої Вітчизняної Війни. «Книга була перевидана в Канаді» — глухо додає автор, не зазначаючи ні місця, ні мови, ні року видання. (41). Нарис знайомив з «героїчним минулим українського народу, з його боротьбою проти соціального і національного гноблення.» (41).

Такий же характер мав збірник статей, «в якому показано спільну героїчну боротьбу українського і російського народів проти німецької агресії». Крім того Інститут видав ряд брошур про видатних діячів: Богдана Хмельницького, М. Кривоноса, І. Богуна, П. Сагайдачного, Данила Галицького, С. Палія, Устима Кармелюка, Олександра Пархоменка — популярного характеру.

З наукових видань відзначає автор «Наукові записки», яких вийшло 11 томів.

Після закінчення війни поновлюється видання джерел, переважно документів, які стосуються війни. З другого боку ЦК Комуністичної партії та радянський уряд звертають увагу на піднесення рівня ідеологічної роботи. ЦК ВКП(б) звертає увагу на помилки «Курса» 1940 року, I тому «Історії України» (Уфа, 1943), «Нарису історії України», 1942 року. В них більше уваги зверталось на національно-визвольні рухи, ніж на клясову боротьбу, замовчувалося прогресивну роль Російської держави і відношення братських народів у боротьбі. (42). Тому вимагалось наново опрацювати Історію України. Наслідком нової праці з'явилася «Історія УРСР» в 1954 році, II видання в 1955 році. Книга зустріла позитивну оцінку «громадськості», — пише автор.¹² Після війни головна увага спрямована на розробку питань історії визвольної війни 1648—1654 та «воз'єднання» України з Росією. Притягнуто нові джерела. Наслідком праці був тритомний збірник «Воссоединение Украины с Россией в документах и материалах», М. 1954, за редакцією

¹² Іншу оцінку цій «Історії України» дав проф. Дубровський у статті: «Найновіша советська концепція історії України», «Український Збірник», Мюнхен, 1956, ч. 6, стор. 71—108.

П. Гудзенка, О. Касиненка, О. Новосельського, А. Сидорова, Л. Черепнина, Ф. Шевченка. Далі видано Інститутом монографію — «Визвольна війна 1648—1654 рр. та возз'єднання України з Росією» (К., 1954), за редакцією В. Дядиченка, О. Касименка, Ф. Шевченка. (44). Було видано багато науково-популярних нарисів, брошур, присвячених визвольній боротьбі та «возз'єднанню» України з Росією.

Нова проблема, яка зайняла «одне з визначних місць в проблематиці наукових досліджень», — це питання «віковичної дружби» українського народу з «великим російським» та іншими народами. Їй присвячено р. 1954 збірник: «Віковична дружба російського та українського народів» — за редакцією О. Касименка, працю Ф. Шевченка — «Історичне значення віковичної дружби українського і російського народів»; ця праця вийшла кількома виданнями. Року 1955 вийшла монографія О. Касименка, присвячена російсько-українським зв'язкам часів 1648—1651 р. р. Багато статей на тему віковичної дружби надруковано в наукових збірниках.

Таким чином 10 років після війни наукова праця Інституту була скерована на розв'язання двох проблем: Вітчизняної війни та головне — дружбі віковичній з російським народом.

Багато документальних матеріалів висвітлюють Жовтневу революцію. Замало, на думку Лося, приділено уваги питанням участі українського народу у Вітчизняній війні, в партизанському рухові.

Чималу увагу приділено «возз'єднанню» українських земель та вероломному рухові в Західній Україні (С. Білоусов, І. Кулик, Ф. Шевченко та інші). (50).

З 1950 року Інститут історії України реорганізований на Інститут історії й буде працювати на загальною історією — зокрема Чехословаччини, Югославії, Польщі, Болгарії (51).

Цікаві загальні висновки автора: він вважає, що історична наука України зробила великі успіхи; значно збільшилися кадри істориків; на Україні працюють сотні істориків. (52). Проте, автор відзначає значні хиби новітніх дослідників: працям часто бракує глибокого аналізу питань; історіографічні передмови до монографій написані схематично, без достатнього знання справи. Причина в тому, що історики ще слабо знають розвиток нашої історичної науки. Недостатнє вивчення праць своїх попередників, які займалися дослідженням даного питання, збіднює історичну працю, не дає уявлення про те, що нового вніс у вивчення цього питання той чи той автор.

... «Глибокий аналіз розвитку історичної науки допоможе не тільки викрити реакційні погляди дворянсько-буржуазної історіографії, а й з'ясувати, що ж позитивного вніс в науку той чи інший історик, які установи займалися розробкою питань історичної науки, які видавались періодичні історичні видання. Вивчення історії історичної науки дасть можливість уникнути повторення помилок і накреслити план дальшого розвитку радянської історичної науки». (53).

Слабо ще розробляються і проблеми джерелознавства. У монографічних дослідженнях аналіз використаних джерел майже відсутній, або подається в занадто стислому вигляді. Іноді дослідник користується дру-

горядними джерелами і до того ж — дуже обмеженим їх колом. Усе це приводить до перекручень і помилок у висвітленні історичних подій...

Радянські історики виконали велику роботу щодо видання збірників архівних документів. Проте і ця робота поставлена незадовільно. Видання документів недостатньо координується як у цілому по СРСР так і в нашій республіці.

За останій час майже зовсім припинилась дослідницька робота в галузі допоміжних історичних дисциплін (палеографія, метрологія, історична географія, картографія, нумізматики, сфрагістика, геральдика та інші). Особливо незадовільно поставлено вивчення цих дисциплін на Україні.⁵³

«Радянська історична наука на протязі всього свого розвитку вела боротьбу з голим емпіризмом і абстрактним соціологізуванням. Частина радянських істориків тривалий час займалися збиранням фактів, на даючи глибокого їх аналізу»... «Ще й тепер можна зустріти такі праці, в яких наводиться великий фактичний матеріал і не дається широкого наукового його узагальнення». «... Перед радянськими істориками стоїть завдання не тільки нагромаджувати факти, а й давати їм глибокий аналіз. На жаль, цього саме бракує деяким нашим історичним працям».

... «Серйозні відступи від матеріалістичного розуміння історії були допущені в ряді праць під впливом культу особи»... «Новий етап в розвитку радянської історичної науки вимагає підвищення ідейнотеоретичного рівня історичних досліджень. Величезну роль в цьому повинна відіграти глибока наукова критика. Проте, розгортаючи таку критику, потрібно уникати необгрунтованих обвинувачень і образ тих, кого критикуватимуть».⁵⁴

Заключні думки автора з приводу хиб сучасної історичної науки вносять несподіваний фінал в статтю, що мала завдання дати картину «розвитку історичної науки». Із щирих думок автора видно, що годі говорити про «розвиток історичних наук», навпаки — вони демонструють повний занепад її. Правдивість цих висновків добре ілюструє невдача з останніми виданнями Інституту: забраковано I том підручника історії, виданого в 1943 р., «Нарис історії» 1942 року, а діяльність Інституту скерована переважно на 2 теми: «II Вітчизняна війна» та «Віковічна дружба народів» — обидві мають насамперед агітаційний характер.

**О. О. Нестеренко, д-р економічних наук,
В. М. Чуїстов, Кандидат економічних наук**

Економічні дослідження за роки радянської влади. (56—71).

Автори починають нарис із висвітлення переваги нової марксо-ленінської економічної теорії над старою, буржуазно-націоналістичною.

Бачимо ту ж фальсифікацію історії, що і в статті д-ра Лося, але більш докладну: «В Академії Наук УРСР, заснованій у лютому (?), було створено відділ соціально-економічних наук». (Стор. 59). Фальшування виявилося негайно ж у твердженні, що Інститут вивчення економічної конъюнк-

ктури при кафедрі теоретичної економіки був створений у 1918 році і був «включений» до відділу соціально-економічних наук у 1919 році. Навпаки: якраз він був створений в 1919 році, а кафедра теоретичної економіки заснована в 1918 році. Директором Інституту був дійсний член Р. Оржецький, обраний в 1919 р. У авторів виходить, що Інститут при кафедрі був створений до цієї кафедри. Помилкове твердження авторів про переважачу роллю кафедри економіки сільського господарства (стор. 57). Року 1919 (чи 1920) дійсний член В. А. Косинський, який очолював її в 1918 році, переїхав за кордон і довгий час кафедра ця вакувала.¹³

В огляді праць економічних комісій АН до 1930-х років автори дають у цілому вірну картину роботи цих комісій (58): шкода тільки, що не називають голови комісії вивчення народного господарства: це був дійсний член Академії Наук К. Г. Воблій.

Не кажуть вони, на жаль, про руйнацію цієї роботи в 1933 році, називаючи її «реорганізацією».

Року 1936 створено Інститут економіки з 2-ма секторами: промислової і сільського господарства.(59).

Після війни Інститут економіки зосередив увагу на розробці проблем відбудови господарства, підвищенні продуктивності праці у всіх галузях господарства, економічній географії, історії статистичної й економічної думки України.

«Керуючись вказівками партії про необхідність посилення боротьби з усіма проявами буржуазної ідеології, Інститут економіки в своїх дослідженнях прагне розкрити теоретичну неспроможність і клясову обмеженість буржуазної ідеології».

Далі:

«На конкретному історичному матеріалі в працях Інституту показується спільність економічного й політичного розвитку українського народу з великим російським народом, викриваються домисли націоналістичних теоретиків про «безкласовість» української нації. У праці «Економічний розквіт Української РСР — торжество ленінської національної політики» показано розквіт господарства і культури Радянської України в єдиній братській сім'ї народів СРСР на основі непорушної дружби українського народу з великим російським народом та іншими братніми народами нашої великої Батьківщини». (61).

В цих словах ясно схарактеризовано напрямок та завдання роботи Інституту економіки АН УРСР післявоєнної доби.

Таким чином Інститут економіки виконує те ж завдання, що й Інститут історії: сприяти зміцненню непорушної дружби українського та російського народів. Ця дружба, звичайно, на ґрунті спільної економіки, відкриває широке поле для колоніального визиску «молодшого брата», про що не кажуть автори статті.

Другою характерною рисою праці Інституту є утилітаризм її: він працює над прокритичними проблемами: Зниження собівартості продукції, оплати праці в МТС та колгоспах, дослідженням промисловости в головних осередках як Донбас і т. д.

¹³ Н. Полонська-Василенко, там же, т. II, стор. 155.

Автори зазначають недоліки праці Інституту: наукова праця його недостатньо пов'язана з практикою, не досить спрямована на глибоке вивчення нових економічних закономірностей, вивчення економічних законів соціалізму, дослідження конкретних питань соціалістичного виробництва, проблем економічних теорій, питань економічних основ технічного прогресу, використання закону вартості, критики буржуазних економічних теорій, переваги соціалістичної системи господарства над капіталістичною.

З цієї статті можна зробити висновок, що Інститут Академії Наук УРСР перетворюється на підсібний апарат для встановлення рентабельності підприємств та встановлення зарплати в колгоспах (треба гадати — не на користь робітників) і найменш свідчить про досягнення та розвиток економічної науки за 40 років.

Л. А. Булаховський, Академік АН УРСР

Мовознавство в Академії Наук УРСР за час радянської влади (72—97)

Академік Л. А. Булаховський у прекрасно написаному нарисі подає правдиву картину розвитку мовознавства в Академії Наук УРСР. Він розглядає його по галузях: правопис, створення словників, граматики, славістичної студії, вивчення східних мов.

Перші спроби встановлення правопису, виконані А. Ю. Кримським та Є. К. Тимченком в 1928 році, викликали різку критику (в основу їх покладено було західноукраїнську мову, а не полтавсько-київську). Лише в 1945 році вийшов «кодекс» правопису, в якому забезпечено було єдність з російським правописом (75).

Велику увагу приділяє автор створенню російсько-українського словника. Перший том його (А—Н) — виданий під редакцією А. Ю. Кримського — та II том (О—П) (редактора назвати він не міг: то був С. О. Єфремов) викликали різку і часто несправедливу критику; М. Я. Калинович бачив у них «обласництво», «помилки, перекручування, хибні терміни, вигадані націоналістами» (77); навпаки: академік Л. Булаховський відзначає велику працю, покладену в них, великі досягнення, зокрема беручи до уваги час, коли складено їх. Після того видано словника в 1948 році М. Я. Калиновичем, М. Т. Рильським та Л. А. Булаховським. Цікаве ставлення автора до «Історичного словника української мови», над яким працював Є. К. Тимченко. I том його вийшов у 1930 р., II том був на рецензії у автора і він дав позитивну оцінку, але видано не було, а оригінал загинув. «Тепер, — пише він, — слід віддати належне тим великим труднощам, які було переборено при укладанні словника. Словник містив багато позитивного, взятого з джерел, мало приступних». Згадує він тогочасну критику «перебільшену, причепливу, подану в образливому тоні». (79).

Автор підкреслює велику заслугу Академії Наук у справі вивчення народних говірок. Багато цінного, — каже він, — було надруковано в Записках I Відділу, в Діалектологічних збірниках ВУАН (він не згадує діяльності Н. Кагановича, який нищив записи говірок в Інституті мовознав-

перестала бути народною тільки тому, що ми знаємо, хто її автор: кобзар Михайло Кравченко». А цього якраз і не можна «знати», бо автор її — В. Г. Короленко, який написав її для кобзаря Кравченка.¹⁴

С. М. Бібіков, доктор історичних наук

Сорокліття археологічної науки на Україні (105—123)

Завдання автора ширше, ніж роля Академії Наук в розвитку археології. Автор починає з праць «вічизняних» дослідників археології в Україні: І. Забеліна, М. Весоловського, Д. Самоквасова, В. Хвойка, В. Антоновича, Б. Фармаковського, Ф. Волкова (Ф. Вовка), К. Мережковського, М. Біляшівського, В. Городцова, О. Спіцина, М. Макаренка та інших.

Перший археологічний осередок на Україні — Комісія для складання археологічної карти при Академії Наук УРСР (1919 р.). Пізніш — Археологічна Комісія, що в 1924 р. реорганізована в Археологічний Комітет (ВУАК), який об'єднав майже всіх археологів України. (106).

З інших установ Академії Наук УРСР зокрема відзначає автор корисну діяльність Кабінету антропології імені Ф. Вовка при Академії Наук УРСР.

30-ті роки автор згадує як час, який відзначився бурхливими подіями в археологічній науці. На тлі загального ідеологічного наступу на капіталістичні пережитки у свідомості людей, який посилювався у зв'язку з боротьбою за побудову соціалізму, дедалі більше зміцнюються позиції марксо-ленінського вчення в усіх суспільних науках, в тому числі й в археології. (107).

Не зважаючи на всі помилки, радянські археологи оволоділи марксистсько-ленінським вченням.

Інститут історико-матеріальної культури (ІІМК) Академії Наук УРСР, що виник на базі ВУАК, часто відхилявся на вульгарно-соціологізаторський шлях, на безґрунтовне теоретизування навколо схематично намічених проблем. Серед його складу об'єдналися спеціалісти, далекі від археології. Але разом із тим були здорові тенденції, які виявилися в польовій роботі (107) і конкретних дослідженнях.

Весь час йшла вперед боротьба з зарубіжною буржуазною й фашистською ідеологією в археологічній науці, зокрема проти пристосування археологічної науки до фашистської пропаганди.

Так намагається пояснити руйнацію археології на початку 30-х років «загальним ідеологічним наступом на капіталістичні пережитки».

Року 1938 Інститут історії матеріальної культури перетворено на Інститут археології Академії Наук УРСР з 4-ма відділами, після війни — з 10 відділами. Інститут видає збірники «Археологія», збірники «Археологічні пам'ятники УРСР» та «Краткие сообщения» (російською мовою). Інститут влаштовує археологічні конференції з участю археологів усього союзу. (108—109).

Автор мало говорить про теоретичні дослідження Інституту і головну увагу звертає на польові роботи, які робить Інститут здебільшого спільно з іншими установами. Найбільше праць відбувається там, де провадяться будівництва великих гідротехнічних споруд. Далі подає автор стисле описання

польових робіт та виявлених пам'яток від палеоліту до княжої доби, наслідки яких дадуть можливість скласти велику працю — «Нариси стародавньої історії УРСР».

Цей перелік не викликає заперечень. Наслідки польових досліджень української археології дійсно дуже великі, значно більші, ніж подав їх С. М. Бібіков. Заперечення викликає плян нарису та головні настанови його. Автор цілком зігнував великі досягнення археологів «дореорганізаційної» доби ВУАН, праці Археологічної Комісії та ВУАК, праці по дослідженню мистецтва княжої доби. Проте, ці праці заклали фундаменти для пізніших досліджень. Автор ретельно обминає всіх археологів — емігрантів, засланих, тощо. Виняток зроблено для М. Ю. Макаренка та Ф. М. Молчанівського.

Не згадано В. Е. Козловської, П. П. Курінного, з іменем якого зв'язано відкриття Білогородівської культури; Я. І. Пастернака, Д. М. Щербаківського, В. П. Петрова, — дослідника культури полів поховань і т. д. Огляд втратив в історичній перспективі й перестав бути картиною розвитку археології певної доби, а став викладом археології України, ілюстрованим прикладами з польових робіт різних часів.

ІІ. ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ.

**А. К. Вальтер, Б. Г. Лазарев, К. Д. Синельников,,
академіки Академії Наук УРСР**

Досягнення в галузі фізики на Україні за 40 років радянської влади (127—148)

Тема цього нарису значно ширша, ніж огляд праці Академії Наук УРСР. Але справжній розвиток науки фізики починають автори з 1928 р., заснування у Харкові науково-дослідного фізико-технічного Інституту, далі — такого ж в Дніпропетровську та Інституту фізики в Києві. Тепер працюють, крім Інституту фізики Академії Наук УРСР в Києві, ще три Інститути Академії Наук УРСР у Києві: 1. Інститут металофізики, 2. металокераміки і спецсплавів і 3. радіофізики й електроніки Академії Наук УРСР, Інститут мір і вимірів у Харкові, фізичний Інститут Одеського університету. Протягом останніх 30 років, — пишуть автори, — в Україні виникли великі творчі колективи висококваліфікованих наукових працівників. Основні дослідження їх були в напрямках ядерної фізики, фізики твердого тіла й фізики низьких температур, вакуумної техніки й вакуумної металофізики, радіофізики й фізичної електроніки та теоретичної фізики. (127).

Й. З. Штокало, академік Академії Наук УРСР

Досягнення математиків УРСР за 40 років Радянської влади. (149—175).

Стаття починається підкресленням значної ролі математики в боротьбі радянської науки, що «базується на великому вченні марксизму-ленінізму, за комунізм».

Значне місце приділяє автор ролі російських математиків у розвитку математичної думки України, але визнає значення для російської науки українських математиків: М. В. Остроградського, В. Я. Буняковського, Г. Ф. Вороного. (150).

Головним науковим осередком України є Академія Наук, а серед її науково-дослідних інститутів одне з головних місць належить Інституті математики, засновану в 1933 р. (151). Таким чином, не зважаючи на існування двох комісій в ВУАН і ряд математиків, що працювали до того часу з Д. А. Граве та В. В. Пфейфером, лише з 1933 року починає Й. З. Штокало історію розвитку математики.

Д. А. Граве, основоположник алгебраїчної школи та школи теорії чисел, — каже автор, — був першим математиком, обраним на дійсного члена Академії Наук. (152). Тут академік Й. З. Штокало помиляється: першим математиком у складі дійсних членів був С. П. Тимошенко (1918 р.), а Д. А. Граве обраний був у 1919 році.¹⁵

Цікаві дані подано далі про академіка М. П. Кравчука; автор називає його визначним дослідником у галузі алгебри, математичного аналізу, теорії функцій, інтегрування диференціальних рівнянь та теорії імовірностей. Дві його монографії належать до визначних; він є автор багатьох статей. (153). Так знайшов належне визнання академік, який з 1937 року провів багато років на засланні — час дорогоцінний для творчої праці молодого вченого. Це була одна з форм «підкування» партії та уряду, про які казав у передмові Президент Академії Наук.

Й. З. Штокало дає досить докладний перелік головних галузів математики та представників їх: називає основоположника конструктивної теорії функцій — С. Н. Бернштайна; М. О. Лаврентьєва, що створив школу «радянської» теорії комплексного змінного (159—160); математична фізика репрезентована блискучими працями М. М. Крилова, М. М. Боголюбова та їх учнів. (161—164). Розвиток геометричних досліджень визначився працями В. Ф. Кагана, Д. М. Сінцова, Б. Я. Букресва та інших (165—166); в теорії диференціальних рівнянь називає він імена: М. О. Лаврентьєва, М. М. Крилова, Г. Ф. Пфейфера, Ю. Д. Соколова та інших. Згадує ім'я учня Г. Ф. Пфейфера, М. К. Куренського, талановитого математика, що багато років пробув на засланні (167—170). У галузі функціонального аналізу видаються праці згаданих нераз — М. М. Крилова, М. М. Боголюбова, Н. І. Ахієзера (в 1930—40-х роках); розвиток теорії імовірності — зв'язаний в Україні з працями С. Н. Бернштейна, М. М. Крилова, М. М. Боголюбова та Б. В. Гнеденка, що в 1940-х роках працював у Львові (171—174).

Г. М. Савін, академік Академії Наук УРСР

Про розвиток механіки на Україні за 40 років радянської влади (176—203).

З перших рядків статті, яка належить до циклу «точних» наук, натрапляємо на такий варіант заснування Академії Наук:

¹⁵ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. I, стор. 129—130.

«Незабаром після встановлення Радянської влади на Україні Рада Народних Комісарів Української РСР прийняла (в червні 1919 р.) постанову про організацію Академії Наук УРСР»... «в складі нової Академії Наук був організований Інститут технічної механіки. Вперше в історії науки в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю». (176)...

Академік Г. М. Савін тут помилився, бо в червні не 1919 р., але 1918-го року була утворена спеціальна «Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві», за ухвалою не Ради Народних Комісарів, як думає академік Савін, а Ради Міністрів Української Держави. Помилкове є друге речення того ж автора: «в складі нової Академії Наук був організований Інститут технічної механіки. Вперше в історії науки в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю». Це стосується теж 1918, а не 1919 року. В 1918 році було засновано катедру технічної механіки, яку очолив академік С. П. Тимошенко і яку реорганізовано було на Інститут технічної механіки. Після виїзду за кордон С. Тимошенка в 1920 р. очолив Інститут К. К. Симінський.¹⁶

З готловних осередків механіки автор відзначає осередок, створений в Дніпропетровському О. М. Дінніком у 20-их роках; він виховав 50 докторів, кандидатів наук, серед них — автор статті (185).

В Академії Наук УРСР академіки — М. М. Крилов та М. М. Боголюбов — багато зробили в справі нелінійної механіки.

У розвиток аерогідродинаміки багато вніс академік Г. Ф. Проскура; монографії його стали настільною книгою інженерів-турбобудівників.

Висновок автора.

«... На Україні безустанним піклуванням партії та уряду створені всі необхідні умови для успішного розвитку науки».

А. О. Яковкін, член-кореспондент Академії Наук УРСР

Астрономічні дослідження на Україні за роки радянської влади (204—222).

До Жовтневої революції астрономічні роботи на Україні провадилися в трьох університетських обсерваторіях: Києва, Харкова та Одеси. Після революції становище повільно змінилося. Друга війна знову загальмувала працю і тільки в 1945 році було відбудовано Київську обсерваторію, що дало можливість для детальніших спостережень (206—208); в Полтаві ще в 1926 році створена гравіометрична обсерваторія під проводом академіка О. Я. Орлова, яка стала центром широтних спостережень СРСР. Вперше в СРСР, у Харкові, збудовано спектрогеліоскоп (216—222).

¹⁶ Д. Дорошенко, Історія України, т. II, стор. 361, 364.

Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. I, стор. 35.

А. К. Бабко, член-кореспондент Академії Наук УРСР

Розвиток неорганічної та аналітичної хемії на Україні за 40 років (225—235).

Розвиток хемії до I світової війни був на Україні слабкий, він обмежувався викладанням в університетах. Під час війни, для виробництва боеприпасів, було засновано хемічні заводи, між іншим в Юзівці. Тільки після Жовтневої революції поширилася розробка хемії. Розробка теоретичних питань хемії спочатку зосередилася в школі Л. В. Писаржевського, в Одесі: він перший поставив питання про ролі електроіонних процесів у хемії (225—226).

Цікава характеристика академіка В. О. Плотникова, який довгий час був одним із видатних академіків Академії Наук УРСР. Вже в 30-х роках проти нього почали наступ молодші співробітники, які обвинувачували його в недостатніх знаннях, відсутності методу і т. д.¹⁷ А. К. Бабко визнає, що «Робота по вивченню хемії неводних розчинів найширше була розгорнута в Києві В. О. Плотниковим та його школою». Проте наслідки роботи його були незадовільні: деякі напрямки перетворилися на суто емпіричні дослідження»... В них мало було узагальнень, було мало зв'язку з практикою: так у 1957 році відбилися погляди, висловлені 20 років перед тим (227—228). Діяльність В. О. Плотникова під час німецької окупації не могла сприяти пом'якшенню оцінки його советськими хеміками.¹⁸ Негативне ставлення партійних кіл до старого вченого Плотникова виявилось в тім, що в БСЭ навіть нема згадки про нього.

З праць теоретичного характеру з аналітичної хемії автор ставить на перше місце дослідження М. О. Тананаєва (231—232).

А. Г. Кіпріанов, академік Наук УРСР

Успіхи органічної хемії на Україні за роки радянської влади (232—251).

Найважливішими подіями для хемічної науки в Україні вважає автор організацію Академії Наук УРСР з трьома Інститутами: фізичної хемії в Дніпропетровську (потім у Києві), Інститутом загальної й неорганічної хемії і — відкритим пізніш — органічної хемії. Досягнення в галузі хемії дуже великі, число фахівців та наукових осередків зростає (238). Автор підкреслює зв'язок нових досліджень з попередніми в Академії Наук УРСР. Директор Інституту органічної хемії В. П. Яворський із школи проф. С. М. Реформаторського наслідує її методи; в Інституті фізичної хемії Академії Наук

¹⁷ Вісті АН УРСР, 1938, ч. 1, стор. 83—85, 1938, ч. 5, стор. 101—103.

¹⁸ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 102.

УРСР продовжуються в ширшому масштабі роботи, розпочаті в Дніпропетровську (академік О. І. Бродський). Значний осередок після війни у Львові (дослідники: С. М. Малиновський, Н. М. Медянцева, С. М. Баранов, С. П. Олефіренко, В. Г. Болдирев, О. В. Владимирський); в Чернівцях та Ужгороді працюють: О. В. Домбровський, Г. М. Прилуцький, Г. Т. Пілюгін (251).

А. В. Думанський, академік Академії Наук УРСР

Розвиток колоїдної хемії на Україні за 40 років радянської влади (252—262).

Початок колоїдної хемії автор веде з 1846 року, коли професор Харківського університету А. І. Ходнев надрукував дисертацію — «Склад драглистих рослинних речовин та їх фізіологічне значення», хоч звичайно початок її зв'язують з працями англійського вченого Грема, в 1861 р. Року 1869 професор Київського університету І. Г. Борщов дав найглибшу характеристику колоїдних речовин, а пізніш професор Одеського університету Ф. Н. Шведов та Київського університету І. І. Косоногов та професор Київського політехнічного інституту А. В. Думанський значно посунули справу дослідження колоїдної хемії. Таким чином початок та дальша розробка колоїдної хемії зв'язана з головними осередками України. «У 1919 році була створена Академія Наук України (!), яка об'єднала вчених-хеміків, ... «але членів академії, які б спеціально працювали в галузі колоїдної хемії, в той час ще не було» (253). Головним осередком розвитку її був Харків, де в 1930 р. засновано першу катедру колоїдної хемії (І. С. Телестов, П. П. Будников, О. М. Соколовський, що вивчав з 1919 року будову ґрунту). В той же час провадилися роботи в Києві. Серед дослідників називає він В. Г. Шапошнікова, не згадуючи, що з 1924 року посідав він катедру хемії в Академії Наук, і згадана автором праця — «Вологість бавовни» — провадилася якраз в Академії Наук. (Стор. 254).

Дослідження в інших інститутах Академії Наук: будівельної механіки, фізичної хемії, в університетах Харкова, Одеси, Києва, в Чернівцях (260—262).

М. П. Семененко, академік Академії Наук УРСР

Успіхи у вивченні геології та мінералогії сировинних ресурсів УРСР (263—269).

Автор не подає картини розвитку науки геології в Україні — навіть за 40 років, а починає із сучасности: В системі Академії Наук УРСР «з а р а з» провадить дослідження ряд наукових установ: Інститут геологічних наук у Києві, Інститут корисних копалин та сейсмічний сектор у Львові, геолого-мінералогічні відділи Інституту мінеральної сировини в Симферополі. Крім Українського геологічного управління, міністерства геології та охорони надр, працюють трести в Донецькому басейні: «Артемвуглерозвідка» та

«Ворошиловградвуглерозвідка», Український трест міністерства чорної металургії, «Укрнафтрозвідка» охоплюють терен від Дінця до Карпат; допомагають Всесоюзні установи. Видаються журнали, монографії, карти.

Вся стаття, обсягом 6 сторінок, подає лише стислу геологію України, а не історію науки геології за 40 років з її досягненнями. Жодного імени не подано в цій статті. Можливо, автор мав рацію: писати про досягнення геологічної науки, не згадаючи імен геологів перших 15 років, значна частина яких загинула на засланні, не згадуючи ні А. П. Тутковського, ні М. Г. Світальського, ні інших його співробітників, які відкрили систему нафтових родовищ на Лівобережжі, — тяжко навіть для академіка Академії Наук УРСР (268).

ІV. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

О. В. Палладін, академік

Досягнення в галузі біохемії м'язів і нервової системи в Українській РСР за 40 років радянської влади (271—286).

До Жовтневої революції вивчали в Росії біохемію тільки в університетах на медичних факультетах. «Умови для наукової роботи на цих катедрах і для наукової діяльності прогресивних вчених за царизму були тяжкі» . . .

В 1921 році в Харкові організована науково-дослідча катедра хемічної фізіології, перетворена в 1923 році в науково-дослідчу катедру біохемії. В 1925 році в Харкові створено Український науково-дослідчий біохемічний Інститут, а в грудні 1932 року переведено його до Києва і включено в систему Академії Наук УРСР.

Паралельно вивчають біохемію в медичних інститутах — Сталіна, Дніпропетровська, Вінниці, Львова, Станиславова, Чернівців; в університетах на біологічних факультетах. Збільшуються кадри дослідників. Видають журнали.

«Україна останнім часом виходить на одне із перших місць і в галузі вивчення проблеми біохемії м'язової тканини, нервової системи, вітамінів, біохемії білкових речовин» (272—286).

Дослідженням впливу тренування на м'язах створюються сприятливі умови для процесів окислення, тренований м'яз не так швидко втомлюється. Досліджується характер харчових раціонів та їх значення для м'язів.

За 40 років з'ясовано ряд кардинальних питань хемічної структури, біохемічної динаміки й функціональної біохемії м'язів. Ряд досліджень має велике практичне значення, зокрема дослідження в галузі біохемії тренування, які знайшли широке застосування в практиці фізичної культури й спорту (277).

Ці дослідження провадять головню в Інституті біохемії Академії Наук УРСР (286).

**Р. В. Чаговець, член-кореспондент Академії Наук УРСР,
Ю. В. Лахно, старший науковий співробітник**

Досягнення в галузі біохемії вітамінів (287—292).

Дослідження вітамінів в Україні провадиться з початку 90-х років приват-доцентом Київського університету І. В. Троїцьким. Але ще на початку ХХ ст. наука про вітаміни не мала визнання. Дослідження вітамінів почалися з Жовтневої революції. В 1919 році опубліковані перші статті про вітаміни (О. В. Палладін). Важливе значення впливів вітамінів на організм людей та тварин. Дослідження в галузі біології вітамінів мають вивчити обмін самих вітамінів за різних функціональних станів. Вивчення вітамінів було пов'язано з питанням практичного застосування вітамінів із лікувальною метою.

Праці, видані українськими біохеміками, відіграли велику роль в розвитку вітчизняної вітамінології; це монографії Л. А. Черкеса, О. В. Палладіна, К. М. Леутського, В. Г. Савінова.

Б. А. Беліцер, академік Наук РУСР

Досягнення в галузі біохемії білків і ферментів (293—298).

Роботи в галузі дослідження білків і ферментів дають важливі дані, які мають і практичний інтерес.

**Г. В. Фольборг, академік Академії Наук УРСР,
О. Ф. Макаренко, член-кореспондент Академії Наук УРСР**

Розвиток фізіологічної науки на Україні (299—324).

Хоч до революції працювали видатні фізіологи: в Харкові — В. Я. Данилевський, у Києві — В. Ю. Чаговець, в Одесі — Д. Ф. Веріго та інші, але тільки після Жовтневої революції набула фізіологія широкого розвитку. Автор, згадуючи видатну діяльність В. Я. Данилевського (301), підкреслює, що він перший досліджував електричні явища в мозку. В. Ю. Чаговець, учень Павлова, підвів міцну базу під електрофізіологію і тим ув'язав її з фізичною хемією. О. В. Леонтович підкріплював свої фізіологічні спостереження гістологічними даними.

В контакті з фізіологією розвивалася патологічно-клінічна фізіологія. В патологічній фізіології видатний представник її — О. О. Богомолець. Він уважав порушення нормальної реактивності організму за основний фактор, який визначає можливість виникнення хвороби, її перебіг і закінчення. Інфекційна хвороба, ракова пухлина — можуть виникнути лише в наслідок порушення нормальної реактивності організму, результатом того є недо-

статня його опірність. Він пропонує новий метод патогенетичної терапії ряду захворювань. За останні роки він приділяв багато уваги проблемі боротьби за довголіття (304).

Наступник В. Я. Данилевського на кафедрі в Харківському медичному інституті Г. Ф. Фольборг головну увагу звертає на фізіологію травлення, процесів виснаження і відновлення та вищої нервової діяльності. (306).

Академік В. П. Протопопов — найвидатніший психіатр Радянського Союзу, вніс великий вклад не тільки в психіатрію — збагатив її цінними теоретичними й клінічними даними й запропонував ефективні методи терапії й профілактики маніякально-депресивної психози й шизофренії, — а й успішно розвиває фізіологічне вчення А. П. Павлова в Україні. (308).

Академік Д. С. Воронцов вивчає ролі різних іонів у процесі збудження (309).

В працях О. Ф. Макаренка дано широку клініко-експериментальну аналізу впливу функціонального стану кори головного мозку на обмінні процеси; провадяться дослідження мозкових форм ревматизму; працями його та його співробітників дається можливість підійти до питань профілактики й раннього лікування (310).

Велике значення мають праці дійсного члена Академії Наук УРСР М. М. Горєва і його співробітників для лікування шоку, гіпертонії, переливання крові (311).

Академік А. М. Воробйов був кращим носієм традиції школи В. Я. Данилевського. Він вивчав фізіологію травлення.

Р. Є. Кавецький вивчав реакції при раку, алергічних процесах, переливанні крові. Продовжував досліди О. О. Богомольця у вивченні фізіології й патології старіння.

Член-кореспондент Н. Б. Медведева працює над шоком, над виробленням тканинами специфічних речовин, які посилюють функції даного органу. Її праці відіграли важливу ролі в галузі трансфузії крові, що має істотне значення для практичної медицини.

Академік В. М. Іванов поєднує фізіологічні дослідження з клінічною практикою. Праці В. М. Іванова сприяли поліпшенню діагностики рака внутрішніх органів. Важливі праці його в галузі легеневих захворювань, зокрема рака легенів (315).

Академік О. І. Смирнова-Замкова вивчає клітинні та безклітинні організми. Вона поєднує морфологічні дослідження з експериментами, що дає можливість правильно розуміти фізіологічні причини змін морфологічних структур.

Член-кореспондент О. О. Городецький досліджує випромінювання радіоактивного фосфору. Він перевірив методи лікування захворювань крові (переважно в закордонній літературі) і дістав інші результати.

Д. К. Зеров, академік Академії Наук УРСР

Розвиток ботаніки на Україні після Великої Жовтневої Соціалістичної Революції (324—339).

За попередньої доби було багато підготовлено в Київському університеті, в тому числі великі гербарії фльори України, які передані Академії

Наук УРСР. В Академії Наук УРСР працювали: О. Л. Липа, О. В. Фомін, Є. І. Бордзиловський, Я. А. Фіялков (328).

Лісову рослинність вивчали після Жовтневої революції ботанічні кафедри університетів, Інститут лісового господарства в Харкові, Лісгосподарський інститут у Києві, Інститут ботаніки Академії Наук УРСР.

Інтенсивний розвиток сільського господарства поставив у чергу питання про вивчення фльори степової смуги. З'явилися заповідники: Асканія Нова, Хомутовський степ, Кам'яні могили, Стрілецький степ, Михайлівська цілина (329).

Вивчали лучну рослинність, «заплати Десни», Дніпра, плавні, фльору Полісся. До Жовтневої революції майже не вивчали рослинності боліт, — це робили тільки земства. З 1924 року вивчення боліт розпочав Д. К. Зеров.

Вивчають фльору за добами, починаючи з четвертиної доби (331—332).

Видатні праці В. В. Фінна та Я. С. Модилевського з їх учнями (333). Багато уваги приділялося фізіології рослин (Є. П. Вотчал, В. М. Любименко, М. Г. Холодний) (335). Дуже важливе значення має праця Т. Д. Лисенка, вивчення стадійного розвитку рослин.

А. О. Сапегін з Я. С. Модилевським поглибили теорію стадіяльності. Проблему вегетативного розмноження рослин вивчає після війни М. А. Любинський (337—339).

Вивчення рослинності весь час тісно сполучене з вимогами часу, з підвищенням продуктивності сільського господарства.

Великого значення набуває зв'язок ботаніки з розвитком ядерної фізики, дослідження впливів ядерних випромінювань на рослинні організми й поширення явищ радіоактивності у живій природі (339).

Я. В. Ролл, член-кореспондент Академії Наук УРСР

Розвиток гідробіологічної науки на Україні за 40 років радянської влади

(340—351)

Розвиток гідробіології почався після Жовтневої революції; до неї виникали біологічні станції в порядку приватної ініціативи. Так — у Києві на Дніпрі в 1909 році Товариство аматорів природи заснувало станцію; в Харкові — в 1914 р. — Товариство дослідників природи заснувало станцію на Північному Дінці (340).

У 1921 році Дніпровська біологічна станція входить до складу ВУАН, а «Співдружба українських і російських вчених-гідробіологів... дозволила підняти гідробіологічні дослідження на необхідну наукову висоту» (341). Починаються комплексні вивчення Дніпра, порогів, Десни. Зокрема притягають увагу райони, що мають бути затоплені: Кахівка, а ще більше — Харківський й Кременчуцький водойми. Року 1939 Дніпровська станція перетворена на Гідро-біологічний Інститут (343).

Зростає число станцій, поглиблюється їх праця. Праця набуває практичного значення: наприклад, вивчається вода Північного Дінця з метою забезпечення Харкова питною водою (344).

Засновується Чорноморсько-Азовська науково-промислова станція. В зв'язку з будівництвом Дніпрельстану проф. Д. О. Свиренко провів гідробіологічне комплексне дослідження Самари (345). При Дніпропетровському університеті в 1927 р. засновано гідробіологічну станцію. В 1937 році Карадагська біологічна станція ввійшла до складу Академії Наук УРСР.

Таким чином до Другої Світової війни гідробіологія значно розвинулась (347).

Після війни Досліджують Дунай, нижню течію Дніпра та Дніпро-Бугського лиману і Дністрового лиману (349). Збільшилися кадри працівників (351).

М. М. Гришко, академік Академії Наук УРСР

Акліматизація рослин на Україні (351—360).

До революції було багато парків у староукраїнських садибах: Тростянець, Софіївка, Олександрія, Корсунь-Шевченково, Весело-Боковенський на Кіровоградщині та інші. Звичайно, ліпше було б назвати хоч декого з основоположників цих парків, як Скоропадський — власник Тростянця, Потоцький — власник Софіївки, Браницький — Олександрії тощо, а не казати, що то парки-заповідники Академії Наук, бо тим робиться враження, що парки ці засновані Академією Наук.

Великих успіхів досягнуто в галузі акліматизації різних рослин (каштан, мигдаль, чай). (356-357).

Висуваючи на перше місце Мічурина та його впливи, автор зменшує роль академіка М. Т. Кащенко акліматизацією лише персиків. В акліматизаційному саді, де він був не тільки директором, а також вкладав багато власних коштів, він акліматизував виноград, етероносні рослини, троянди з Казанликської долини, багато лікарських рослин, риж, каву, мав величезний асортимент тюльпанів і т. п.

Не згадується і проф. А. А. Піонтковського, який теж чимало зробив для акліматизації рослин, головне винограду.

О. П. Маркевич, академік Академії Наук УРСР

Зоологічні дослідження на Україні за роки радянської влади (361—396).

Текст поділено на відділи; перший — дослідження в галузі мофології. Дослідження почалися в Києві в 1922 році з організацією науководослідної катедри експериментальної зоології на чолі з І. І. Шмальгаузенем. Це була перша в Україні лабораторія, де вивчали морфологію експериментальним шляхом. В 1924 році ця катедра була об'єднана з Мікробіологічним Інститутом, організованим з ініціативи проф. Ф. З. Омельченка; «йому було присвоєно назву Біологічного Інституту імені Ф. Омельченка». В 1930 році цей інститут об'єднали із Зоологічним музеєм, створивши науково-дослід-

ний Зоолого-біологічний Інститут Української Академії Наук, керований І. І. Шмальгаузенем. В тому ж році організовано філіяли — Одеський і Харківський. Вони згодом перетворилися на інститути. «У Дніпропетровському деякі питання ембріології хребетних... (1929,1931) досліджував Л. В. Рейнгард». Неясно: де саме, в якій установі працював він?

М. М. Воскобойников дав видатні праці в галузі морфології хребетних риб.

Створилася школа морфологів у Ветеринарному інституті Києва, під проводом Б. О. Домбровського.

Цінна праця Харківського медичного інституту (проф. В. Я. Рубашкін). У Києві, в ВУАН, цінні дослідження О. В. Леонтовича з гістології і фізіології.

Найбільше значення має школа Шмальгаузена: вивчення закономірностей онтогенетичного розвитку, що має значення для проблем еволюційної теорії та процесу формотворення.

Велику й цінну роботу провела Академія Наук. Спочатку зосереджувалися фауністичні праці в Зоологічному музеї, на чолі якого стояв М. Каченко. Року 1930 музей увійшов до Зоологічного інституту (370).

Вивчали фауну зоологи Харківського університету, Полтавського Краєзнавчого музею, зоологи Дніпропетровського та Одеського університетів (373).

Чають різного роду шкідників (376-378).

Орнітофауну досліджувала й Академія Наук; орнітофауну вивчали: І. Ф. Андреев (1953), О. О. Грабар (1941), О. Б. Кістяковський (1950), А. Н. Клітин (1950), М. Я. Кучеренко (1953), Л. А. Портенко (1950) (378).

Вивчали ссавців (379): Західньої України — К. Н. Благосклонов (1946), І. І. Коллюшев (1949, 1953, 1955) (380).

V. ТЕХНІЧНІ НАУКИ.

П. С. Кучеров, член-кореспондент Академії Наук УРСР

Розвиток гірничої науки на Україні за 40 років радянської влади (399—422).

Спочатку автор дає загальний огляд розвитку гірничої науки в Росії (399—402).

Історію гірничої науки в Україні починає він словами:

«У тяжкі роки іноземної інтервенції та громадянської війни промисловість і транспорт нашої країни являли суцільні руїни».

Дивне розуміння слова «інтервенція».

Далі подається стисла історія заснувань науково-дослідчих установ з 1921 р. та імена видатних дослідників: Шевяков, М. М. Федоров, О. М. Діннік (402).

О. П. Чекмарев, К. Ф. Стародубов, академіки Академії Наук УРСР
М. І. Красавцев, кандидат технічних наук

Розвиток досліджень у галузі металургії на Україні (1917—1957) (423—446).

До Жовтневої революції було лише 2 наукові установи, які досліджували металургію: катедра Київського Політехнічного інституту (проф. В. П. Іжевський) і катедра металургії в Катеринославському Гірничому інституті. Після перемоги Жовтня засновано катедри в Донецькому Індустріальному інституті, а з 1930 року засновано Дніпропетровський Металургійний інститут, інститути в Харкові (науково-дослідний металів з 1928 р.), в Дніпропетровську (науково-дослідний інститут металів, 1929), інститут Чорної металургії Академії Наук УРСР, 1939 (423-424). Видається чимало журналів та збірників.

В галузі металургії зокрема видатні: академіки — М. В. Луговцев, М. М. Доброхотов, О. П. Чекмарев, В. М. Свечніков, Г. В. Курдюмов, К. Ф. Стародубов.

Г. Ф. Проскура, академік Академії Наук УРСР

*Розвиток гідротурбобудування після Великої Жовтневої
Соціалістичної Революції (447—454).*

Автор стисло подає розвиток гідротурбобудування не тільки в Україні, поділяючи цей розвиток на два періоди: перший — «струйний», в цілій Росії — використання енергії річок. Він починається із праць Ломоносова, Ейлера, Бернуллі. Другий період — від 1900 року, коли почали використовувати гідродинаміку. Найбільший розвиток падає на 40 років, після Жовтневої революції; автор дає хронологічний показник головних споруд в Україні.

А. О. Василенко, академік Академії Наук УРСР

*Розвиток сільсько-господарської механіки на Україні
за роки радянської влади (455—468).*

Автор веде початок розвитку сільськогосподарських знарядь не з Жовтневої революції, а з давніших часів, із народної творчості. Проте машини в сільському господарстві з'явилися пізно, в XIX ст. (455). Головними осередками науки про сільськогосподарські машини були: в Росії — Петровсько-Розумовська академія (проф. В. П. Горячкін), а в Україні — катедра прикладної механіки Київського Політехнічного інституту (проф. К. Г. Шіндлер) та Технологічний інститут у Харкові (проф. Латишов). Року 1912

засновано бюро сільсько-господарської механіки на Мілітопільщині — Акимівську машинодослідну станцію (456).

Далі, — каже автор, — перебудова сільського господарства на основі колективізації викликала в широких розмірах розвиток машинової техніки. В 1922—1925 р. р. відбудовуються підприємства сільсько-господарського машинобудування, 70—80% яких було в Україні, а в 1925—1926 р. р. машинобудування досягло довоєнного рівня. В реконструктивний період промисловість сільсько-господарського машинобудування перетворилось у передову галузь виробництва. В зв'язку з ростом промисловости розгортається наука про сільсько-господарські машини та механізми. В Україні розвиток сільськогосподарської механіки починається з 1923 року, коли в Інституті технічної механіки Академії Наук була організована секція сільськогосподарської механіки для досліджень із питань теорії, з К. К. Симінським на чолі, та науково-дослідна катедра сільськогосподарської механіки, яка існувала до 1933 року (457). Перелічуючи осіб, що працювали над удосконаленням сільськогосподарських машин, автор згадує проф. П. М. Супруненка. Ця згадка дуже цікава: це не тільки професор, але й академік, заарештований в середині 30-х років, доля якого невідома.¹⁸ (458).

Ці науково-дослідні установи зазнали багато змін: року 1929 були організовані в Харкові: Український науково-дослідний інститут сільськогосподарського машинобудування, з філіялом у Києві (ліквідований в 1938 р.) і в 1930 році — Український науково-дослідний інститут механізації сільського господарства.

Після ліквідації УНІСГОМ центр наукової розробки перенесено на відділ сільськогосподарської техніки при Інституті електротехніки АН.

Рядом з удосконаленням сільськогосподарських машин провадилосся вивчення ґрунтів, характеру збіжжя, картоплі, кукурудзи і т. п.

Після війни, коли промисловість сільськогосподарських машин була зруйнована, збільшується науково-дослідні установи: організується Інститут машинознавства та сільськогосподарської механіки Академії Наук УРСР (460); р. 1956 — засновано Академію сільськогосподарських наук. Крім того дослідна робота провадилася сільськогосподарськими інститутами Харкова, Одеси, Білої Церкви, Умані, Львова (463).

К. К. Хренов, академік Академії Наук УРСР

Розвиток зварювальної техніки на Україні за роки радянської влади (469—486).

Автор зазначає, що зварювальна техніка починається з дохристиянської доби. В XIX ст. перші великі винаходи зроблено в Україні М. М. Бенардосом, і в 1888 році, в київському часописі «Инженер», вміщено перші наукові статті (469).

За радянських часів, з 20-х років В. П. Нікінін розпочав дослідження техніки електрозварювання в Дніпропетровському Гірничому інституті

^{18a} Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 157.

(471); пізніше — досліди в Харкові. Створено Український автогенний трест (472—473).

Від 1930-го року починаються систематичні наукові дослідження в Академії Наук, під проводом академіка Є. О. Патона (473). Основною проблемою зварювальної техніки залишається автоматизація дугового електрозварювання. В 1932 році в Академії Наук засновано Інститут електрозварювання (474). Багато дала американська техніка — зварювання під флюсом (476). Її використав Інститут електрозварювання Академії Наук.

Після повороту Інституту до Києва, в 1944 році, почалася інтенсивна праця, в якій вирізнялися, крім Є. О. Патона, В. І. Дятлов, В. В. Шевєрницький. Зокрема важливі досягнення в створенні зварних мостів: серед них суцільнозварний міст через Дніпро в 1953 р., — найбільший у світі (481). Взагалі, після війни, в питанні електрозварювання Україна стоїть на рівні з США (483). Багато має досягнень науково-дослідна кафедра в Київському Політехнічному Інституті, очолена К. К. Хреновим.

Ф. П. Белянкін, академік Академії Наук УРСР,

Історія розвитку науково-дослідних робіт в Інституті будівельної механіки Академії Наук УРСР (487—489).

Це стаття, яка ставить своїм завданням подати картину розвитку наукових досліджень тільки Інституту Академії Наук УРСР.

Починається стаття черговою брехнею: «Інститут будівельної механіки Академії Наук УРСР був організований одночасно з Академією в 1919 році під назвою Інституту технічної механіки» (487). Ф. П. Белянкін, співробітник Академії з давніх часів, не міг не знати, що Академію засновано в 1918, а не в 1919 році. Цікаве й те, що такий інститут був запланований дійсно одночасно з Академією в 1918 році.¹⁹

В списку перших академіків, призначених у 1918 році, С. П. Тимошенко був призначений на катедру технічної механіки. Таким чином твердження, що — «перший випадок в історії, коли в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю і діячі техніки обрані дійсними членами Академії» (487) — повністю стосується не 1919, а 1918 року, коли советська влада ще не торкалася науки України.

З цього інституту виділено було в 20-их роках окремі лабораторії транспортної, гірничої та сільсько-господарської механіки й електрозварювання, які згодом перетворено на інститути.

Автор подає картину розвитку Інституту будівельної механіки, зазначаючи проблеми, а почасти — виконавців їх.

В цілому нарисі дається картина розвитку науки та її досягнень.

¹⁹ Д. Дорошенко, Історія України, т. II, стор. 363.

Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. I, стор. 13.

²⁰ Д. Дорошенко, Історія України, т. II, стор. 364.

²¹ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 155.

**Г. И. Сухомел, академік Академії Наук УРСР,
М. М. Дідковський, кандидат технічних наук.**

*Розвиток на Україні досліджень з гідравліки за 40 років радянської влади
(500—504).*

Автори подають стислі відомості про стан гідравліки до революції в Росії та Україні; після Жовтневої революції засновано низку гідротехнічних і гідромеліоративних інститутів та факультетів, у тому числі, в 1926 році, в Інституті гідрології та гідротехніки Академії Наук УРСР. В цьому інституті та інших розробляються теоретичні питання гідравліки, а крім того — практичні праці в «співдружності з виробничими організаціями». Будуються водопропускні споруди на річках, проводяться канали.

Т. І. Швець, кандидат технічних наук.

З літопису гідрологічних досліджень на Україні (1917—1957) (505—517).

Подається в хронологічному порядку, з 1918 року, показник видатних подій — видання важливих праць, заснування інститутів, виконання важливих споруд і т. д. В цьому нарисі є такі рядки:

«Знищення приватної власності на землю стимулювало використання гідравлічної енергії річок; уже в 1918 р. Є. В. Опоков опублікував працю — «Про використання рухової сили річки України» (506).

В цьому нарисі цікаве те, що з 1918 до 1932 року згадуються видатні праці Є. В. Опокова. Цікаве й те, що Є. В. Опоков був академіком ВУАН з 1929 року та директором Інституту гідрології, а в 1937 році був заарештований; дальша доля цього видатного вченого невідома.

А. П. Філіпов, член-кореспондент Академії Наук УРСР.

Огляд досліджень з коливань пружних систем (518—529).

Ця стаття є популяризацією праць академіків М. М. Крилова, М. М. Боголюбова, О. М. Дінніка та їх співробітників.

*
* *
*

Такий стисло поданий зміст цієї великої книги. Ми спробуємо дати відповідь на два кардинальні питання, які викликає вона:

1) Чи дає видання Академії Наук УРСР дійсно картину розвитку науки в УРСР за 40 років? і

2) Яка наука є те, що подається в книзі, як наука?

На перше питання відповідь повинна бути така: картини розвитку науки книга, видана Академією Наук УРСР, не дає. На це є, правда, попередження в передмові Президента О. В. Палладіна, який пише, що «статті охоплюють далеко не всі науки і не всі наукові проблеми». Але тоді — який «підсумок діяльності українських вчених в різних галузях науки» (стор. 111) дають вони? Для чого дано таку «пишну» та зобов'язуючу назву?

Коли ми читаємо, що збірник подає «розвиток науки за 40 років», кожен читач має право чекати, що він знайде історію певної науки за 40 років. Цього тут не дано: за невеликими винятками, подається розвиток науки лише після II світової війни. Таким чином, замість розвитку науки за значну добу 40-ліття, ми маємо лише шматочок доби — 12 років (1945—1957 роки). Пощо цей фальсифікат? Хто виграє від цього? Замість імпульсивної картини розвитку науки в Україні з початку дійсного наукового ренесансу 1920-их років, всі автори (за винятком 8) подають одірваний від попередньої доби уривок історії культури за 12 років. Можна було б, з погляду комуністів, знайти пояснення, чому відкинуто 20-ті роки: в наслідок боротьби з українським «націоналізмом» у науці, але відкинуто 30-ті та початок 40-их років, коли комуністична партія вже розправилася із залишками «націоналізму» й розпочала «тріумфальний факельцуг» серед румовища науки 20-х років. Це питання набуває ще більше інтересу, коли ми звернемо увагу, що стосується воно не лише гуманітарних наук, а також і математики, механіки чи хемії.

Виключаючи динамічний розвиток, відкидаючи історичний процес, скреслюючи дійсно наукові досягнення, а разом з тим сотні імен видатних діячів української науки у всіх її виявах, автори нарисів підмінюють їх здебільшого сухими каталогами, реєстрами стабільного характеру того, що було зроблено за останні 12 років.

Перше, що вражає в книзі, — присвяченій розвитку науки в УРСР — виданій Академією Наук, є відсутність спеціальної статті про Академію Наук, яка мала б бути центром наукової роботи. Згадки про Академію Наук та її установи розкидано по всіх статтях збірника всуміш з іншими установами, університетами, інститутами, катедрами. Тому зробити висновок, яку саме роль відіграла Академія Наук у розвитку науки в УРСР, не можна. Статті в цілому — строкаті, з них лише три присвячені спеціально Академії Наук. Це тим цікавіше, що моментів заснування Української Академії Наук (не Академії Наук УРСР) надається велике значення, навіть для цього йдуть на фальсифікацію історії. В передмові редактор — Президент Академії Наук УРСР, академік О. В. Палладін, свідомо фальшуючи історію, переносить заснування Академії Наук з 1918 року на час «після встановлення Радянської влади на Україні», але не подає точно дати цієї важливої події, яка, на думку його, «була яскравим свідченням піклування Комуністичної партії і Радянського Уряду про розвиток науки й культури в Українській РСР» (ст. II передмови). Далі фальшивку: д-р Ф. Лось взагалі вважає за аксіому заснування Академії Наук большевиками; О. О. Нестеренко і В. М. Чуїстов датують заснування Академії л ю т и м 1919 року (стор. 57); Г. М. Савін дає іншу дату: «Рада Народних Комісарів УРСР прийняла (в червні 1919 р.) постанову про організацію Академії Наук

УРСР» (стор. 176); А. Б. Думанський пише: «у 1919 році була створена Академія Наук України» (стор. 253); Ф. П. Белянкін пише: «Академія Наук заснована в 1919 р.» (стор. 487).

Так сім авторів, разом із Президентом, фальсифікують історію. Могли не знати правди — О. О. Нестеренко та В. М. Чуїстов (невідомо, кому з двох належать слова про «лютий 1919 р.») та Г. М. Савін: вони нові люди в Академії. Але Президент О. В. Палладін, А. В. Думанський, Ф. П. Белянкін — не знати не могли. О. В. Палладін був у 1927—1928 рр. членом-кореспондентом ВУАН і не міг не знати про підготовку святкування ювілею заснування ВУАН; не міг не знати й Ф. П. Белянкін, науковий співробітник ВУАН з великим стажем. А. В. Думанський був у 1918 році професором Київського Політехнічного інституту²² й така важлива подія, як заснування Академії, теж не могла не притягти уваги професорів, тим більше, що дехто з професорів стали академіками (С. П. Тимошенко, В. А. Косинський), а чимало взяли участь в праці Академії.

З цього видно, що ми маємо справу зі свідомим фальшуванням історії, привласненням большевицьким урядом великого, епохального значення культурного досягнення, яке належить Гетьманській владі.

Це фальшування не єдине: воно потягло за собою ряд інших — в біографіях учених, в історії установ. Між іншим — цікава історія Інституту технічної механіки. В 1918 році, в числі перших академіків був призначений С. П. Тимошенко на катедру Технічної механіки.²³ Не зважаючи на це, академік Г. М. Савін пише, що Академію Наук засновано в червні 1919 року, а далі: «в складі нової Академії Наук був організований Інститут технічної механіки. Вперше в історії науки в систему інститутів Академії Наук було включено інститут технічного профілю» (стор. 176). Далі академік Ф. П. Белянкін повторює майже дослівно:

«Інститут будівельної механіки був організований одночасно з Академією в 1919 році під назвою Інститут технічної механіки...» «перший випадок в історії, коли в систему інститутів Академії Наук включено інститут технічного профілю і діячі техніки обрані дійсними членами Академії» (487).

Ці книжки дуже цікаві: вони свідчать, що тут або дослівний плягіат — переписано одним автором у другого, або — спільне джерело фальсифікату історії, можливо — редакційна колегія.

Ці фальшиві інформації дуже важливі; вони ніяк не можуть бути пов'язані з політикою Комуністичної партії та уряду відносно ВУАН протягом майже 10-ти років, коли вони вели нищівну боротьбу проти неї, і на решті низка академіків (С. Єфремов, М. Слабченко, М. Супруненко, Є. Опоків, М. Світальський та інші) та сотні наукових співробітників були заслані й багато з них загинуло на каторожних роботах. Нищили все: людей, наукові твори, друковані та в рукописах.²⁴ Як можна пов'язати весь цей терор з «підкуванням» уряду та партії Академією, про яке пише О. В. Палладін? Як могло бути, що «заснована большевиками в 1919 році після

²² Енциклопедія Українознавства, Словн. частина, стор. 604.

²³ Д. Дорошенко, Історія України, ч. II, стор. 364.

²⁴ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 65—81; додаток 9.

перемоги Советського уряду» Академія Наук стала цитаделлю отої «переможеної» советським урядом національної культури?

Редакція збірника «Розвиток науки» робить послідовно, замовчуючи все, що торкається отієї Академії Наук, ВУАН, яку вони зруйнували в 30-х роках. Де-не-де згадується хтось із діячів тієї Академії, щось з її наукових досягнень. Не відводячи належного місця цій Академії Науки в історії науки України, автори замовчують її організацію, сферу наукових інтересів, її видання, а також всіх її президентів. Ставлення надзвичайне для збірника, виданого під редакцією і під фірмою Академії Наук УРСР, де автори — переважно академіки та члени-кореспонденти Академії Наук. Зо всіх президентів згадано кількома рядками О. О. Богомольця та з належною увагою О. В. Палладіна. Цікаво: інші президенти не згадуються не тільки як керівники наукової праці Академії Наук, але навіть як видатні вчені, якими були всі вони: В. Вернадський — мінералог, геохімік (1918—1920), О. Левицький — історик права (1920—1921); М. Василенко — історик права (1921); В. Липський — ботанік (1921—1928); Д. Заболотний — мікробіолог, епідеміолог (1928—1929).

Цікаво, що розпорядок матеріялу подано відповідно до відділів Академії Наук УРСР, але цим обмежується пристосування матеріялу до Академії Наук: у всіх розрізах цей матеріял обмежений, і в хронологічному — бо взято переважно добу після II світової війни, — і в тематичному, — бо згадано не всі інститути, комісії, проблеми, які характеризують науку за 40 років, — і в персональному, бо не згадано значного числа видатних учених.

Найбільших обмежень зазнав суспільний відділ. Ці обмеження проведено двома шляхами: поперше — майже не згадано праці гуманітарних установ в 20-х і 30-х роках, а подруге — не згадано значного числа інститутів останнього періоду. Таким чином випала з огляду наукових досягнень вся діяльність М. С. Грушевського, який створив комплекс комісій під загальною назвою Історичні установи, і протягом 7 років (1924—1930) ці установи розгорнули велетенську працю у всіх галузях наук, об'єднали колектив понад 100 осіб, зв'язали з Академією Наук всі більші культурні осередки України. Наукова праця Історичних установ виявилася у великій кількості наукових видань, монографій, видання джерел історії, наукових збірників, періодичних виданнях, як «Україна». Д-р Ф. Лось згадав побіжно кілька установ з цього комплексу, але помилково. Над усією цією працею височила постать її керманіча, академіка М. С. Грушевського. Як ставилися до нього не тільки в Україні, а в цілому вченому світі, показав ювілей його в 1926 році, який поеретворився в пишне національне свято. Ім'я Грушевського згадано в нарисах д-ра Лося та члена-кореспондента Д. Х. Остряніна тільки із закидом в «ідеологічних» помилках. Поруч акад. М. С. Грушевського цю добу характеризувала й особа Д. І. Багалія, теж видатного історика, якого теж майже не згадано, як не згадано його комісії, ні ювілею в 1927 році, що теж набув характеру великого свята. Тільки в статті академіка Л. А. Булаховського згадано належним чином велетня науки академіка А. Ю. Кримського, але як філолога. Його праця орієнтолога залишилася поза увагою. На Історико-філологічному відділі ВУАН, як він називався тоді, крім історичних установ, працювали комісії історії давньої та

сучасної літератури під проводом видатних учених — академіків В. М. Перетца та С. О. Єфремова; працювала Етнографічна комісія під проводом академіка А. М. Лободи, яка поширила мережу дослідів на всю Україну і дістала медалью від Академії Наук за свою працю. Залишилися поза увагою і праці ВУАК; його побіжно згадав С. М. Бібіков. З ВУАК'ом зв'язана праця видатного з європейським іменем мистецтвознавця, академіка Ф. І. Шміта. Все це було зруйновано на початку 30-х років.

Але не згадано й інститутів Академії Наук УРСР після «реорганізації» Академії Наук: інститутів — Української літератури імені Шевченка, Фолкльору, Кабінету вивчення єврейської літератури та інших.

Не згадано праці відділу Соціально-економічного: комісій — Історії українського права, Звичаєвого права, Народного господарства, Фінансів, Радянського права, Філософії права. На чолі їх стояли видатні вчені — академіки: М. П. Василенко, О. О. Малиновський, К. Г. Воблий, Р. М. Орженцький, Л. М. Яснопольський, О. М. Гіляров. Побіжно згадано Демографічний інститут (директор Птуха), — єдину установу, яка вивчала статистику як науку.²⁵ Якщо взяти до уваги працю всіх цих комісій за перші 15 років існування Академії Наук, сотні томів монографій, збірників, «Записок», «Праць», бюлетенів, то перед очима читача з'явиться картина тих наукових досягнень, які мала Академія Наук; значна частина тих досягнень була свідомо знищена в добу так званої «реорганізації» Академії Наук: «реорганізацію» цю вірніше можна назвати добою руйнації Академії. 20-ті та перша половина 30-х років були добою виняткового піднесення науки в Україні, її дійсним культурним ренесансом.

Але те, що дають всі статті відділу Суспільних наук, далеке від цього ренесансу. В галузі історії, — пише автор, д-р Лось, — обмеження завдань історичної науки «ударними» темами агітаційного характеру, брак глибоких знань у дослідників, накопичування матеріалів без критики, аналізу, незнайомство з т. зв. «допоміжними» дисциплінами. Такий характер «самокритики» автора-комуніста (52—55).

Той же характер «самокритики» мають інші статті відділу суспільних наук: О. О. Нестеренко та В. М. Чуїстов скаржаться на брак підручників з економіки, на «безладдя» в цій справі. Головним недоліком економічних проблем є брак —

«глибокого дослідження таких питань, як загострення суперечностей в таборі імперіялізму, ... загнивання капіталізму, ... становища і боротьби робітничого класу, поглиблення колоніальної системи, наростання аграрної кризи, розкриття реакційної суті сучасних буржуазних теорій».

Другою помилкою економістів УРСР є —

«відірваність від повсякденного виробничого життя фабрик, заводів, шахт, МТС, колгоспів, радгоспів. Проблеми політичної економії соціалізму не можна вивчати без дослідження на конкретних прикладах передового досвіду, без виявлення і розкриття недоліків у певній галузі виробництва» (70).

²⁵ Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. I—II.

В галузі археології, як сказано вище, автор, д-р О. М. Бібіков, скресливши перші 25 років, згадавши лише про «ідеологічну боротьбу», зосереджує увагу на польових роботах останніх 12-ти років.

Такий «розвиток» науки в УРСР у галузі Суспільних наук подає Академія Наук УРСР за 40 — фактично — за 12 років. Підсумки більше ніж сумні і треба назвати їх не «розвитком», а «занепадом» гуманітарних наук.

Трохи «ліпше» стоять справи з іншими дисциплінами. У відділі «Фізико-математичні науки» спостерігаємо замовчування досягнень науки за перші роки після революції 1917 р. (автори келективного нарису — «Досягнення в галузі фізики» починають з 1928 року, автор нарису — «Досягнення математики» — з 1933 р.). Надзвичайно важливий кінцевий висновок академіка Г. М. Савіна: «безустанним піклуванням партії та уряду створені всі необхідні умови для успішного розвитку науки».

У відділі «Хемічні та геологічні науки» найбільше подається історія хемічних дисциплін і розвиток їх зв'язується з дореволюційною наукою в Україні. Взагалі статті цих двох відділів дають найбільше матеріялу для уяви про розвиток фізичних, математичних та хемічних наук в УРСР. Цілком окремо стоїть стаття академіка М. П. Семененка — про «успіхи у вивченні геології та мінеральних сировинних ресурсів УРСР». Ця стаття нічого не дає ні для «розвитку» геологічної науки, ні для «успіхів у вивченні геології»; в ній не дано динаміки розвитку науки, не згадано жадного імені, взагалі — скреслено всі досягнення науки до II світової війни; не подано сучасного стану науки геології й обмежено зміст статті поданням відомостей про сучасний стан мінеральних сировинних ресурсів УРСР.

У відділі «Біологічних наук» — статті надто вузько-спеціальні (О. В. Палладіна, Р. В. Чаговця, В. О. Берліцера, Г. В. Фальборга), до того ж — обмежені тими ж 12-ма роками. Статті Д. К. Зерова та О. П. Маркевича дають картину не розвитку наук, а каталоги установ та проблем тієї ж доби — 12 років. Ширше охоплюють питання В. Я. Ролля та М. М. Гришко.

У відділі «Технічні науки» вміщено найбільше нарисів — 9. Як статті цього розділу, так і трьох попередніх вказують на тісну залежність наукової тематики від утилітарних, практичних завдань.

Всі статті написано по різному: одні, як уже говорилося вище, обмежуються науковою працею АН УРСР, інші — беруть всю Україну, треті — взагалі не дають огляду наукової роботи, а дають просто уривок, ледве пов'язаний з темою, як дав Т. М. Рильський. Також не однакові хронологічні межі нарисів: одні торкаються давніших часів, інші — лише повоєнної доби. Нема нічого спільного в трактуванні тем: одні дають багато імен науковців, що працюють у певній галузі науки, інші — уникають цілком імен.

Треба сказати, що в огляді розвитку наук уже після «реформи» Академії чомусь бракує кількох інститутів, серед них — Мікробіології, Клінічної медицини, Транспортної механіки; тому багато видатних імен залишилися поза увагою.

Інститут Мікробіології в 1928 р. був реорганізований славетним ученим, Президентом ВУАН, академіком Д. К. Заболотним і після смерти його носив його почесне ім'я. Далі — на пості директора швидко змінювалися комуністи: з 1934 р. — Ручко, засланий, та з 1938 р. (?) комуніст П. Є. Марусенко.

Доля його невідома.²⁶ В «Розвитку науки УРСР» навіть не згадується ні цього інституту, ні наукових праць видатного, світової слави вченого, ім'я якого носив інститут — Д. К. Заболотного. Він вивчив чуму в Індії і перший встановив носіїв її і «фактично спричинився до ліквідації чуми в цілому світі». «Його відкриття в справі збудника холери відіграло величезну роль в боротьбі з епідеміями холери в Росії і Україні та інших країнах; Заболотний сам на собі робив експерименти, офіруючи життям науці. Наукові дослідження Д. Заболотного з пранцями не тільки клясичні, а й по суті перші в науці.²⁷ Він «вписав своє ім'я на сторінки світової науки», але крім того створив нову науку — епідеміологію.²⁸

Не згадано Інституту Експериментальної Біології та Патології імені О. О. Богомольця. Надто мало місця взагалі відведено науковій діяльності цього видатного вченого, ім'я якого зв'язано з проблемами ендокринології, переливанням крові, і зокрема, старістю та передчасним старінням. Ім'я О. О. Богомольця широко відоме в цілому світі.²⁹

З медичного кола не згадано імені академіка В. П. Філатова, славетного офтальмолога, що вславився пересадкою роговиці, яка повертала зір сліпим. Не згадано академіка М. Ф. Мельникова-Разведенкова, що дістав світове ім'я своїми працями з паталогічної анатомії.³⁰

У книзі «Розвиток науки» не згадується нікого з геологів, хоч «науці» (?) геології присвячено кілька сторінок. Ці сторінки може найцікавіші в книзі, бо там не названо жадного імені геологів, хоч якраз ця галузь була репрезентована рядом видатних учених. Почати треба з одного з основоположників ВУАН, першого Президента її, академіка В. І. Вернадського, члена Російської, Української, Паризької та Чеської Академій. Видатний вчений мінералог, кристалограф, творець дисципліни геохімії, біохімії; він один із перших вивчав радіоактивні речовини. В значній мірі дослідження його були зв'язані з науковими осередками Праги, Парижу, Лондону. Він викладав у Сорбонні, Лондоні, Празі (Карловім університеті); провадив дослідження в Інституті Кюри-Складовської.³¹

Другим видатним геологом-географом був академік А. П. Тутковський, з перших дійсних членів Академії Наук; він «зробив для України більше, як цілі покоління до нього». В. Кубійович називає його «батьком україн-

²⁶ «Вісті», 1938, ч. 7, стор. 79.

²⁷ І. Розгін, Академік Д. Заболотний. «Наші Дні», Торонто, 1955, ч. 70, стор. 22—23.

Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. I, стор. 66, т. II, стор. 97.

²⁸ І. Розгін, там же, стор. 23.

²⁹ І. Розгін, Академік О. О. Богомольць. «Нові Дні», 1954, ч. 48, стор. 14—16.

³⁰ Юбилейный Сборник в честь проф. Н. Ф. Мельникова-Разведенкова. М. 1907.

³¹ БСЭ; I видання, т. X, стор. 306—307; II видання, стор. 500. А. Є. Ферсман, Жизненный путь В. И. Вернадского. «Записки Всероссийского Минералогического Общества», 2-ая серия. СПб., 1946.

В. Кубійович, Геологія. «Енциклопедія Українознавства», Словникова частина, ч. I, стор. 365. Вернадський В., там же, стор. 231—232.

ської геології».³² Вчений з величезною ерудицією, П. А. Тутковський залишив багато — біля 2 000 — праць, які мають світове значення, як «Еолове походження лісу», низка праць з палеонтології, геології, геофізичної географії України. Його ювілей 1930 року був науковим святом України, на яке відгукнулися вчені всього світу.³³ Йому пощастило: він помер у 1930 році, як казали тоді, «своєчасно», бо в 1934 році в Академії Наук відбулася «публічна проробка» П. Тутківського, себто «фактичний суд» над ним—уже після смерті — і над його найближчими співробітниками. Що не було винищено в 1934 році, винищено було в 1937 році.³⁴

Наступник П. Тутковського на посту директора Інституту Геології був теж видатний геолог, М. Г. Світальський, вчений широкого масштабу. Перші роки перебування в Академії були великими успіхами його: в 1935 році був він Віце-президентом, Заступником голови Ради виробничих сил; його експедиції на Лівобережжя, наслідком яких було епохальне досягнення — знахідки в Нагольному кряжі нафти, що було темою доповідей та обговорень під час сесії АН.; ними пишалася вона. Але року 1937 М. Г. Світальського було заслано, заслано й низку його співробітників.³⁵

Не згадуючи низки видатних геологів, що працювали в інституті й були заарештовані, заслані в 1934, 1937 р. (один із них — проф. В. І. Крокос покінчив самогубством), зупинемося на долі академіка С. Л. Рудницького. Видатний географ, «творець української національної географії», за висловом В. Кубійовича, приїхав у 1929 році із Західної Європи до УРСР для заснування Інституту Географії, але незабаром засланий на Соловки. Тяжко хворий, інвалід за визнанням таборових лікарів, нездатний до фізичної праці, він ледве животів на мізерному пайку (як непрацючий), але дух не вгасав у ньому: він став центром, біля якого гуртувалися українці-наддніпрянці та галичани, їм розповідав він про наукове життя та науку й «тірко каювся, що повірив большевикам» і приїхав до УРСР.³⁶

З цього стислого огляду становища в УРСР якраз на взятій за межі книги, присвяченій «Розвиткові науки в УРСР» одній галузі цієї науки, що могла пишатися такими видатними вченими, робиться ясним, чому в нарисі академіка-комуніста М. П. Семененка — «Успіх у вивченні геології...» ми не знаходимо жодного імени.

Зупинемось ще на кількох іменах видатних вчених: Є. В. Опоков, відомий гідролог, директор Інституту Гідрології, якого вважали за «найважливішого дослідника з галузі гідрології» АН УРСР, ім'я якого згадується

³² І. Розгін, П. Тутковський. «Наші Дні», 1957, ч. 88, стор. 15—18.
А. Синявський, Академік П. А. Тутковський. «Україна», Київ, 1929, кн. VII—VIII.

В. Кубійович, «Енциклопедія Українознавства», т. I, стор. 36.

³³ І. Розгін, П. Тутковський. «Наші Дні», 1957, ч. 88, стор. 20—21.

³⁴ «Вісті», 1935, ч. 6—7, стор. 33—38.; 1937 р.: ч. 6—7, стор. 103, 114—115.

Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 71, 107.

³⁵ В. Кубійович, «Енциклопедія Українознавства», т. I, стор. 36.

³⁶ С. Підгайний, Інтелігенція на Соловках. Н. Ульм, стор. 60—61.

Н. Полонська-Василенко, Українська Академія Наук, т. II, стор. 71—72.

В. Кубійович, «Енциклопедія Українознавства». Словникова частина, I, стор. 365.

в нарисі Г. І. Швеця — «З літопису гідрологічних досліджень на Україні» (514), — але тільки де його праці в АН УРСР. За часів ежовщини його було заслано й дальша доля його невідома.³⁷

Зник в надрах НКВД талановитий дослідник, академік П. М. Супруненко, директор Інституту Транспортної механіки; з його арештом ліквідовано було й інститут.³⁸ Ім'я його побіжно згадане в книзі, в нарисі А. О. Василенка — «Розвиток сільсько-господарської механіки на Україні» — в зв'язку з конструкцією жаток-самоскидок (458).

Гадаємо, наведених прикладів досить; їх можна було б ще збільшити, але суть не в тім, скільки пропущено установ, імен, значних досягнень. Суть у тім, кому це потрібне? В чііх інтересах українська наука штучно збіднена, позбавлена того, що могло б сприяти піднесенню її в очах об'єктивного читача? Чому подано її такою однобокою, тільки в якості допоміжної до різного роду промислових закладів?

Підводячи загальні висновки, треба звернути увагу на те, що в цілому редакційна робота репрезентована дуже слабо. Не будемо казати про дрібниці, як, наприклад, розбіжність в транскрипції слів: наприклад, «інститут» пишеться то з великої, то з малої літери; але є хоби значно більші, наприклад, читаємо: «Чернігівський університет» (стор. 261) замість — «Чернівецький». Правда, це зауважено в списку помилок. А от різна номеклятура ріки Сіверський Дінець залишається неуніфікованою: то — «Північний» Дінець (37, 344, 345), то «Сіверський» (380, 388, 505).

Поруч із тим треба підкреслити одну, спільну для всіх нарисів, за великим винятком, рису: всі статті підкреслюють вищість російської культури в порівнянні з українською. Друга спільна майже у всіх нарисів риса — це пошана перед марксо-леніно-сталінізмом, його ідеологією. Це характеризує не лише статті Суспільного відділу, але й інші, в тому числі математичні. Академік Й. З. Штокало, наприклад, пише, що

«Методологічною основою нашої математики... є діалектичний матеріалізм, який дає єдино правильний шлях розвитку науки, що всі свої досягнення спрямовує на благо народу, на справу соціалістичного будівництва» (149).

Можливо, академік-математик висловив цей погляд із більшою чіткістю, але погляд цей бринить у всіх його майже статтях. У певній гармонії з ним стоїть твердження іншого автора, члена-кореспондента П. С. Кучерева:

«У 1931 р. бійці, командири й політпрацівники однієї з військових частин, вивчаючи твори В. І. Леніна, звернули увагу на його думки, присвячені ідеї підземної газифікації. Вони порушили перед урядом клопотання про практичну реалізацію цієї ідеї видатного російського вченого. Незабаром окремою постановою ЦК ВКП(б) ця проблема була поставлена на порядок денний для наукових установ і для промисловости. Був заснований трест «Підземгаз» (стор. 421).

³⁷ І. Т е с л я, Гідрологія. «Енциклопедія Українознавства», Словникова частина I, стор. 380. Автор пише так: «з н и щ е н и й большевиками під час ежовщини».

³⁸ Н. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о, Українська Академія Наук, т. II, стор. 157.

Ці приклади, цей дух, що пронизує всю книгу, видану АН УРСР, свідчить, що жадного «розвитку» за 18 років повоєнної доби не було, навпаки — можна помітити тільки регрес, бо подібних до двох останніх заяв не могло бути в советській науці за останні роки перед II світовою війною. Ці факти, ці думки могли бути десь приховані, але подавати їх так одверто на світло денне не наслідився б ніхто з академіків.

При уважнім читанні цього грубого тому, мимохіть навігає ще одна цікава думка: це взаємовідносини між УРСР — а по суті РСФСР — та Західною Україною. В цьому відношенні багатий матеріал дають прізвища. Треба оговоритися: для України Наддніпрянської прізвища дають небагато. У нас було чимало щирих, свідомих українців з російськими прізвищами, наприклад: С. Єфремов, А. В. Старков та інші, і протилежно: Савенко, Любченко — запеклі вороги українців. Навпаки — для Західної України прізвища дуже показові. В кількох нарисах згадується про наукову працю в Західній Україні й названо — Львівських математиків: О. С. Кованька (158), І. Г. Соколова, В. К. Дзядика (159); Г. М. Савіна, М. П. Шереметєва і М. Я. Леонова (183); Чернівецьких: М. І. Симонова (169); астрономів: Львівських — В. Є. Степанова, Копистянського, Теплицького (212); М. С. Ейгенсона та С. А. Каплана (219); Львівських хеміків: К. М. Ушенка, С. М. Баранова, Т. Д. Горигдроя, О. В. Владимірську, І. М. Кузьмака; Чернівецьких: О. В. Домбровського, Г. М. Прилуцького, Г. Т. Пілюгіна (251); керівника катедри фізіології Львівського Медичного Інституту — Я. П. Склярєва; Чернівецького — Д. С. Четвертака; Станіславського — В. С. Райцєса (322—323); ботаніків Львівських: А. С. Лазарєнка, М. П. Слободяна, В. М. Мельничука, К. О. Уличної, В. О. Поварніцина (328—329); М. Г. Попова, К. А. Малиновського, І. В. Бережного, В. Г. Коліщука (330); Н. О. Щєкіну, Г. В. Козія (332); гідробіологів Львівських: В. П. Черемісіну та І. Д. Шпарєвича (351); Чернівецького ботаніка І. В. Артемчука (330); зоологів Львівських: В. Ф. Палія, В. А. Плотнікова (375); С. З. Гжицьку, В. С. Сутягіна, Т. Б. Маслова (385); Ужгородських зоологів: К. К. Фасулаті, Г. М. Рашко, Т. А. Тверітіну (375); І. І. Колюшева, К. К. Власова, І. А. Данка, Поньмарчука (381); «фауну ссавців західніх областей УРСР» вивчають: К. А. Татарінов, В. І. Абелєнцев, К. Н. Благосклонов, І. І. Колюшев, В. С. Левицький, І. Т. Сокура, Ф. І. Страутман, Г. О. Бенедюк, М. Г. Янушевич (380). Паразитів риб вивчали: співробітники Львівського університету: В. О. Захваткін, М. О. Палій (386).

Тут маємо ми біля 60 прізвищ вчених, дослідників, які репрезентують українську науку «західніх областей УРСР», які очолюють кафедри, викладають в університетах і т. і. Примітивна ономастика виявляє походження цих дослідників: може серед них 2—3 є місцеві люди, решта — росіяни, або, в незначній кількості, українці Наддніпрянської України, треба гадати, ті та інші — добре «просіяні».

Ця ономастика Західної України дозволяє припустити, що подібне явище можна було б констатувати в АН УРСР та інших наукових установах Наддніпрянської України. Можна припустити факт колоніального захоплення осередків української науки російськими вченими за рахунок українських; на це, повторюємо, вказують прізвища академіків, вчених; але на цьому матеріалі не можна робити твердих висновків, не маючи даних біографічного характеру.

Проте, дані ономастики, навіть в обмеженому вигляді, дають цікаву ілюстрацію до того лаятмотиву, який відзначає майже кожную статтю збірника: про співпрацю українського та російського народів, про ту «віковичну дружбу народів», яку спеціально вивчає Інститут історії, що втратив уже свою українську вивіску і став просто «Інститут історії (стор. 45, 51). Так виявляє уряд УРСР своє становище до історії України та й до самої України. Не випадкова помилка (хоч у редактора таких помилок не повинно бути) — є твердження академіка О. В. Палладіна про «радянський народ» (ст. II); це нове розуміння національних взаємовідносин, очевидно, здобуває права громадянства; принаймні член-кореспондент А. К. Бабко закінчує свою статтю словами: «... відкриваються ще ширші перспективи інтенсивної праці з усім радянським народом» (237). Так у цій книзі, присвяченій «Розвитковій науки в УРСР», разом із тим легко і твердо розв'язується й національна проблема.

Спробуємо відповісти на друге питання: чи є дійсно наукою те, розвиток чого має подати ця книга?

З передмови Президента АН УРСР, зі статті члена-кореспондента АН УРСР Д. Х. Остряніна («Перемога великої жовтневої соціалістичної революції — торжество марксистсько-ленінського світогляду»), а також із рефренів більшості статей — бачимо, що в основу всієї книги покладено пропаганду марксо-ленінсько-сталінської ідеології, тактики та практики. Ця пропаганда марксизму-ленізму є основа, мета, зміст цілої книги.

«Методологічною основою нашої математики... є діалектичний матеріалізм». «В боротьбі за комунізм важливу роль відіграє радянська наука, що базується на великому вченні марксизму-ленізму» — заявляє академік Й. З. Штокало (419).

... «Праці радянських математиків відіграють важливу роль у дальшому... розквіті соціалістичної культури» —

цими словами закінчує він свою статтю про досягнення математиків (175).

«Радянські вчені, озброєні методологією діалектичного матеріалізму, під керівництвом Комуністичної партії віддадуть всі свої сили і знання для ще ширшого розвитку радянської науки, для будівництва комунізму в нашій країні», —

дає обіцянку інший математик, академік Г. М. Савін (203).

Президент академік О. В. Палладін закликає «радянських вчених» йти «разом із вченими країн соціалістичного табору» (286).

В цьому відношенні цікаво, що книга починається портретом Леніна, якого на протязі всіх 500 сторінок називають великими ученим. На портреті він сидить за письмовим столом з газетою «Правда» в руках: це, треба гадати, є символ тієї «науки», яку репрезентував він.

Цій науці присвячена книга, видана АН УРСР, і про розвиток її — марксо-ленінсько-сталінської науки — каже вона.

Що ж являє собою ця ефектно видана книга, зо всіма зовнішніми ознаками солідності, з імпонуючими іменами, титулами й назвами?

З початку до кінця це є фальсифікат, спекуляція на людях, які не можуть розібратися в тому, що дає вона. Фальсифікація тому, що заголовки

книги та окремих нарисів не відповідають змістові, бо дають не «розвиток науки» за 40 років, а здебільшого за 12 років; фальсифікація тому, що ця наука подана в обшарпаному вигляді, подано лише дещо й декого з тих, хто мусів би бути й з того, що мусіло б бути; фальсифікація тому, що подано лише марксо-ленінську науку; фальсифікація тому, що затаєно ті втрати в людях й здобутках науки, які приносила Україна в 20-х, 30-х роках, та, треба гадати, приносить і тепер; фальсифікація тому, що вище досягнення українського народу — Українську Академію Наук свідомо приписано партійній та урядовій волі Советського уряду.

Таким чином, в загальній оцінці — вся та книга є коштовна, імпозантна агітка, яка дещо фальшуючи, дещо замовчуючи, подає під титулом «розвитку науки» — розвиток марксо-ленінської пропаганди і має кінцевою метою показати всьому світові опанування марксизмом-ленінізмом науки в Україні, і насамперед — АН УРСР.

З М І С Т

Редакційна, М. О. Ветухів	5
В. Кубійович, Зміни в стані населення советської України в рр. 1927—1958	9
Є. Гловінський, Україна в семирічному пляні	27
Н. Теодорович, Російська Православна Церква в Україні	47
Прот. Д. Бурко, Сучасне становище Православної Церкви в Україні	82
Н. Полонська-Василенко, «Розвиток науки в Українській РСР за 40 років»	95

CONTENS

Editorial, M. O. Vetukhiv	5
V. Kubyovych, Changes in the Population Structure of the Soviet Ukraine in 1927—1958	9
E. Glovinsky, The Role of the Ukraine in the Seven-Year Plan	27
N. Teodorovych, The Russian Orthodox Church in the Ukraine	47
Archpriest D. Burko, The Present Status of the Orthodox Church in the Ukraine	82
N. Polonska-Vasylenko, "Forty Years of the Development of Science in the Ukrainian SSR"	95

INHALTSVERZEICHNIS

Redaktionsartikel: M. O. Vetuchiv	5
V. Kubijovyč: Veränderungen im Stand der Bevölkerung der Sowjetukra- ine in den Jahren 1927—1958	9
E. Glovinskyj: Die Ukraine im Siebenjahrplan	27
N. Teodorovič: Die Russische Orthodoxe Kirche in der Ukraine	47
Erzpriester D. Burko: Die gegenwärtige Lage der Orthodoxen Kirche in der Ukraine	82
N. Polon'ska-Vasylenko: „Die Entwicklung der Wissenschaft in der Sowjetukraine in 40 Jahren“	95
